

Jaana Laitinen

VENÄJÄN *OH-* JA *OHA-*PRONOMINIEN KÄÄNNÖSVASTINEET JA NIIDEN VAIKUTUS TEKSTIN KOHEESIOON

Informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunta
Pro gradu -tutkielma
Huhtikuu 2022

TIIVISTELMÄ

Jaana Laitinen: Venäjän *OH-* ja *OHA*-pronominien käännösvastineet ja niiden vaikutus tekstin koheesioon
Pro gradu -tutkielma
Tampereen yliopisto
Monikielisen viestinnän ja käännöstieteen maisteriohjelma, venäjän kääntämisen ja tulkkauksen
opintosuunta
Huhtikuu 2022

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan venäjän *OH/OHA*-pronominien käännösvastineita ja niiden vaikutusta käännöksen koheesioon. Tutkimusaineistona on Anton Tšehovin Kaksintaistelu-pienoisromaani (1891) sekä sen kolme eriaikaista käännöstä: Emil Mannstén (1921), Juhani Konkka (1960) ja Ulla-Liisa Heino (1961). Aineistosta on koottu kaksikielinen korpus, jonka avulla tarkastellaan teksteissä ilmeneviä *OH/OHA*-pronominien käännösratkaisuja. Tutkimuksen avulla haetaan vastauksia siihen, miten ja missä määrin *OH/OHA*-pronominien käännösvastineet ovat vahvistaneet käännösten koheesiota ja siten säilyttäneet tekstin koherenssia, toteutuuko käännöksissä eksplisiittistämistä, millaisia käännösstrategioita kääntäjät ovat käyttäneet, miten pronominien ilmaisema sukupuoli ilmenee vastineissa sekä miten aika on vaikuttanut näiden pronominien suomentamiseen ja onko eriaikaisten käännösten välillä eroja. Tutkimusmetodinä on konkordanssianalyysi, jonka avulla korpusmateriaalista saadaan sekä laadullista että määrällistä tietoa *OH/OHA*-pronominien käännösvastineista ja etenkin *hän*-pronominin säilymisestä. Lisäksi vertaillaan kääntäjien ratkaisuja eri tilanteissa.

Tutkielman teoreettisessa osassa tarkastellaan työn kannalta keskeisiä teemoja ja niihin liittyvää aiempaa tutkimusta. Keskiössä ovat tekstin koherenssi eli tekstin yhtenäisyys, siihen vaikuttava koheesio eli tekstin sidosteisuus. Lisäksi käsitellään kaunokirjallisuuden uudelleenikäntämistä ja tekstin eksplisiittistämistä yhtenä käännöksiä luonnehtivana piirteenä. Eksplisiittistäminen eli tekstin selkeyttäminen vahvistaa tekstin koheesiota ja siten vaikuttaa tekstin koherenssiin ja lukijan tulkintaan. Tutkimusanalyysille luodaan raameja tarkastelemalla suomen *hän*- ja venäjän *OH/OHA*-pronominien olemusta kieliopin näkökulmasta ja niiden kääntämistä kognitiivisen kieliopin pohjalta. Kognitiivinen kielioppi tarkastelee kieltä merkityksen näkökulmasta ja sen mukaan erilaisilla kieliopin elementeillä, kuten pronomineilla, on merkityksensä. *OH/OHA*-pronominien käännösvastineet on jaettu kolmeen ryhmään: pronomini-, substantiivi- ja nollavastineet.

Analyysin tuloksena käy ilmi, että *OH/OHA*-pronominien käännösvastineena on kaikkein eniten käytetty pronomineja. Pronominien osuus kaikista vastineista on 85 %. Nollavastineiden osuus on 8 % ja substantiivien osuus 7 %. Pronomineista eniten on käytetty *hän*-pronominia, jonka osuus kaikista pronomineista on 97 %. Tarkentavina käännösvastineina on jonkin verran käytetty erilaisia substantiiveja, kuten erisnimiä ja muita substantiiveja, kuten sanoja *mies* ja *nainen*. Nollavastineiden ryhmään kuuluvat poistot, nolla-anaforat sekä erilaiset parafrasit.

Tutkimus osoittaa, että käännöksissä on tapahtunut eksplisiittistämistä jossain määrin, vaikka ei kuitenkaan oletetussa laajuudessa, ja sen vuoksi tekstien koheesio on paikoitellen vahvistunut ja koherenssi säilynyt. *Hän*-pronomini on säilynyt käännösvastineena yllättävänkin laajasti, mikä osoittaa vieraannuttavan käännösstrategian käyttöä kaikissa käännöksissä. Eri käännösten välillä on pieniä eroja niin erilaisten käännösvastineiden valinnoissa kuin eksplisiittistämisesäkin. Vaikuttaa siltä, että kääntäjät ovat tehneet vähäiset eksplisiittistävät muutokset tietoisesti, jolloin ne useimmiten liittyvät viittaussuhteiden selkeyttämiseen. Joissakin tilanteissa liian suora ja sanatarkka kääntäminen on kuitenkin jättänyt tekstiin epäselvyyttä. Kääntäjän tekemillä valinnoilla on siis merkitystä lukijan kannalta.

Avainsanat: persoonapronomininit, koheesio, koherenssi, eksplisiittistäminen, uudelleenikäntäminen, kognitiivinen kielioppi

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
2 UUELLEENKÄÄNNÖSTEN PRONOMINIT JA KOHEESIO	6
2.1 Koherenssi ja koheesio.....	6
2.1.1 Tekstin koherenssi ja koheesio.....	6
2.1.2 Käännöstekstin koherenssi ja tekstin ymmärrettävyys.....	8
2.2 Uudelleenkääntäminen ja eksplisiittistäminen käännösuniversaalina	9
2.2.1 Uudelleenkääntäminen ja käännösuniversaalit	9
2.2.2 Eksplisiittistäminen	13
2.3 Pronominit ja kognitiivinen kielioppi	17
2.3.1 Suomen <i>hän</i> -pronomini.....	17
2.3.2 Venäjän <i>он/она</i> -pronominit	18
2.3.3 Pronominien kääntämisestä.....	19
2.3.4 Pronominit ja kognitiivinen kielioppi.....	22
3 <i>ОН/ОНА</i> -PRONOMINIT JA NIIDEN KÄÄNNÖSVASTINEET TUTKIMUSAINEISTOSSA	24
3.1 Tutkimusaineisto: Tšehovin Kaksintaistelu-pienoisromaani ja sen suomennokset.....	24
3.2 Tutkimusmenetelmä	25
3.3 Aineiston analyysi ja havaintoja	26
3.3.1 <i>Он/она</i> - ja <i>hän</i> -pronominiien konkordanssianalyysi	26
3.3.2 <i>Он/она</i> -pronominit alkutekstissä	28
3.3.3 <i>Он/она</i> -pronominiien käännösvastineita.....	30
3.3.3.1 Pronominivastineet.....	32
3.3.3.2 Substantiivivastineet.....	39
3.3.3.3 Nollavastineet.....	43
3.4 Eroja kääntäjien ja käännösten välillä.....	47
3.5 Yhteenveto.....	53

4 PÄÄTELMÄT.....	57
LÄHTEET	62
Aineistolähteet.....	62
Kirjallisuuslähteet.....	62
РЕФЕРАТ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ	I

1 JOHDANTO

Kielten erot ovat mielenkiintoisia ja aiheuttavat vielä mielenkiintoisempia käännösongelmia. Venäjänkielinen ilmaisu *он любит её* ('hän rakastaa häntä') on järkevä, ymmärrettävä ja kertoo kaiken tarpeellisen. Sen suora käännös suomen sukupuoletonta *hän*-pronominia käyttäen sen sijaan ei ole järkevä ja osoittaa, että venäjän *он/она*-pronominin kääntäminen suomeksi vaatii tarkennuksia. Samaa asiaa vaikkakin toiseen suuntaan on pohtinut jo vuonna 1959 Roman Jakobson klassisessa artikkelissaan *On Linguistic Aspects of Translation*. Hänen mukaansa englannista venäjään käännettäessä tarvitaan usein välttämätöntä täydentävää informaatiota puheena olevan henkilön sukupuolesta. Onko ilmaisun *I hired a worker*. ('Palkkasin työntekijän.') työntekijä mies- vai naispuolinen – *работник* vai *работница*? (Jakobson 1959, 236.)

Mitä seurauksia käännökselle sitten on kääntäjän tuomasta täydentävästä informaatiosta? Tekstiä kääntäessään kääntäjä tekee erilaisia valintoja, jotka vaikuttavat kokonaisuuteen ja siten seuraavassa vaiheessa esimerkiksi lukijan tekemään tulkintaan. Varsinkin edellä mainitun tapaisissa ongelmallisissa kohdissa käännösratkaisuilla on merkitystä yksittäisiä sanoja syvemmälle. Kääntäjä ei kuitenkaan välitä vain pelkkiä sanoja vaan kokonaisuutta, johon hän tuo joko tietoisesti tai tiedostamatta jotain lisää. Kokonaisuus muodostuu pienistä osasista, joten niinkin pienen kielen yksikön kuin pronominin rooli ja merkitys ovat yllättävän suuria erityisesti kaunokirjallisissa teksteissä. Tekstin pintatasolla näkyvät pronominien viittaussuhteet, jotka syvemmällä tasolla vaikuttavat esimerkiksi tekstin koheesioon ja koherenssiin.

Kääntäjän toimiessa informaation välittäjänä käännökseen tulee mukaan kääntäjän ääni, jonka olemassaolo tekstissä voi vaihdella täydellisestä näkymättömyydestä täysin avoimeksi läsnäoloksi (Hermans 1996, Taivalkoski-Shilovin 2010, 5 mukaan). Kääntäjän ääni kuuluu tulkinnassa ja voi konkreettisesti näkyä esimerkiksi eksplisiittistämisenä tai normalistamisena, jotka lisäävät käännöksen ymmärrettävyyttä (Kuusi 2011, 325). Alvstadt ja Assis Rosa (2015, 3–5) kirjoittavat, että uudelleenäännökset ovat erityisen hedelmällinen maaperä äänen tutkimukselle. Näissä teksteissä useiden tekijöiden äänet voivat tulla pintaan, ja siksi niissä esiintyvien äänien verkko voi olla melko monimutkainen. Kertojan ja hahmojen äänet

oleellisina osina tuotetta ovat helppoja havaita, mutta kääntäjän diskursiivista läsnäoloa tekstissä voi olla joskus vaikea erottaa. Monet jostain syystä lukevat ja kirjoittavat käännöksistä ikään kuin yksinomaan kirjoittajat olisivat ne tuottaneet, vaikka usein on ilmeistä, että käännetyissä tekstissä sanamuoto ei voi olla kirjoittajan, vaan sen on välttämättä oltava kääntäjän oma. (Mp.)

Kääntäjän tavoitteena on hyvä ja toimiva käänös. Käänösprosessin eri vaiheissa kääntäjä törmää monenlaisiin ongelmiin tai vähintäänkin haasteellisiin tilanteisiin ja valitsee erilaisia käänösstrategioita sen mukaan, mikä hänen mielestään parhaiten ratkaisee käsillä olevan ongelman. Kielet ja niiden ilmaisut eroavat monessa suhteessa toisistaan ja siksi niiden välillä ei ole vastaavuutta. Kääntäjä joutuu miettimään, mitä hän pystyy käännöksessä säilyttämään ja mitä joutuu poistamaan. Joissakin tilanteissa on ehkä tarpeen lisätä tai selittää jotain tai ainakin muuttaa niin, että viesti menee perille. Näihin liittyvät kotouttamisen ja vieraannuttamisen strategiat, jotka usein mainitaan nimenomaan uudelleenkäännösten yhteydessä. Ensimmäistä käännöstä sanotaan usein kotouttavaksi sen tuodessa tekstin lähemmäksi kohdekielistä lukijaa ja mukauttaen vieraita piirteitä tutummiksi. Seuraavia käännöksiä luonnehditaan vieraannuttaviksi, jolloin ne ovat uskollisempia alkutekstille ja säilyttävät vieraan kulttuurin piirteitä. (Koskinen & Paloposki 2015, 71.)

Käännöksillä on jokapäiväisessä elämässämme suuri merkitys. Uutta kirjallisuutta välitetään uusille lukijakunnille, jotta voimme edelleen sanoa elävämme sivistysvaltiossa, ja maailmankirjallisuuden klassikoiden uudelleenkäännöksilläkin on tilauksensa (Koskinen & Paloposki 2015, 172). Toisaalta törmäämme käännöksiin päivittäin vaikkapa erilaisten tuotteiden pakkauksissa. Ei siis ole yhdentekevää, miten käännetään tai millaista käännöskieli on. Usein käännöstekstejä arvostellaan tai niihin suhtaudutaan ennakkoluuloisesti, koska ne tuntuvat tai kuulostavat huonoilta tai epäsuomalaisilta (esim. Jantunen 2005). Tämä kuulostaa sinänsä hassulta, sillä ovathan kirjoitetun suomen kielen kehittymisen lähtökohdatkin pitkälti käännöskielen varassa. Kääntäjillä ja käännöksillä on ollut suuri vaikutus paitsi kirjakielen syntyyn myös kirjallisen kulttuurin muotoutumiseen. Käännökset ovat siis osa ”kirjallista perintöämme”, kuten Koskinen ja Paloposki (2019, 30) asian ilmaisevat. Oikeastaan jossain vaiheessa osat ovat ikään kuin vaihtuneet: käännösten suomea verrataankin nyt alkuperäisen käännössuomen pohjalta kehittyneeseen alkuperäissuomeen.

Joka tapauksessa kirjallista perintöä vaaliessaan kääntäjien ammattitaito on koetuksella, mutta tieto ja tietoisuus erinäisistä kääntämiseen liittyvistä ongelmista, kielten välisistä eroista sekä käännössuomen ja alkuperäissuomen eroista on ensiarvoisen tärkeää. Lisäksi ajatellaan, että uudelleenkäännösten tekijöillä on helpompaa, sillä heillä on tutkijoiden ja tutkimusten ansiosta enemmän tietoa käytettävissään aiemmista käännöksistä. Kuitenkin kääntäjä itse lukee, tulkitsee ja lopulta välittää tekstin toisella kielellä. Hän luo alkutekstin pohjalta jotain uutta, johon jättää oman jälkensä. Nuolijärvi ja Tiittula (2013, 25) kuvaavat alkuteosta musiikin termillä partituuri ja mainitsevat osuvasti, että ”Jokainen suomennos on siten tekijänsä omanlainen tulkinta kirjailijan luomasta partituurista.”

Tämän tutkielman aiheena on koheesion voimistuminen käännöksissä ja sitä kautta tekstin koherenssin muodostuminen venäjistä suomeen käännytyssä kaunokirjallisessa tekstissä kognitiivisen kielitieteen näkökulmasta. Näitä tarkastellaan venäjän *он/она*-pronominien eli yksikön kolmannen persoonan pronomien käännösstrategioiden ja siitä mahdollisesti seuraavan käännösten universaalihypoteesin mukaisen eksplisiittistämisen kautta. Tarkoituksena on selvittää, miten viittaukset yksikön 3. persoonaan välittyvät käännöksissä ja millaisia käännösratkaisuja kääntäjät ovat tehneet. Tämän perusteella tarkastelen, tapahtuuko käännöksissä eksplisiittistämistä erilaisten käännösratkaisujen vuoksi ja miten ne vaikuttavat tekstin koheesioon ja koherenssiin.

Он/она-pronominien kohdalla kääntäjän on usein tarkennettava käännöstä vaihtamalla *hän*-sanan tilalle jokin referenttiä tarkemmin kuvaava tai selittävä sana, kuten erisnimi, sillä muutoin joissakin konteksteissa jää epäselväksi, kuka on tekijä tai teon kohde. Toisinaan ei ole selvää, kumpaan tekstissä aiemmin mainittuun kahta eri sukupuolta edustavaan henkilöön *hän* viittaa. Kun sukupuoli ei ilmene suomen *hän*-pronominista, kääntäjä joutuu sen jollakin muulla tavalla tuomaan ilmi. Suomen *hän* aiheuttaa siis kääntäjälle ongelmia, ja hänen onkin usein käytettävä sen tilalla jotakin tarkempaa ilmaisua tai muunlaista rakennetta ja siten annettava pronominin referentille myös tarkempi merkitys.

Tutkimuskysymyksetni ovat:

- Miten ja missä määrin kääntäjät ovat *он/она*-pronomineja kääntäessään ja erilaisia kielellisiä valintoja tehdessään vahvistaneet käännösten koheesiota ja siten säilyttäneet tekstin koherenssia?

- Toteutuuko eksplisiittistäminen kääntämisen universaalina Tšehovin Kaksintaistelu-pienoisromaanin suomennoksissa?
- Millaisia käännösstrategioita kääntäjät ovat käyttäneet venäjän yksikön 3. persoonan henkilöön viittaavien pronomien kääntämisessä ja miten niiden ilmaisema sukupuoli ilmenee romaanin suomennoksissa?
- Miten aika on vaikuttanut näiden pronomien suomentamiseen ja onko kääntäjien välillä eroja?

Hypoteesina on käännösten eksplisiittistäminen ja sitä kautta koheesion vahvistuminen. Oletuksena on, että suomenkielisessä käännöksessä *hän*-pronomini joudutaan usein korvaamaan esimerkiksi erisnimellä tai jollakin selittäväällä ilmaisulla, koska suomen *hän*-pronominin sukupuolineutraaliudesta voi käännöksissä aiheutua viittausongelmia. Kun asia ilmaistaan suoraan eikä epäsuorasti, kääntämisen universaalihypoteesin mukaisesti käännöksen kielessä tapahtuu eksplisiittistämistä. Lisäksi oletan, että venäjänkielisessä alkutekstissä *он/она*-persoonapronomien käyttö on huomattavasti laajempaa kuin *hän*-pronominin käyttö suomenkielisissä käännöksissä.

Tutkimusaineistona on Anton Tšehovin pienoisromaanin Kaksintaistelu (Čehov, 1891) ja sen kolme eri aikoina tehtyä suomennosta: Emil Mannsténin suomennos vuodelta 1921, Juhani Konkan suomennos vuodelta 1960 ja Ulla-Liisa Heinon suomennos vuodelta 1961. Aineistosta on koottu kaksikielinen korpus, jonka avulla tarkastelen teksteissä ilmeneviä *он/она*-pronomien käännösratkaisuja.

Tutkimusmetodina on konkordanssianalyysi, jonka avulla korpusmateriaalista saadaan sekä laadullista että määrällistä tietoa *он/она*-pronomien kääntämisestä ja *hän*-pronominin säilymisestä niiden vastineina eriaikaisissa käännöksissä. Korpusmateriaalin avulla vertaillaan kääntäjien ratkaisuja eri tilanteissa. Konkordanssianalyysin tuloksia havainnollistetaan taulukoin ja erilaisia käännösratkaisuja tekstikatkelmin.

Luvussa 2 taustoitan tutkimusta siihen liittyvällä teorialla tarkastelemalla tekstin koherenssia ja koheesiota tekstin ymmärtämiseen ja tulkintaan vaikuttavana tekijänä. Tutkimusaineiston koostuessa eriaikaisista käännöksistä tarkastelen uudelleenkiääntämistä ja siihen liittyvää eksplisiittistämisen käännösuniversaalia. Lisäksi pohjustan aihetta tarkastelemalla venäjän ja

suomen yksikön kolmannen persoonan pronomineja sekä pronomien kääntämisen problematiikkaa. Luku 3 on varsinainen aineiston analyysiosa, jossa esittelen konkordanssihakujen laadullisia ja määrällisiä tuloksia, selostan havaintojani aineistosta poimituin vertailevin esimerkein sekä tarkastelen kääntäjien ja käännösten välisiä eroja. Luvussa 4 teen analyysin pohjalta yhteenvetoa ja johtopäätöksiä.

2 UUELLEENKÄÄNNÖSTEN PRONOMINIT JA KOHEESIO

Tutkielman teoreettisessa osassa tarkastelen työn kannalta keskeisiä termejä ja niihin liittyvää aiempaa tutkimusta. Keskiössä ovat tekstin koherenssi, siihen vaikuttava koheesio, kaunokirjallisuuden uudelleenkäyttäminen ja tekstin eksplisiittistäminen. Lisäksi luon raameja tutkimusanalyysille tarkastelemalla suomen *hän*- ja venäjän *он/она*-pronominien olemusta ja niiden kääntämistä kognitiivisen kieliopin näkökulmasta.

2.1 Koherenssi ja koheesio

2.1.1 Tekstin koherenssi ja koheesio

Tekstin koherenssi tarkoittaa tekstin yhtenäisyyttä, joka mahdollistaa lukijalle mielekkään tulkinnan tekemisen tekstistä. Tekstin yhtenäisyys muodostuu tekstin eksplisiittisistä ja implisiittisistä kielellisistä, tilanteisista, sosiokulttuurisista ja kontekstuaalisista yhteyksistä, joiden pohjalta lukijalle muodostuu käsitys tekstin osien keskinäisistä suhteista. (Tieteen termipankki: s.v. koherenssi.) Jo Reiss & Vermeer (1986, 63) toivat esille, että sanoma on ymmärretty eli se on mielekäs, mikäli vastaanottaja voi tulkita sen riittävän koherentiksi paitsi sisäisesti myös ennen kaikkea omassa vastaanottajatilanteessaan. Koherenssi ei ole tekstin luontainen ominaisuus eikä itsestäänselvyys, vaan se syntyy prosessissa, jossa ovat vuorovaikutuksessa monenlaiset tekijät ja jota kirjoittaja kuitenkin enemmän tai vähemmän hienovaraisesti pyrkii ohjailemaan. Näin yhdellä ja samalla tekstillä voi olla lukijan lähtökohdan mukaan erilaista koherenssia. (Bublitz 1999, 2.)

Yksi tekstin koherenssiin vaikuttavista kielellisistä tekijöistä on koheesio eli tekstin sidosteisuus. Koheesio on olennaisimpia tekstin ymmärrettävyyteen vaikuttavia tekijöitä, joita tekstissä osoitetaan monenlaisilla keinoilla. Implisiittisiä koheesiokeinoja ovat teeman- ja informaatiokulku, argumentointi, tekstin kokonaisjäsentely sekä leksikaaliset suhteet, jotka luovat koheesiota esimerkiksi samaan merkityskenttään kuuluvilla sanoilla. Eksplisiittistä koheesiota luodaan tekstin osia yhdistävillä kieliopillisilla sidoskeinoilla, joita ovat esimerkiksi konnektiivit, anaforiset ja kataforiset pro-sanat, vertailuilmaisut, substituutio ja ellipsi. Koheesiota luodaan siis monenlaisilla kielellisillä elementeillä, jotka kielen sidosmekanismeina

luovat nominaalijäsenten viittaussuhteita yli lauserajojen. Käytännössä koheesion puute ilmenee siten, että jotakin tekstin kohtaa ei voi ymmärtää, jos ei tiedä, mistä aiemmin on puhuttu. (Hakulinen & Karlsson 1979, 59, 312; VISK §1177; Tieteen termipankki: s.v. koheesio.) Yksi tällainen koheesiota luova kielellinen elementti on tässä tutkielmassa tarkasteltava *hän*-pronomini.

Tutkimuskirjallisuudessa koheesion ja koherenssin suhde on ollut epäselvä, eivätkä tutkijat ole olleet yhtä mieltä varsinkaan koherenssin määritelmästä tai toimivasta koherenssiteoriasta. Koherenssin käsitettä on pidetty pitkään epämääräisenä, ja se on ollut kaikessa monimutkaisuudessaan jatkuvan keskustelun aiheena, mutta viimeisten vuosikymmenien aikana se on löytänyt paikkansa diskurssi- ja tekstilajitutkimuksen avainkäsitteenä. (Bublitz 1999, 1.) Blum-Kulkan (1986, 17) mukaan näillä suhteilla on näkyvyysero: koheesiossa tekstin osien näkyvä suhde ilmaistaan kielellisillä elementeillä, mutta koherenssi liittyy tekstin piileviin merkityssuhteisiin, jotka ilmenevät vasta lukijan tekemässä tulkintaprosessissa. Hiippala (2015, 9) muotoilee asian selventävästi: ”Siinä missä koheesio muodostaa sidoksia tekstin merkitysten välille, koherenssi puolestaan kytkee yhteen tekstissä esitetyt väittämät.” Tutkijoiden näkemyseroista huolimatta yhteisenä tekijänä on ajatus merkitysyhteydestä eli siitä, miten lauseet kytkeytyvät toisiinsa tekstiksi, miten lukija ymmärtää kytkökset ja lopulta tulkitsee tekstiä (Häkkinen 2007, 185). Tässä työssä koheesiota käsitellään yhtenä koherenssiin oleellisesti vaikuttavana tekijänä.

Yvonne Klein (2012) on tutkinut tiettyjen koheesiokeinojen esiintymistä englannissa ja saksassa sekä koheesiossa tapahtuneita muutoksia englannista saksaan tehdyissä käännöksissä. Hänen tutkimuksensa pohjautuu Halliday & Hasanin (1976) luomaan koheesion käsitteeseen, jonka mukaan kohteen tulkinta on riippuvainen tekstissä olevan toisen kohdan tulkinnasta. Kohesiiviset keinot ovat vihjeitä, jotka osoittavat, että tiedot on etsittävä muualta tekstistä. Klein testaa tutkimuksessaan Hallidayn & Hasanin (mt.) nimeämää viittä tärkeintä englannin kielen koheesiokeinoa. Näistä viittaus on semanttinen eli merkityksien välinen suhde, jossa koheesio liittyy viittauksen jatkuvuuteen. Substituutio ja ellipsi luovat kielellisten yksiköiden välisiä suhteita, jolloin jokin kielen elementti korvataan toisella tai ellipsisissä nollalla. Konjunktiot linkittävät tekstin osia toisiinsa, ja leksikaalinen koheesio on sanaston valinnoilla, kuten synonyymeilla, saavutettua koheesiota. Viittaussuhteita Klein (2012) tarkastelee tutkimuksessaan vertailemalla persoonapronominien käyttöä englannissa ja saksassa. Kaikkia

käännettyssä tekstissä havaittavia poikkeamia alkuperäisestä hän kutsuu termillä siirto, eikä hän pidä alkuperäistä vastaavaa muotoa muutoksena. Pronominien siirrot hän on luokitellut kolmeen ryhmään: pronominin kääntäminen toiseksi pronominiksi, substantiiviksi tai sen jättäminen pois käännöksestä. (Klein 2012, 161–164.) Tässä työssä luokittelen *он/она*-pronominien käännösvastineet samaan tapaan kolmeen ryhmään: pronomineihin, substantiiveihin ja nollaedustuksiin. Tarkastelen pronominien ryhmässä myös *он/она*-pronominien suoran käännösvastineen eli *hän*-pronominin käyttöä.

2.1.2 Käännöstekstin koherenssi ja tekstin ymmärrettävyys

Kuten kaikille teksteille myös yksi tärkeimmistä käännösteksteille asetetuista tavoitteista on ymmärrettävyys. Ymmärrettävyys taas on riippuvainen riittävästä koheesiosta ja sitä kautta mielekkästä tulkinnasta eli koherenssista. Tätä koherenttia tulkintaa etsii myös kääntäjä lukijan roolissaan. Riitta Oittinen (1995, 68–74) on soveltanut Mihail Bahtinin dialogisuusajattelua kääntämiseen siten, että kääntäjä lukijana toimii osana dialogia, sillä lukeminen on kääntämistä ajatellen hyvin keskeinen asia. Näin käänнос pohjaa lukukokemukseen, ja siten myös tekstin merkitys syntyy kääntäjän lukukokemuksen seurauksena. Jokainen kääntäjä lukee omalla tavallaan sekä ymmärtää ja tulkitsee omista lähtökohdistaan. Näin jokainen käänнос syntyy erilaisesta dialogista ja sen myötä erilaisesta tulkinnasta.

Käännöstekstin koherenssiin vaikuttaa oleellisesti tekstin koheesio, johon taas vaikuttavat kääntäjän tekemät käänноsratkaisut. Kääntäjän alkutekstin kanssa käymästään dialogista syntyneessä käännöksestä lähdetekstissä oleva implisiittinen tieto muuttuu usein eksplisiittiseksi ja epäyhtenäisyys täydentyy yhtenäisyydeksi. Kääntäjän tekemät ratkaisut täydentävät tekstin aukkoja kohdetekstin lukijan puolesta ja luovat käännökseen koherenssia, jolloin lukijan ei enää tarvitse tulkita kaikkia tekstin implisiittisiä merkityksiä. (Kuusi 2011, 317.)

Kuusen (2011, 314) mukaan käänноksen eksplisiittistäminen eli asian sanominen suoraan (ks. tarkemmin kohta 2.2.2) johtaa näkyvän koheesion vahvistumiseen ja samalla tulkinnallisuuden vähenemiseen. Eksplisiittisyys luo tekstiin koheesiota, joka implisiittisestä tekstistä puuttuu. Implisiittisen tekstin lukijalta vaaditaan tulkintaa semanttisen koherenssin eli tekstin

sisällöllisen yhtenäisyyden luomiseksi (mts. 15). Muuttaessaan tietyt tulkintavaihtoehdot implisiittisistä eksplisiittisiksi kääntäjä vähentää lukijan oman tulkinnan tarvetta ja samalla ohjaa ja rajoittaa lukijan tulkintamahdollisuuksia. Päättyessään tietyn tulkintavaihtoehdon olevan muita paremman kääntäjä pyrkii esimerkiksi eksplisiittistämällä vahvistamaan tietyn tulkintavaihtoehdon todennäköisyyttä. (Mts. 317.) Kääntäjän tulkinnasta syntynyt koherenssi voi ilmetä käännöksessä koheesiona, jota ei ollut lähdetekstissä (mts. 78).

Käännösten koherenssirikkomukset voivat johtua kääntäjän ajattelemattomuudesta tai takertumisesta johonkin tiettyyn sanamuotoon. Kääntäjältä voi myös jäädä huomiotta lähde- ja kohdevastaanottajan erilainen tapa ymmärtää asioita. Ratkaisevaa on kuitenkin se, että kääntäjän tuottama sanoma voidaan tulkita koherentiksi vastaanottajan näkökulmasta. (Reiss & Vermeer 1986, 64.) Kaiken kaikkiaan kääntäjän tekemät muutokset eivät anna aiheutta kääntäjän arvosteluun. Olennaista onkin juuri se, onko kääntäjä paitsi tietoinen käännöksissä ilmenevistä eksplisiittistävistä muutoksista myös niiden seurauksista tekstin tulkinnalle. Vasta kääntäjän epätietoisuus voidaan katsoa puutteeksi. (Kuusi 2011, 318.)

Käännöksille on siis luonteenomaista pyrkimys muun muassa eksplisiittisyyteen, mikä johtaa tekstin prosessoinnin helpottumiseen ja luettavuuden paranemiseen. Prosessoinnin helppouteen taas vaikuttavat tekstin odotuksenmukaisuus ja riittävä koheesio. Tekstin eksplisiittistäminen vaikuttaa siis käännöstekstin koherenssiin ikään kuin mutkan kautta. Se on kuitenkin joskus välttämätöntä, sillä muuten asiat, joiden on tarkoitus olla yksiselitteisiä ja ongelmattomia, muuttuvat liian vaikeiksi tulkita tai jopa käsittämättömiksi. (Kuusi 2011, 317, 324.) Eksplisiittistäminen nähdäänkin yhtenä käännöksiä yhdistävä piirteenä, jota tarkastelen uudelleenikäntämiseen liittyen seuraavassa luvussa.

2.2 Uudelleenkääntäminen ja eksplisiittistäminen käännösuniversaalina

2.2.1 Uudelleenkääntäminen ja käännösuniversaalit

Kaunokirjallisuuden uudelleenkääntäminen tarkoittaa yksittäisen lähdetekstin kääntämistä toisen tai useamman kerran samalle kohdekielelle (Koskinen & Paloposki 2010, 294). Myöhemmin Koskinen ja Paloposki (2015, 8–9) ovat havainneet, että uudelleenkääntäminen,

joka alkujaan sisälsi ajatuksen eri versioiden ajallisesta erosta, ei olekaan kovin yksiselitteinen ja helposti määriteltävissä oleva asia. Joskus uudelleenikännökset syntyvät samanaikaisesti, ne on laadittu eri kohdeyleisölle, eri tarkoitukseen tai niiden taustalla on tulkinnallisia eroja.

Uudelleenikäntäminen on 1990-luvulta alkaen ja etenkin vuosituhanen vaihteen jälkeen ollut monien tutkijoiden mielenkiinnon kohteena, ja sitä on tutkittu monesta näkökulmasta. Venäläisen käänntötieteen parissa uudelleenikännösten tutkimus on kuitenkin vasta alkamassa (Kušnina ym. 2016, 111). Niin uudelleenikäntämisen syyt ja tarpeellisuus kuin uudelleenikännöshypoteesi kotouttamisen ja vieraannuttamisen periaatteineen ovat herättäneet kiinnostusta (esim. Koskinen & Paloposki 2015). Tyypillinen uudelleenikäntämisen tutkimus on ollut tietyn klassisen teoksen erilaisten ja eriaikaisten tietylle kielelle tehtyjen käänntösten vertailua (Koskinen & Paloposki 2019, 36). Lähdetekstin ja kohdekielen pysyessä samoina uudelleenikännökset ovat hyödyllinen materiaali monenlaiseen tutkimukseen, ja erityisesti aikaan sidottuja ilmiöitä, kuten käänntöstrategioita, voidaan tutkia helposti (Koskinen & Paloposki 2010, 295). Nykyisin uudelleenikännöksiä tutkitaan myös korpustutkimuksen tarjoamalla metodeilla, jolloin niitä voidaan tutkia kielellisenä ilmiönä aiemmin hallinneen kulttuurisen näkökulman ohella (mm. Mikhailov 2021).

Uudelleenikäntämiselle on osoitettu monenlaisia syitä. Jasnov (2019, 206) esittää idealistisen ajatuksen, että jokainen sukupolvi voisi käänntää koko maailmankirjallisuuden uudelleen, koska jokainen sukupolvi on jollakin tavalla tyytymätön klassikoiden aiempiin käänntöksiin. Syitä uudelleenikäntämiselle voi löytyä itse käänntöksistä tai ulkoisista tekijöistä: aiemmista käänntöksistä on voitu jättää osia pois, erilaisille lukijoille tarvitaan erilaisia käänntöksiä tai lähdetekstin, tekijän ja kulttuurin tuntemus on lisääntynyt. Yleinen käsitys on, että käänntös vanhenee, millä voidaan tarkoittaa sitä, että teoksen kuvaaman kulttuurin ja sen ilmiöiden tultua tutuksi jo ensikäänntöksessä niitä ei tarvitse selittää lukijoille uudelleen. Useimmiten käänntöksen vanhenemisella tarkoitetaan nimenomaan kielen vanhenemistä, joka näkyy siinä, ettei käänntöksen kieli enää vastaa kielen senhetkisiä käytäntöjä ja normeja. (Nuolijärvi & Tiittula 2013, 22–23; Koskinen & Paloposki 2010, 296.)

Jasnov (2019, 208) vertaa uudelleenikäntämistä lentäjien sanontaan lentokoneen lennosta: se on poikkeamien korjaamista. Käänntöksiin kertyy ajan myötä monitekijyyttä (полиавторство), sillä jokainen luenta ja sen myötä käänntös korostavat ja korjaavat niitä asioita, joihin käänntäjä

kiinnittää huomiota sillä hetkellä. Olosuhteiden muuttuessa kääntäjien on pakko kääntää uudelleen ja ymmärtää teksti, jos ei uudella tavalla, niin ainakin omalla tavallaan. (Mp.) Mielestäni tämä vastaa edellä mainittua kääntäjän omaa tulkintaa ja informaation lisäämistä käännökseen.

Yksi käännöstutkimuksen näkökulma on ns. kääntämisen universaalit eli piirteet, jotka ovat yhteisiä ja luontaisia kaikille käännöksille, mutta joita ei ole havaittavissa muun tyyppisessä verbaalisessa kommunikaatiossa (Szymor 2017, 11) ja jotka eivät ole seurausta kielten järjestelmien eroista (Baker 1993, 243). Tällaisiksi käännöksiä yleisesti luonnehtiviksi säännönmukaisiksi piirteiksi on ehdotettu esimerkiksi eksplisiittistämistä, normaalistamista ja yksinkertaistamista. Eksplisiittistäminen tarkoittaa asian sanomista suoraan eikä epäsuoraan, normaalistaminen tarkoittaa kohdekielen konventioiden vaikutuksia käännökseen ja yksinkertaistaminen johtaa siihen, että käännökset ovat kieleltään alkutekstejä yksinkertaisempia. (Kuusi 2011, 129–130; Kuusi 2014, 134–135.) Muun muassa Tirkkonen-Conditiin (2006, 135) tutkimus uniikkiainesten edustumisesta käännösuomessa tukee ajatusta, että käännöskieli on kaavamaisempaa ja se hyödyntää suppeammin kielen resursseja kuin alkuperäiskieli. Käännetyt tekstit sanotaan myös sisältävän enemmän standardikieltä kuin tyypillisen ei-käännetyt tekstit (Szymor 2017, 11).

Kuusi (2011, 156) toteaa eri tutkimusten osoittavan, että rajanveto universaalien välille on hankalaa, kategoriat ovat limittäisiä ja terminologia on edelleen selkiytymätöntä. Joskus eksplisiittistäminen ja yksinkertaistaminen kietoutuvat yhteen, kun esimerkiksi erilaiset eksplisiittistävät muutokset aiheuttavat tiettyjen sanojen toiston vuoksi sanaston yksinkertaistamista (Pápai 2004, 159; Baker 1993, 243–245). Toisaalta rajanveto normaalistamisen ja eksplisiittistämisen välillä on vaikeaa tarkasteltaessa niiden kokonaisvaikutuksia, koska ne johtavat samankaltaisiin tuloksiin, kuten parempaan luettavuuteen (Kuusi 2011, 149). Lisäksi mainittuja piirteitä pidetään enemmän hypoteeseina, sillä vakuuttavia todisteita universaalien olemassaolosta ei ainakaan Szymorin (2017, 11) mielestä ole vielä toistaiseksi esitetty.

Universaaleissa kyse on nimenomaan käännösprosessista johtuvista käännösten säännönmukaisuuksista, jotka toistuvat käännöksestä toiseen kieliparista, käännössuunnasta, aikakaudesta tai kääntäjistä riippumatta. Universaalihypoteesien mukaan käännökset siis

muistuttavat toisiaan ja taustalla on ajatus muuttumattomuudesta. (Kuusi 2011, 129–130; 2014, 134–136.) Kuusen (2014, 144–145) mukaan on yllättävää, että käännökset ovat keskenään niin samanlaisia ainakin hänen tarkastelemansa kertojan ja henkilön diskurssin välittymisen suhteen, kun otetaan huomioon, kuinka monenlaiset tekijät vaikuttavat varsinkin uudelleenkäynnösten tekstuaalisiin profiileihin. Myös omasta mielestäni ajatus muuttumattomuudesta on jossain määrin ristiriidassa sen kanssa, että mitä aiemmin on mainittu esimerkiksi kääntäjän tulkinnasta ja äänestä, informaation lisäämisestä ja uudelleenkäynnösten syistä, jotka kaikki viittaavat käynnösten muuttumiseen.

Tutkijat ovat eri linjoilla käynnösuniversaalien syistä. Jotkut selittävät niitä sosiokulttuurisilla ja taloudellisilla tekijöillä, kun taas toiset väittävät, että käynnökselle luontainen ja sille ainutlaatuinen kognitiivinen prosessointi vaikuttaa kääntäjien tekemiin kielellisiin valintoihin. (Szymor 2017, 1.) Pápain (2004, 160) mukaan kääntäjät pyrkivät mukautumaan kohdetekstin asettamiin standardeihin ja näin täyttämään kohdelukijoiden odotuksia. Chesterman (2004, 44) taas ajattelee, että universaalien välittömiä syitä on etsittävä kääntäjän mielessä tapahtuvasta kognitiivisesta prosessista, jonka seurauksena käynnökset syntyvät.

Käynnösuniversaaleja voidaan tutkia kahdella tavalla. Rinnakkaiscorpusten avulla voidaan tutkia vertailemalla käynnöstekstien piirteitä, jotka ovat erilaisia lähdetekstissä ja käynnöksessä. Tällöin kyse on käynnösprosessissa tapahtuneista muutoksista suhteessa lähdetekstiin. Verrannollisten corpusten avulla taas tutkitaan käynnöskielen ja alkuperäiskielen välisiä eroja. Rinnakkaiscorpustutkimus kertoo jotain käynnösprosessista, eli siitä, mitä tekstille tapahtuu sitä käynnettäessä, kun taas verrannollinen korpus sopii käynnösten tarkasteluun tuotteina eli millaisia käynnökset ovat verrattuna alkuperäisteksteihin. (Kuusi 2011, 131–132.) Erilaisten corpusten avulla voidaan siis saada vastauksia erilaisiin tutkimuskysymyksiin.

Käynnösuniversaalien tutkimus on hajanaista ja siihen liittyvä käsitteistö jakaa mielipiteitä. Touryn (2004, 22, 29) mukaan universaalien käsite on kuitenkin toistaiseksi toimivin käynnöstieteellinen tutkimusväline, ja on käyttökelpoinen, mikäli sen avulla voidaan kuvata, selittää ja ennakoida käynnöksissä tapahtuvia muutoksia. Tutkimuksissa on keskitytty vahvistamaan tai kumoamaan (mm. Szymor 2017) universaalien olemassaoloa, mutta Kuusen (2011, 315) mukaan olennaisempaa olisi katsoa asiassa eteenpäin ja tarkastella universaalien vaikutuksia ja merkityksiä tekstin luennalle. Halversonin (2003, 197) mielestä universaalien

tutkimus on suorastaan innovatiivinen ala, joka korpustutkimuksen tuodessa uusia näkökulmia kyseenalaistaa ja jalostaa teoreettisia rakenteita. Viime aikoina käänösuniversaaleja on tutkittu uusilla metodeilla ja menetelmillä, jolloin esimerkiksi alkuperäisiä Bakerin (1993) käänösuniversaaleihin liittyviä havaintoja on voitu tarkistaa.

2.2.2 Eksplisiittistäminen

Eksplisiittistäminen universaalihypoteesin mukaisena piirteenä tarkoittaa, että lähdetekstissä implisiittisesti sanottu asia sanotaan käänöksessä suoraan tai siihen lisätään tietoa, jota alkutekstissä ei ole mainittu (Kuusi 2014, 138). Pápai (2004, 145) määrittelee eksplisiittistämisen kahdella tavalla: Prosessina se on käänöstekniikka, jonka avulla ratkaistaan monitulkintaisuuden ongelmia, parannetaan koheesiota ja lisätään sekä kielellistä että kielenulkoista informaatiota. Tuotteena eksplisiittistäminen on tekstin ominaisuus, joka lisää käänöstekstin selkeyttä verrattuna alkutekstiin ja joka ilmenee erityisinä kielellisinä piirteinä useammin käänöksissä kuin alkuteksteissä.

Ensimmäisenä ajatuksen eksplisiittistämisestä universaalina hypoteesina on tuonut esiin Blum-Kulka (1986), joka tarkoittaa eksplisiittistämällä kohdetekstissä näkyviä siirtymiä lähdetekstiin verrattuna. Hänen mukaansa käänöstekstien on havaittu olevan eksplisiittisempiä kuin lähdetekstit riippumatta siitä, millaisia kielellisiä ja tekstuaalisia eroja on lähde- ja kohdekielissä. Eksplisiittistämisen lähtökohtana on kääntäjän tekemä tulkinta, ja monimutkaisesta tulkintaprosessista aiheutuu käänöksille ominaista eksplisiittisyyttä. (Mts. 19, 21.)

Osa käänösten eksplisiittistämisestä johtuu puhtaasti kääntämisen luonteesta, jolloin on kyse tarpeesta muotoilla lähdekielellä esitetty asia jollakin toisella kielellä. Klaudy (2009, 106–107) erottaa tämän kielten välisistä eroista ja tekstikonventioista johtuvasta eksplisiittistämisestä, jota on hänen mukaansa kolmenlaista. Kielten välisistä eroista, kuten puuttuvien kategorioiden aiheuttamista muutoksista, seuraa pakollista eksplisiittistämistä, joka ei ole universaalialia. Tekstin rakentumiseen tai tyyliin liittyvät erot kielten välillä aiheuttavat valinnaista eksplisiittistämistä, joka ei ole välttämätöntä kieliopillisen virheettömyyden näkökulmasta mutta usein kuitenkin aiheellista, jotta kieli ei olisi kömpelöä ja luonnottoman tuntuista. Kulttuurien väliset erot taas vaativat usein tarkentavia tai selittäviä lisäyksiä eli pragmaattista

eksplisiittistämistä. Näiden lajien erottaminen toisistaan on kuitenkin usein vaikeaa eikä aina edes tarpeellista, mainitsee Kuusi (2011, 137–138). Kun kääntäjät suosivat valinnaista eksplisiittistämistä, joka voidaan nähdä osana kääntämisen universaalina eksplisiittistämistä, on vaikea erottaa toisistaan valinnainen ja kääntämisestä itsestään johtuva eksplisiittistäminen. Myös pragmaattinen eksplisiittistäminen voi olla välttämätöntä kulttuuristen erojen selventämiseksi tai johtua pelkästään kääntäjän omasta valinnasta. (Mts. 138.)

Tekstissä tapahtuneet muutokset, joissa kohdeteksti sisältää jotain tietoa enemmän kuin lähdeteksti tai se selittää lähdetekstissä implisiittisenä kerrottua tietoa, kertovat nimenomaan kääntäjän tulkinnasta. Tällainen muutos voi olla esimerkiksi persoonapronominin korvaaminen erisnimellä, jolloin kääntäjä tekee tulkinnan, keneen pronomini hänen mielestään viittaa. (Kuusi 2011, 165). Yleinen havainto eksplisiittistämisen vaikutuksesta on se, että tekstin lukeminen on helpompaa. Runsaat eksplisiittistävät muutokset tekevät tekstin lukemisesta helpompaa ja näin myös tulkinta on vaivattomampaa. Käytännössä eksplisiittinen koheesio ei kuitenkaan tarkoita vain kieliopillisten sidossanojen lisäämistä teksteihin, vaan tekstejä laajennetaan lisäämällä niihin semanttista redundanssia, joka puuttuu lähdetekstistä (Blum-Kulka 1986, 19). Toisaalta Pápai (2004, 159–160) on havainnut, että esimerkiksi englannista unkariin käännettyissä teksteissä pronomien korvaamisesta substantiiveilla seuraa tiettyjen sanojen toistoa, jolloin sanastollinen variaatio vähenee, ja siten sanaston yksinkertaistuminen liittyy käänneksen eksplisiittistämiseen.

Eksplisiittistämistä on tarkasteltu tutkimuksissa monentyyppisten kielellisten muutosten avulla. Osa tutkimuksista keskittyy johonkin tiettyyn piirteeseen, osa taas tarkastelee eksplisiittistämistä laajempaan ilmiöön, johon vaikuttavat monenlaiset muutokset. Useimmiten ne ovat tapauksia, joissa lähdetekstissä implisiittisenä ilmaistu asia on ilmaistu käänneksessä eksplisiittisenä, eli käytännössä asia on ilmaistu suoraan tai siihen on lisätty tietoa. (mm. Klaudy 2009, 105–106.) Pápai (2004, 159) vertailee tutkimuksessaan englannista unkariin tehtyjä käänneksiä alkuperäisiin unkariksi kirjoitettuihin teksteihin, ja analyysin mukaan käänneokset ovat selvästi eksplisiittisempiä kuin kääntämättömät tekstit. Kuusi (2011, 147) kuitenkin huomauttaa, että käänne voi olla eksplisiittisempi kuin lähdeteksti, mutta sen ei tarvitse olla yhtä eksplisiittinen kuin verrannolliset alkuperäistekstit.

Väitöskirjassaan Kuusi (2011) testaa, selittävätkö kaksi kääntämisen universaalia vapaan epäsuoran esityksen heikkenemistä käännöksissä ja mitä seurauksia siitä on tekstin tulkinnalle. Kääntämisen universaalit eivät siis ole hänen varsinainen tutkimuskohteensa, vaan hän käyttää niitä keinona vastata kysymykseen, mitä merkitystä käännösten eksplisiittistamisella ja normaalistamisella on (mts. 15). Samalla, kun Kuusen (mts. 309, 315) tutkimus paljastaa muun muassa tekstiä eksplisiittistävien kielellisten muutosten selittävän vapaan epäsuoran esityksen heikkenemistä, vaikuttavan näkökulman siirtymiseen diskurssissa ja lopulta myös tekstin tulkintaan, se vahvistaa eksplisiittisyyttä yhtenä kääntämisen universaaleista.

Kuusi (2011, 139–142) kirjoittaa eksplisiittistämiseen liittyvistä muista tutkimuksista varsin kattavasti. Hän (mts. 144) tuo esille muun muassa Scarpan (2006) tutkimuksen, jossa on tarkasteltu eksplisiittistämistä aiempaa laajemmasta näkökulmasta: mitä seurauksia ja merkityksiä käännösuniversaaleilla on ollut ja miten ne ovat vaikuttaneet tekstin laatuun. Tutkimuksen tulokset muun muassa tukevat ajatusta käännösten eksplisiittisyydestä, sillä italiaksi käännettyissä teksteissä oli käytetty enemmän leksikogrammaattisia koheesiokeinoja kuin alkuperäisitaliaksi kirjoitetuissa teksteissä. Kuusen (mts. 145) mukaan muissa eksplisiittistämistä koskevissa tutkimuksissa on varsin vähän kiinnitetty huomiota eksplisiittistämisen merkitykseen.

Eksplisiittistämiseen liittyy kääntäjän pyrkimys selventää tekstiä helpottaakseen lukijan tulkintatehtävää. Tällaista kääntäjän toimintaa on ehdotettu yhdeksi syyksi niihin kertojen ja henkilön diskurssin kääntämisen ongelmiin ja sen välittymistä vaikeuttaviin muutoksiin, joita Kuusi (2011, 127) on tarkastellut väitöskirjassaan. Esimerkiksi englannin yksikön kolmannen persoonan pronominin korvaaminen erisnimellä tai muulla eksplisiittisellä viittauksella johtunee pyrkimyksestä selventää henkilöviittausta (mts. 128). Käännöksille on siis ominaista pyrkimys eksplisiittisyyteen, joka tähtää prosessoinnin helpottamiseen, joka puolestaan on seurausta muun muassa tekstin riittävästä koheesiosta (mts. 324).

Tutkijoiden kesken on olemassa erilaisia näkemyksiä siitä, ovatko kääntäjien valinnat tietoisia vai tiedostamattomia. Kuusi (2011, 129) huomauttaa, että kääntäjät tuskin tarkoituksella selventävät käännöstä etenkään, jos he ovat tietoisia muutosten vaikutuksista käännökseen, mutta tietoisuuden puute voi saada aikaan tahattomia muutoksia. Toisaalta jonkin piirteen tarkastelu ei yksistään paljasta, kuinka tietoisesti tai tiedostamattomasti kääntäjä on toiminut,

eikä kaikissa eksplisiittisyyttä käsittelevissä tutkimuksissa oteta kantaa piirteiden tarkoitukselliseen tai tahattomaan käyttöön. Kuitenkin on mahdollista, että tietoisuus universaaleista piirteistä voisi auttaa kääntäjää välttämään niitä tarvittaessa ja myös käyttämään niitä hyödyksi sopivissa tilanteissa (mts. 144, 178).

Kuusi (2011, 136) pohtii suomenkielisessä tutkimuksessa olevaa ongelmaa termien eksplisiittistäminen ja eksplisiittistyminen välillä. Hän käyttää tutkimuksessaan termiä eksplisiittistäminen, koska siihen sisältyy ajatus kääntäjän aktiivisen toiminnan seurauksista. Kääntämisessä on aina kyse valinnoista, jotka voivat olla niin tietoisia kuin tiedostamattomiakin. Ratkaisujen tietoisuus tai tiedostamattomuus ei kuitenkaan vaikuta termin valintaan, sillä tiedostamattomatkin ratkaisut ovat kääntäjän aktiivista toiminta, samoin kuin tietoiset ratkaisut voivat saada aikaan tahattomia seurauksia. Kuitenkin kääntäjän ollessa tietoinen kääntämisen universaaleista hänen on mahdollista vaikuttaa eksplisiittistävien käänösratkaisujen käyttöön. (Kuusi 2011, 136.) Lisäksi tutkijat käyttävät erilaisille tarkentaville muutoksille monenlaisia nimityksiä, mutta Kuusi (mts. 139) käyttää eksplisiittistämisen yläkäsitettä niin tarkennuksista, selityksistä kuin lisäyksistäkin. Tässä työssä seuran Kuusen jalanjälkiä käyttämällä kaikenlaiset tarkentavat muutokset kattavaa termiä eksplisiittistäminen, joka mielestäni kertoo paremmin kääntäjän aktiivisesta roolista käänösprosessissa.

Tässä tutkimuksessa eksplisiittistäminen ei ole ensisijainen tutkimuskohde vaan keino ymmärtää ja selittää käänöksissä tapahtuneita muutoksia ja niiden aiheuttamia seurauksia tekstin koheesioon ja koherenssiin. Ilmiötä tarkastellaan venäjän *он/она*-pronomien käänösstrategioiden kautta. Millaisia käänösratkaisuja kääntäjät ovat tehneet ja tapahtuuko sen myötä eksplisiittistämistä, joka vaikuttaa tekstin koheesioon? Erityisen kiinnostavaa on, millaisia muutoksia tekstissä tapahtuu, kun *он/она*-pronomien suora käänösvastine *hän* ei riitä ilmaisemaan tarpeeksi selkeästi referentin tarkoitetta tai jos puheena olevan henkilön sukupuoli on käänöksessä tarpeen tuoda esille. Seuraavassa luvussa tarkastelen lyhyesti suomen *hän*-pronomia ja venäjän *он/она*-pronomineja kieliopin, käytön ja kääntämisen näkökulmasta sekä niiden roolia tekstissä kognitiivisen kieliopin näkökulmasta.

2.3 Pronominit ja kognitiivinen kielioppi

Pronominien rooli tekstissä on kokoansa suurempi. Niiden tehtävä on tärkeä esimerkiksi tekstin koheesion ylläpitäjänä, näkökulman välittäjänä kertojan ja henkilön diskurssissa tai vain viittaussuhteiden luojana tekstin ymmärtämisen ja oikean tulkinnan tekemisen kannalta. Pronominien deiktisyys tai anaforisuus luo tilanteen, jossa tekstin lukijan oletetaan tietävän, mistä referentistä on kyse eli mihin tai keneen pronominilla viitataan. Jos näin ei tapahdu, tekstissä on viittausongelma, joka saattaa liittyä käänösprosessissa tapahtuneeseen muutokseen. Seuraavassa tarkastelen sekä suomen *hän*-pronominin että venäjän *он/она*-pronominien perusteita ja pronominiin kääntämiseen liittyvää problematiikkaa.

2.3.1 Suomen *hän*-pronomini

Suomen *hän*-pronomini on itsenäisenä nominilausekkeena toimiva pronomini, jolla viitataan puheenalaiseen henkilöön. Se on anaforinen, eli se viittaa samaan tarkoitteeseen kuin jokin edellisen lauseen leksikaalinen substantiivilauseke. (VISK § 716, §1405.) *Hän*-pronominin ja sen korrelaatin oletetaan olevan samaviitteisiä, jolloin niillä on sama referentti, ja näin *hän* saa kulloisenkin merkityksensä vasta tekstinsisäisten anaforisten (endoforisten) viittaussuhteiden kautta (VISK §1405, Hakulinen & Karlsson 1979, 79). Anaforisten pronominiin oikea ja luonteva käyttö edellyttää kääntäjältä tarkkuutta, jotta tekstin ymmärrettävyys ja oikeat viittaussuhteet säilyvät. Näin tekstiin syntyy koheesiota, ja lukijan tekemä tulkinta muotoutuu mielekkäänä koherenssina.

Suomen kielessä korrelaatin, eli pronominilla korvattavan substantiivilausekkeen, ja pronominiin järjestys on tärkeä. ”Suomeksi ei voida puhua *hänen* hiuksistaan, ennen kuin tiedetään, kuka *hän* on,” Kersti Juva muotoilee (2020, 271). Pronominilla viitataan siis yleensä taaksepäin – siihen, mistä on jo aiemmin ollut puhetta. Usein samaan tarkoitteeseen liittyvät lausekkeet sijaitsevat peräkkäisissä lauseissa ja muodostavat näin sidosketjuja, vaikka täsmällisiä ohjeita ei voida antaa siitä, kuinka kaukana toisistaan pronomini ja korrelaatti voivat sijaita. Mikäli tekstikatkelmassa on useita limittäisiä sidosketjuja, on oikeat viittaussuhteet ajoittain varmistettava toistamalla jotakin leksikaalista ainesta. Jos pelkän *hän*- tai *se*-pronominin käyttäminen aiheuttaisi viittaussuhteissa sekaannusta, voidaan käyttää pronominia

tämä, mutta sen korrelaatin on oltava lähin mahdollinen lauseke. (Hakulinen & Karlsson 1979, 318–319.)

Kuusen (2011, 122) tutkimuskohteena olevaan kertojan ja henkilön diskurssin kääntämiseen liittyy ongelmia, joiden on esitetty olevan seurausta paitsi lähde- ja kohdekielen rakenteellisista eroista myös niiden tyylikonventioiden välisistä eroista. Useiden tutkimusten aiheena on ollut englannin *he-* ja *she-*pronominien kääntäminen suomeksi, jossa kolmannen persoonan pronomini ei englannin tavoin ilmaise referenttinsä sukua. Kun lähdetekstissä pronominin henkilöviittaus on selvä, mutta kohdetekstissä ei, on käännöksessä käytettävä muita keinoja viittaussuhteiden selventämiseksi. Kuusi (mp.) mainitsee, että korvaavat keinot voivat aiheuttaa muutoksia alkuperäiseen näkökulmaan. Näin ollen kääntäjien olisi kiinnitettävä huomiota kunkin kielen kielellisiin piirteisiin ja pyrittävä käyttämään käännöksessä kullekin kielelle ominaisia keinoja paikatakseen kielten rakenteellisten erojen aiheuttamia ongelmia.

Hän-pronomini kuuluu suomen kielen kymmenen yleisimmin käytettyjen sanojen joukkoon (Länsimäki, 2002). Sen merkitys viittaussuhteiden rakentajana ja tekstin koheesion kannalta ei siis ole aivan vähäpätöinen. Sen referentti ei useinkaan aiheuta suomalaiselle kielenkäyttäjälle päänvaivaa, sillä olemme tottuneet tarvittaessa ilmaisemaan esimerkiksi henkilön sukupuolen muilla keinoilla. Kääntäjä joutuu kuitenkin miettimään tarkemmin ratkaistakseen *hän*-pronominin aiheuttamia viittaussuhdeongelmia.

2.3.2 Venäjän *он/она*-pronimit

Venäjän kielen yksikön kolmannen persoonan persoonapronomini *он* ilmenee morfologisen sukukategoriansa mukaan kolmessa eri muodossa – *он*, *она* ja *оно* – viitaten maskuliinisiin, feminiinisiin ja neutrimuotoisiin tarkoitteisiin. Käytännön erona suomen *hän*-pronominiin on siis se, että henkilöön viitattaessa venäjän kielen yksikön kolmannen persoonan muoto, *он* tai *она*, valitaan sen perusteella, kumpaan sukupuoleen sillä viitataan. Henkilöön viitataan joskus myös pronominin neutrimuodolla *оно*, kun referenttinä oleva sana on neutrimuotoinen substantiivi, kuten *дитя* ('lapsi') tai *страшилище* ('hirviö'). Lisäksi pronominin muodoilla voidaan viitata sukunsa mukaisesti myös elottomiin referentteihin. Esimerkiksi *он* voi siis korvata minkä tahansa maskuliinisen elolliseen tai elottomaan tarkoitteeseen viittaavan substantiivin. (Rusgram §1271–§1274.) Tässä työssä tarkastellaan vain henkilöön viittaavia

yksikön kolmannen persoonan pronomineja, joten sekä *он/она*-pronominien viittaukset maskuliinisiin tai feminiinisiin elottomiin referentteihin sekä neutrimuotoinen *оно*, joka vastaa suomen demonstratiivipronominia *se*, eivät ole tässä työssä tarkastelun kohteena. Samoin *он/она*-pronominin taivutusmuotojen kaltaiset omistuspronominit *его* ja *ее* eivät ole mukana tutkimusaineistossa.

Он ja *она* kuuluvat kieliopillisten ja semanttisten ominaisuuksiensa mukaan niin kutsuttuun substantiivipronominien (местоимения-существительные) ryhmään. Nimitys kertoo niiden tehtävästä substantiivien korvaajina. Venäjän *он* ja *она* toimivat suomen *hän*-pronominin kaltaisesti viitaten tarkoitteeseen, joka ei ota osaa keskusteluun eli joka ei ole puhuja eikä keskustelukumppani. (Rusgram §1270, §1272.) Pronominin merkitys konkretisoituu vasta kontekstissaan. Venäjän *он/она*-pronomineilla on *hän*-pronominin tavoin merkittävä rooli tekstin yhtenäisyyden eli koheesion luomisessa anaforisten viittaussuhteiden avulla (Rusgram §2877). Samalla ne auttavat vähentämään tautologista sanojen toistoa ja luomaan tekstiin sanastollista harmoniaa.

Venäjän ja suomen kielten rakenteellinen eroavaisuus yksikön kolmannen persoonan osalta aiheuttaakin haasteita kääntäjälle. Pohtiessaan viittaussuhteita, etsiessään sopivia keinoja niiden ilmaisemiseen ja luodessaan näin tekstille koheesiota tulkintansa perusteella kääntäjällä on iso vastuu, kun tarkoituksena on välittää lukijalle oikeaa kuvaa alkutekstistä. Joskus suora käänös venäjämästä suomeen voi aiheuttaa epäselvyyksiä tekstin viittaussuhteissa ja näin koheesio voi heikentyä. Seuraavassa tarkastelen hieman pronomien kääntämiseen liittyvää problematiikkaa.

2.3.3 Pronominien kääntämisestä

Kääntämisen tavoitteena on löytää lähtökielen tekstille mahdollisimman sopivia ja toimivia käänösvastineita, joilla tarkoitetaan kohdekielen sanaa tai ilmausta, jota tekstissä käytetään lähtökielen sanan tai ilmauksen vastineena. Käänösvastine-termin rinnalla käytetään ekvivalenssin käsitettä, jolla yleensä on tarkoitettu mahdollisimman tarkkaa semanttista vastinesuhdetta. Se on osoittautunut sekä ongelmalliseksi että venyväksi, ja monet tutkijat ovatkin pyrkineet määrittelemään sen omalla tavallaan. Käänösvastine-termi kattaa paitsi hyvät ja hyväksyttävät vastineet myös huonot ja jopa virheelliset, sillä usein kääntäjän tekemät

käännösvastinevalinnat voivat olla jostain näkökulmasta hyviä ja jostain toisesta huonoja. (Ingo 1990, 96–97, 100.)

Lähtö- ja kohdekielen erot voivat vaikuttaa siihen, että kääntäjä joutuu etsimään käännösratkaisua kokonaisuutta ajatellen. Tällöin suorat käännösvastineet eivät aina ole mahdollisia, ja niiden sijaan käytetään erilaisia käännöskeinoja, niin sanottuja adekvaatteja korvikkeita, jolloin jokin lähtökielen sana tai ilmaisu korvataan muulla kuin sen suoralla vastineella. Erilaisissa käännösteorioissa näitä käännöskeinoja ja muutoksia on nimetty monin tavoin. Esimerkiksi venäläiset käännösteoreetikot (mm. Barhudarov 1975) ovat tällaisiksi keinoiksi nimenneet korvaamisen ala- tai yläkäsitteellä, muulla lähikäsitteellä tai antonyymilla, sekä kompensoinnin. Alakäsite eli konkretisointi selittää asiaa tarkemmin kuin lähtötekstissä, kun taas yläkäsite yleistää. Muu lähikäsite ilmaisee saman asian eri keinoin. Antonyymia käytettäessä sana korvataan antonyymilla ja samaan aikaan kielteinen lause vaihdetaan myönteiseksi. Kompensointi, jota sovelletaan nimenomaan kaunokirjallisissa teksteissä, tarkoittaa kaikkia tapauksia, joissa joillakin alkutekstin yksiköillä ei ole kohdekielisiä vastineita eikä kohdekielessä ole keinoja niiden välittämiseksi. (Vehmas-Lehto 1999, 38–42.) Muutoksia, joita kääntäjä joutuu tekemään muokatessaan tekstiä kulttuuri- ja kieliympäristöön sopivaksi, kun lähtötekstin yksikkö ei sellaisenaan käännettynä toimi kohdekielessä, kutsutaan myös pragmaattisiksi adaptaatioiksi. Tällaisia muutoksia ovat erilaiset lisäykset, poistot, korvaukset tai järjestyksen muutokset. (Mts. 100.)

Venäjän *oh-* ja *oha-* pronominin suora käännösvastine on suomen *hän*, mutta muodollista vastaavuutta näiden pronominiin välillä ei ole. Usein *hän* on käännösvastineena riittämätön, koska se ei ilmaise tarkoitteensa sukupuolta, ja tämän vuoksi kääntäjä joutuu jollakin keinolla tarkentamaan käännöstä. Vastaavaa ongelmaa käsittelee Ingo (1990, 258) kirjoittaessaan, että suomen *hän* ei ole riittävä vastine ruotsin *han-* ja *hon-*pronomineille. Kääntäjä joutuukin tekemään muutoksia tekstin sidoksisuutta luoviin sidosjäseniin ja ilmaisemaan samaviitteisyyttä jollakin muulla tavalla kuin suorilla käännösvastineilla välttääkseen tekstin informaation muuttumisen epäselväksi (mp.). Kun *oh/oha-*pronominiin suora vastine *hän* ei kerro tarpeeksi tai luo epäselvyyttä tilanteeseen, kääntäjä joutuu ikään kuin kompensoinnin kautta etsimään *hän*-pronominiin korvaajaksi joko sopivan ala-, ylä- tai lähikäsitteen, tai käyttämään jonkinlaista pragmaattista adaptaatiota, kuten poistoa tai korvausta.

Kielten välisten erojen vuoksi käännökseen tarvittavat tarkennukset eivät kuitenkaan ole automaattisia. Kolmannen persoonan pronominin tarkan suvun ilmaisevan vastineen puuttumisesta seuraa ensi kädessä valinta implisiittisen tai eksplisiittisen ilmaisun välillä. Kuusen (2011, 176) mielestä kääntäessään englannista tai venäjistä suomeen kääntäjä todennäköisesti valitsee eksplisiittistämisen erityisesti tilanteissa, joissa lähdetekstin pronominit viittaavat kahteen eri sukupuolta olevaan henkilöön. Lähdetekstin pronominiin suku viittaa henkilöihin yksiselitteisesti, mutta suomennos vaatii tarkennuksia. Vaikka implisiittistämisen ei tekisi tekstistä epäkieliopillista, se olisi kenties kömpelöä ja tekisi viittaussuhteiden tulkinnasta vaikeaa, joten eksplisiittistämisen voidaan nähdä kääntäjän valintana eikä pakollisena muutoksena. (Mp.) Kuusen (2011, 173) tutkimuksessa tulee esille, että diskurssi tarkentuu, kun nimenomaan subjektiin viittaavan kolmannen persoonan pronominin tilalla käytetään erisnimeä tai muuta substantiiviva. Tämän perusteella voisi olettaa, että muissakin tilanteissa erisnimi ja muut substantiivit selventävät tarkoitteen identiteettiä. Monitulkintaisuuden vähentyessä tekstin koheesio vahvistuu (mp.).

Kuusi (2011, 176) huomauttaa, että pronomini- ja kohdekielten pronominijärjestelmät eivät eroaisikaan toisistaan edellä mainitun tapaisesti. Toisaalta persoonapronominin implisiittisyys ei aina merkitse monitulkintaisuutta, sillä niidenkin viittausten merkitys selviää usein kontekstin avulla eikä väärän tulkinnan vaaraa useinkaan ole. Lisäksi Kuusi (mts. 177) esittää, että toinen syy erisnimien ja muiden substantiivien käyttöön pronominiin korvaajina voisi olla *hän*-pronominiin toiston välttäminen. Näissäkin tilanteissa taka-alaiseen henkilöön voisi viitata *tämä*-pronominiin, jolloin teksti ei vaikuttaisi niin kömpelöltä. Joka tapauksessa on kääntäjän valinta, käyttääkö hän implisiittistävän pronomini- ja kohdekielten pronominiin sijasta eksplisiittistävää erisnimeä. (Mp.)

Juva (2020, 279) kirjoittaa, että kääntäjällä on melkoinen työ miettiessään sopivia ilmaisuja, kun henkilöön ei voi viitata suoralla pronomini- ja kohdekielten vastineella. Kääntäjän on pohdittava esimerkiksi, kuinka läheinen suhde teoksen henkilöillä on toisiinsa ja lukijalla henkilöihin tai kenen näkökulmasta tilannetta kuvataan, ja näitä suhteita on mahdollista joko selventää tai hämärtää sillä, miten näistä henkilöistä puhutaan. Kun *hän* on päähenkilön pronomini, muihin henkilöihin on mahdollista viitata monenlaisilla vaihtoehdoilla: voi käyttää nimeä tai jotakin yleisesti luonnehtivaa neutraalia sanaa, voi viitata sukulaisuussuhteeseen, ammattiin tai toimintaan, tai koko viittauksen voi jättää pois, mutta on muistettava, että nämä valinnat eivät

kuitenkaan ole neutraaleja. Kääntäjältä vaaditaankin tarkkuutta pysyä oikeassa tyylilajissa, jotta ihmisten väliset suhteet tulevat esiin oikeanlaisina. (Mts. 280.)

2.3.4 Pronominit ja kognitiivinen kielioppi

Ronald W. Langackerin (2007, 173, 176) kognitiiviseen kielioppiin liittyy ajatus, että persoonapronomineilla on erityinen paikka niin sanotussa puheen ankkuroinnissa (grounding) eli siinä, millä keinoilla puhujat kytkevät yksittäisiä kielellisiä elementtejä puhetilanteeseen. Tiettyä pronominia voidaan käyttää viittaamaan rajatonta referenssien joukkoa, mutta toisaalta yksittäisissä tilanteissa pronominilla on vain yksi tietty referentti, ja sen tulkinnassa auttaa konteksti. Kommunikatiivisen vuorovaikutuksen onnistuminen edellyttää, että keskustelijat (tai lukijat) tulkitsevat esimerkiksi pronominin referentin samalla tavoin. Langacker (mts. 177) mainitsee kolmannen persoonan pronominin olevan vielä siitä erityinen, että se ei itsessään osoita, mitä mahdollista referenttiä on tarkoitettu, vaan se edellyttää yksilöllistä tunnistamista tarjoamatta keinoja sen saavuttamiseksi. Lukemattomia entiteettejä voi kutsua sanoilla *hän, se* tai *he*, jolloin niiden tarkoittaman referentin tunnistamiseksi tarvitaan konteksti.

Langackerin (2008, 3) mukaan kielioppia ei voi esittää puhtaasti muodollisena järjestelmänä, vaan erilaisilla kieliopin elementeillä, kuten sanoilla, on merkitys. Kieliopin merkityksellisyys liittyy myös siihen, että sen avulla voidaan rakentaa monimutkaisten ilmaisujen, kuten lauseiden ja lausekkeiden, yksityiskohtaisia merkityksiä (mts. 4). Kognitiivisen kielentutkimuksen lähtökohta onkin kielen rakenteiden tarkastelu merkityksen ja käytön näkökulmasta (Jaakola 2012, 537). Kyse on käytännössä esimerkiksi siitä, miten sanoilla tai lauseilla ilmaistaan tietty ajatus tai luodaan tietynlaisia vaikutuksia. Kääntäjän sanavalinnoilla on siis suuri merkitys siihen, miten kohdelukija tekstin ymmärtää ja millaisen vaikutelman hän tekstistä saa.

Langackerin (2008) kognitiivisen kielentutkimuksen pohjalta kehittelemän kognitiivisen kieliopin lähtökohtana on kategoriakuvaus, joka perustuu skeeman ja prototyypin käsitteisiin. Kieli koostuu skeemoista eli kielellisistä yksiköistä, kuten morfeemeista ja sanoista, jotka ovat muodon ja merkityksen vakiintuneita yhtymiä (Jaakola 2012, 539). Prototyyppiajattelun lähtökohtana on, että tajunnan kategoriat eivät ole rajoiltaan selviä, vaan luokkaan kuuluvilla käsitteillä on erilaisia jäsenyysasteita. (Onikki-Rantajääskö 2010, 62–63.) Taustalla on siis

kognitioon liittyvä ajatus siitä, miten ihminen ajattelee, hahmottaa maailmaa ja muodostaa käsityksensä siitä.

Halversonin (2003, 218–219) mielestä kääntämiseen vaikuttaa semanttisten verkostojen epäsymmetrisyys. Käännösprosessissa lähdekielen leksikaalisten ja kieliopillisten rakenteiden vaikutuksesta semanttinen verkosto aktivoituu. Tällä on yhteyksiä kohdekielen vastaaviin rakenteisiin, jolloin kategorioiden prototyypit ja korkeimman tason skeemat ovat näkyvimmissä roolissa, mikä johtaa tiettyjen kohdekielen leksikaalisten ja kieliopillisten rakenteiden, esimerkiksi tutuimpien ja yleisimmin käytettyjen sanojen, yliedustukseen.

Edellä jo mainitsin, että esimerkiksi Chesterman (2004) on pyrkinyt kognitiiviselta pohjalta selittämään myös kääntämisen universaaleja. Myös Halverson (2003, 198, 206) käsittelee Langackerin (1987) teoriaan pohjautuvaa näkemystään, jonka mukaan käännösuniversaalit voidaan selittää ihmisen kognitiivisilla ominaisuuksilla ja monimutkaiset kognitiiviset prosessit heijastuvat kieleen. Ajatuksena on, että kielen semanttisten verkostojen muita näkyvämmät osat, eli kategorioiden prototyypit ja korkeamman asteen skeemat, osaltaan selittävät myös kääntämisen universaaleja. (Halverson 2003, 198–209.)

Käännösuniversaalien tutkimuksessa yhteistyö eri tieteenalojen välillä on yksi alan vahvuuksista. Kytkökset paitsi kielitieteeseen myös muihin humanistisiin tieteisiin, kuten kognitiotieteisiin, ovat nousseet tutkimuksissa esille. (Chesterman 2004, 46; Kuusi 2011, 318.) 1980-luvulla kehitetty kognitiivinen kielentutkimus tarkastelee kieltä nimenomaan merkityksen ja käytön näkökulmasta. Sen kielinäkemys on käyttöpohjainen, ja sen mukaan kielenkäyttö on dynaamista ongelmanratkaisua. Tarkastelun kohteena on usein jokin kielen piirre tai kieliopillinen ilmiö, jonka kautta on mahdollista tehdä huomioita teksteistä tai tekstilajeista. Esimerkiksi tekstin koherenssia on mahdollista tutkia tarkastelemalla tiettyjen kieliopillisten rakenteiden käyttöä. (Onikki-Rantajääskö 2010, 50; Jaakola 2012, 537–538.)

On mielenkiintoista nähdä, miten tämän työn tutkimusaineistossa näkyy kognitiiviseen kielioppiin perustuva pronomien ankkurointitehtävä tai erottuuko käännösvastineista kategorioiden prototyyppinä. Joka tapauksessa kääntäjän ongelmanratkaisutehtävän tuloksilla voi olettaa olevan merkitystä.

3 OH/OHA-PRONOMINIT JA NIIDEN KÄÄNNÖSVASTINEET TUTKIMUSAINEISTOSSA

3.1 Tutkimusaineisto: Tšehovin Kaksintaistelu-pienoisromaani ja sen suomennokset

Tutkimusaineistona on Anton Tšehovin Kaksintaistelu-pienoisromaanin (*Duël'*, 1891) venäjänkielinen alkuteksti ja sen kolme eriaikaista suomennosta: Emil Mannsténin suomennos vuodelta 1921, Juhani Konkkan suomennos vuodelta 1960 ja Ulla-Liisa Heinon suomennos vuodelta 1961. Tšehovin pienoisromaani ilmestyi alun perin vuonna 1891 *Novoje vremja* -lehdessä 11-osaisena jatkokertomuksena. Suomeksi teos on julkaistu useina painoksina monissa eri kokoelmissa sekä erillisenä laitoksena. Ensimmäinen suomennos ilmestyi vasta vuonna 1921, sillä 1900-luvun alun poliittinen ilmapiiri aiheutti venäläisvastaisuutta, ja Kaksintaistelun henki ja moraalit nähtiin vastenmielisenä ja liian venäläisenä (Jänis & Pesonen 2007, 194). Kaikki kolme kääntäjää tunnetaan oman aikansa arvostettuina venäläisen kirjallisuuden kääntäjinä, ja etenkin Mikael Agricola -palkinnon saaneet Konkka ja Heino ovat laajalla käännostuotannollaan vuosikymmenien ajan vaikuttaneet suomalaisten käsitykseen venäläisestä kirjallisuudesta (Jänis & Pesonen 2007, 201–202; Kujamäki 2007, 344–345).

Kaksintaistelu kuvaa 1800-luvun venäläisessä kirjallisuudessa yleisesti kuvauksen kohteena ollutta ns. tarpeetonta ihmistä. Kaksintaistelun päähenkilö Lajevski on saamaton ja kykenemätön toimimaan ympäristön asettamien rajoitusten vuoksi, vaikka kuitenkin ymmärtää hyvin moraalisia ja sosiaalisia ongelmia. (Hosiaislouma 2003, 910.) Pienoisromaanin kaikkitietävä kertoja kuvaa niin Lajevskin kuin pienoisromaanin muidenkin henkilöiden tunteita ja ajatuksia laajasti ja syvällisesti, jolloin tekstin kerronta on yksikön kolmannessa persoonassa esitettyä, ja siksi aineistosta löytyykin runsaasti materiaalia tähän tutkimukseen. Tutkimuksen kannalta oleellista on myös se, että kun Lajevskin kanssa onnettomassa suhteessa elävään Nadežda Fëdorovnaan viitataan myös pronominiin, käännoksissä tarkastelun kohteena ovat sekä miestä tarkoittava *oh-* että naista tarkoittava *oha-*pronomini.

Alkutekstistä ja sen käännoksistä on tätä tutkimusta varten koottu kaksikielinen aineisto, joka on lisätty ParRus-rinnakkaiskorpukseen, josta tehdään hakuja verkkopohjaisen Texthammer-

työkalun avulla (Mikhailov & Härme, 2015; Härme & Mikhailov, 2016). Alkutekstissä on sanoja yhteensä hieman yli 30 000, ja kussakin käännöksessä hieman sen alle (ks. taulukko 1, luvussa 3.3.1). Kokonaissanamäärien eroja alkutekstin ja käännösten välillä selittävät ainakin jossain määrin kielten väliset rakenteelliset erot, kuten venäjän kielessä prepositioiden laaja käyttö ja suomen kielelle ominainen runsas yhdyssanojen käyttö. Suomennoksista Konkan suomennoksen (1960) sanamäärä on pienin ja Heinon (1961) suomennoksen suurin.

3.2 Tutkimusmenetelmä

Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, tapahtuuko venäjän *oh-* ja *oha-*pronomineja käännettäessä kääntämisen universaalihypoteesin mukaista tekstin eksplisiittistämistä ja miten se vaikuttaa tekstin koheesioon ja sitä kautta koherenssiin. Ilmiötä tarkastellaan *oh/oha-*pronomien erilaisten käännösvastineiden avulla. Tutkimuksen lähtökohtana on kognitiivisen kieliopin ajatusmalli kieliopin merkityksellisyydestä. Lisäksi käännösvastineiden tarkasteluun liittyy uudelleenikäntämisen näkökulma.

Tutkimusmenetelmänä on konkordanssianalyysi, jonka avulla voidaan nopeasti ja monipuolisesti analysoida korpukseen tallennetun aineiston sisältöä (Mikhailov & Cooper 2016, 48–51). Tässä työssä analyysin avulla tarkastellaan *oh/oha-*pronomien erilaisia käännösstrategioita, ja rinnakkaiskonkordanssihaun tuloksena tutkimusmateriaalista saadaan taulukko, jonka avulla käännöksistä on helppo tehdä havaintoja ja verrata niitä alkutekstiin. Konkordanssihaun pohjalta pyrin luokittelemaan erilaisia käännösratkaisuja, tarkastelemaan eroja ja yhtäläisyyksiä erilaisten käännösvastineiden käytössä sekä tekemään johtopäätöksiä tutkimuskysymyksiin liittyen. Tarkastelen ja ryhmittelen erilaisia tapauksia sen mukaan, onko *hän-*pronomini säilynyt käännöksessä *oh/oha-*pronominin vastineena vai onko vastineena jokin muu pronomini, onko pronomini korvattu erisnimellä tai muulla substantiivilla, onko käytetty jotakin muuta rakennetta vai onko pronomini jäänyt kokonaan pois. Teen havaintoja myös siitä, miten venäjän yksikön 3. persoonan pronomien ilmaisema sukupuoli on välittynyt suomennoksiin.

Konkordanssihaun sekä frekvenssihakujen pohjalta analyysi on vertailevaa, ja hakujen avulla saadaan niin laadullista kuin määrällistäkin tietoa *oh/oha-*pronomien kääntämisestä. Näin voidaan myös verrata kääntäjien ratkaisuja eri tilanteissa, sekä saadaan tietoa erilaisten

käännösstrategioiden käytöstä eriaikaisissa käännöksissä. Analyysin tuloksia havainnollistetaan mahdollisuuksien mukaan taulukoin ja erilaisia käännösratkaisuja tekstikatkelmin. Lisäksi tarkastellaan muutamien esimerkkien avulla pronomien kääntämisen haasteellisuutta, kun niitä jossakin alkutekstin katkelmassa esiintyy erityisen runsaasti.

Aineiston ollessa suhteellisen laaja en pyri tässä harjoitustyössä esittelemään kaikkia mahdollisia *oh/oha*-pronomien käännöstapauksia vaan ainoastaan havainnollistamaan yleisimpiä tai mielenkiintoisimpia tapauksia mahdollisimman hyvien esimerkkien valossa. Havainnollistavissa esimerkeissä olen lihavoinut tarkastelun kohteena olevat *oh/oha*-pronominit sekä niiden erilaiset vastineet käännöksissä, merkinnyt nollaedustukset Ø-merkillä sekä tarvittaessa kursivoinut muita kussakin tilanteessa huomionarvoisia kohtia.

3.3 Aineiston analyysi ja havaintoja

3.3.1 *Oh/oha*- ja *hän*-pronomien konkordanssianalyysi

Konkordanssihaun tulokset manuaalisesti tehdyn tarkistuksen jälkeen osoittavat, että Tšehovin Kaksintaistelu-pienoisromaanissa *oh*-pronomia on käytetty yhteensä 882 kertaa ja *oha*-pronomia yhteensä 355 kertaa (taulukko 1). Näissä luvuissa eivät ole mukana tutkimuksen ulkopuolelle jätetyt venäjän kielen miestä ja naista tarkoittavat omistuspronominit *ezo* ja *eë*, jotka yleensä helposti kääntyvät suomeksi suoraan persoonapronominin genetiivimuodolla *hänen*, minkä vuoksi en näe niiden tarkastelun olevan tutkimuskysymysten kannalta mielekästä. Samoin luvuista on jätetty pois maskuliinisiin ja feminiinisiin elottomiin referentteihin viittaavat *oh*- ja *oha*-pronominit, jotka vastaavat suomen *se*-pronomia. Näin aineistossa on yhteensä 1237 esimerkkiä pronomineista, joiden käännösvastineita tutkimuksessa tarkastellaan.

Taulukossa 1 näkyvät myös kunkin käännöksen sanatilastohaun avulla saadut *hän*-pronomien esiintymät ja prosentiosuudet. Tämän mukaan *hän*-pronomia olisi käytetty käännöksissä useammin kuin *oh*- ja *oha*-pronomineja alkutekstissä, mutta on huomattava, että käännösten *hän*-pronomineja koskevissa luvuissa ovat mukana venäjän *ezo*- ja *eë*-omistuspronomien käännösvastineet eli omistamista ilmaisevat persoonapronominin genetiivimuodot (*hänen*).

Taulukko 1. Tutkimusaineiston kokonaissanamäärät ja yksikön kolmannen persoonan pronominit

Teos / käännös	Teoksen / käännöksen kokonaissanamäärä	Pronominien esiintymät		Pronominien %-osuus kokonaissanamäärästä
Tšehov: Duèl	30478	oh: 882 ona: 355	yht.: 1237	4,06
Mannsténin suomennos (1921)	29027	hän: 1390		4,79
Konkan suomennos (1960)	28947	hän: 1318		4,55
Heinon suomennos (1961)	29504	hän: 1500		5,08

Suomen kielessä mainittuja *hänen*-muotoja ei lasketa omaksi pronominikategoriakseen, ja siten sanatilastohaku laskee ne muiden *hän*-pronominin muotojen kanssa samaan ryhmään kuuluviksi. Omistuspronomini *ego* esiintyy alkutekstissä 228 kertaa ja *ee* 109 kertaa, eli yhteensä 337 kertaa, jolloin nämä omistuspronominit mukaan lukien pronomineja olisi alkutekstissä yhteensä 1574 eli 5,2 % alkutekstin kokonaissanamäärästä. Näin laskettuna alkutekstissä olisi pronomineja hieman enemmän kuin yhdessäkään käännöksessä, mutta koska sanatilastohaku ei tunnista tarkasti tutkimuksen ulkopuolelle jäävien omistuspronominien vastineita eikä kaikkien suomeksi *se*-pronominilla käännettävien elottomien *он/она/оно*-pronominien vastineita, luvut eivät kerro koko totuutta pronominiinien osuuksista. Lukujen epätarkkuuteen voi vaikuttaa sekin, että jotkin neutrimuotoisen *оно*-pronominin referentit, kuten *чудовище* ('hirviö'), voi ihmistä tarkoittaessaan saada vastineekseen *hän*-pronominin. Lisäksi on otettava huomioon, että taulukon 1 *hän*-pronomineja koskeviin lukuihin sisältyvät myös kääntäjien lisäämät pronominit. Tällaisia tarkentavia vaikkakaan ei aina tarpeellisia tai välttämättömiä lisättyjä *hän*-pronomineja havaitaan seuraavan alkutekstin katkelman (1) käännöksissä (2)–(4).

- (1) И ей казалось, что если бы она взмахнула руками, то непременно бы улетела вверх. (Čehov)
- (2) Ja hänestä tuntui, että jos hän olisi huitonut käsillään, **hän** ihan varmaan olisi kohonnut yläilmoihin. (Mannstén)
- (3) Hän kuvitteli, että jos hän alkaisi huitoa käsillään, ehdottomasti kohoaisi ilmaan. (Konkka)
- (4) Ja hänestä tuntui, että jos hän vain heilauttaisi käsiään, niin **hän** heti lennähtäisi ylös. (Heino)

Myöhemmin esitetyissä taulukoissa 5 ja 6 (luvussa 3.3.3.1) näkyy, että *hän*-pronominin esiintyy tutkimusaineistossa *он*-pronominin käänkösvastineena 2289 kertaa ja *она*-pronominin vastineena 791 kertaa, eli yhteensä 3080 kertaa. Taulukosta 1 nähdään *hän*-pronominin esiintyvän kolmessa käänöksessä yhteensä 4208 kertaa. *Hän*-pronominin esiintyy siis käänöksissä yhteensä 1128 kertaa useammin kuin *он*- ja *она*-pronominin suorana käänkösvastineena. Ero selittyy edellä mainituilla korpusohjelman sanahakuihin liittyvillä seikoilla sekä kääntäjien tekemillä lisäyksillä ja poistoilla. Kaikki tämä huomioon ottaen tarkasteltavien *он*- ja *она*-pronominien ja niiden käänkösvastineena käytetyn *hän*-pronominin prosentuaalisissa osuuksissa ei karkeasti arvioiden olisi kovinkaan merkittäviä eroja.

3.3.2 *Он/она*-pronomininit alkutekstissä

Kaksintaistelu-pienoisromaanin päähenkilö sekä suurin osa sivuhenkilöistä on miehiä. On siis ymmärrettävää, että näihin 11 mieheen viitataan tekstissä *он*-pronominia käyttäen varsin usein – 882 kertaa, kun taas neljään naispuoliseen henkilöön viitataan *она*-pronominilla huomattavasti harvemmin, 355 kertaa (taulukko 1 luvussa 3.3.1). Vaikuttaa siltä, että *он*- ja *она*-pronomininit ovat tutkimusaineistossa varsin yleisesti käytettyjä verrattuna nykyvenäjän frekvenssisanakirjassa (Lâševskaâ & Šarov, 2009) esitettyihin suhteellisiin frekvenssilukuihin. Taulukossa 2 näemme pronominien suhteelliset frekvenssit tämän tutkimuksen aineistossa sekä venäjän kielen frekvenssisanakirjan eli Venäjän kansalliskorpuksen (NKRJA¹) koko korpuksessa, sen kaunokirjallisuusteksteistä koostuvassa alikorpuksessa ja kaunokirjallisissa teksteissä eri vuosikymmeninä 1950-luvulta alkaen.

Taulukko 2. *Он*- ja *она*-pronominien suhteelliset frekvenssit (F) tutkimusaineistossa ja frekvenssisanakirjassa (Lâševskaâ & Šarov, 2009)

	F (ipm) Kaksintaistelu- pienoisromaanin alkutekstissä	F (ipm) frekvenssi- sanakirjan koko korpuksessa	F (ipm) frekvenssisanakirjan kaunokirjallisuuden alikorpuksessa	F (ipm) kaunokirjallisissa teksteissä eri aikoina		
				1950–60- luvuilla	1970–80- luvuilla	1990– 2000- luvuilla
<i>он</i>	30833.96	11791.1	17713.3	19708.0	18587.1	16882.0
<i>она</i>	13839.12	5592.4	9048.2	8375.6	8348.8	9474.0

¹ НКРЯ, Национальный корпус русского языка

Nykyvenäjän frekvenssisanakirjan luvut osoittavat, että *oh/oha*-pronominien käyttö on huomattavasti yleisempää kaunokirjallisuudessa kuin muunlaisissa tekstityypeissä. Se kertoo niiden suuresta roolista ja merkityksestä kaunokirjallisissa teksteissä. Frekvenssisanakirjan kaunokirjallisuuden merkityksellisten sanojen listalla *oha*-pronomini sijoittuu toiselle ja *oh*-pronomini neljännelle sijalle, mutta esimerkiksi sanomalehti- ja uutistekstien vastaavalla listalla ne eivät ole yltäneet 439 merkityksellisimmän sanan joukkoon. Sanakirjan tiedot on koottu ajalta 1950–2007, mikä varmasti osaltaan selittää frekvenssieroja 1800-luvulla kirjoitetun tutkimusaineiston sanastofrekvensseihin. Kuitenkin *oh*-pronominin käyttötaajuus on niin tutkimusaineistossa kuin frekvenssisanakirjankin mukaan ollut yli kaksinkertainen verrattuna *oha*-pronominiin, vaikka suhde onkin hieman kaventunut sanakirjan viimeisen ajanjakson tilastoissa. *Oh*-pronominin käyttö on vähentynyt 1950-luvulta 2000-luvulle tultaessa. Saman suuntauksen voi todeta jatkuneen jo 1800-luvulta alkaen, koska tutkimusaineistossa *oh*-pronominia on käytetty sanakirjan lukuihin verrattuna lähes kaksin verroin. *Oha*-pronominiakin on käytetty uudemmissa teksteissä vähemmän, mutta erot eivät ole niin suuria kuin *oh*-pronominin kohdalla, ja toisaalta sen käyttö on hieman kasvanut vuosituhaten vaihteessa, mihin luultavasti on vaikuttanut viime vuosikymmeninä vahvasti esiin noussut naiskirjallisuus – naisten kirjoittama ja naisista kirjoitettu. Sitä ennen miehet tuntuvat olleen pääroolissa venäläisessä kirjallisuudessa niin kirjoittajina kuin kirjoituksen kohteinakin. Toisaalta kaunokirjallisuuden genreissäkin on suuria sanastollisia eroja toisten keskittyessä kuvaukseen ja ajatuksiin, kun taas esimerkiksi Tšehovin tekstien toiminnallisuus näkyy pronominien korkeina frekvensseinä.

Alkutekstissä on pitkiäkin jaksoja, joissa kaksi henkilöä keskustelelee tai kertoja kertoo esimerkiksi vain päähenkilö Lajevskista, jolloin häneen on viitattu pelkästään *oh*-pronominilla. Toisaalta alkutekstin joissakin kohdissa *oh*- ja *oha*-pronomineja on molempia käytetty varsin runsaasti. Venäjän kielen sukukategorian ansiosta samassa yhteydessä – kappaleessa, virkkeessä tai jopa lauseessa – voidaan kumpaakin pronominia käyttää ilman, että viittaussuhteet aiheuttaisivat tulkinnassa epäselvyyttä. Näin tapahtuu seuraavassa esimerkissä, jossa diakonille vielä tuntemattomaksi jäänyt vaimo, diakonissa, oli muistunut hänen mieleensä juuri edellisessä virkkeessä, ja näin kummankin pronominin tarkoite on venäjäksi selvä, mutta suomennos vaatii selvennyksiä.

- (5) Дьякона познакомили, сосватали и женили на **ней** в одну неделю; пожил **он** с **нею** меньше месяца и **его** командировали сюда, так что **он** и не разобрал до сих пор, что **она** за человек. (Čehov)
- (6) Diakonin tutustuttivat **häneen**, kihlasivat ja naittivat yhdessä viikossa; elettyään **vaimonsa** kanssa vajaan kuukauden **hänet** määrättiin tänne virantekoon, joten **Ø** ei vielä ollut päässyt selville, millainen ihminen hänen **vaimonsa** on. (Mannstén)
- (7) Tutustuminen, kihlaaminen ja vihkiminen tapahtuivat saman viikon sisällä; **hän** oli ennättänyt asua **vaimonsa** kanssa ainoastaan vajaan kuukauden, sitten **hänet** komennettiin tänne, niin ettei **hän** ollut vielä nytkään selvillä, minkälainen hänen **vaimonsa** oli. (Konkka)
- (8) Diakoni oli tutustutettu, naitettu ja vihitty **häneen** yhdessä viikossa. **Hän** ei ollut elänyt **tämän** kanssa kuukautakaan, kun **Ø** oli saanut komennuksen tänne, niin ettei **hän** näihin asti ollut vielä päässyt perille, millainen hänen **vaimonsa** oli. (Heino)

Joissakin kohdissa alkutekstinkin lukijalta vaaditaan tarkkuutta ymmärtääkseen viittaussuhteet oikein. Kun samassa yhteydessä puhutaan kahdesta miehestä tai kahdesta naisesta ja kumpaankin viitataan vain pronomineilla, eivät viittaussuhteet ole välttämättä venäjäksiäkään aivan selkeitä, mutta lukija kuitenkin pystyy edellä esitetyn kerronnan avulla päättelemään, kuka on menettämässä henkensä ja kuka siihen on syyllinen: **Он убьет его!** ('hän tappaa hänet'). Kun pronomineilla viitataan eri sukupuolta oleviin henkilöihin, kuten ilmaisussa **она пожила с ним** ('hän asui hänen kanssaan'), alkutekstin lukija oletettavasti kontekstin avulla ymmärtää kenestä on kyse, mutta sanatarkka käännös suomeksi tuottaa lukijalle hämmennystä, jos käännöksessä ei anneta vihjeitä, keneen *hän*-pronomineilla viitataan.

3.3.3 *Он/она*-pronomien käännösvastineita

Tässä luvussa esittelen tutkimusaineistosta löytyneitä *он*- ja *она*-pronomien erilaisia käännösvastineita, jotka olen ryhmitellyt kolmeen pääryhmään: pronomini-, substantiivi- ja nollavastineet. Taulukoihin 3 ja 4 on koottu kummankin pronominin erilaiset käännösvastinerioryhmät, niiden esiintymät ja prosenttiosuudet kaikista esiintymistä.

Taulukko 3. *Он*-pronominin käännösvastineet

<i>Он</i> -pronominin käännösvastineet	Esiintymät (kolmessa käännöksessä)	%
pronominit	2338	88,36
substantiivit	121	4,57
nollat	187	7,07
Yhteensä	2646	100,00

Taulukko 4. *Ona*-pronominin käänkösvastineet

<i>Ona</i> -pronominin käänkösvastineet	Esiintymät (kolmessa käänköksessä)	%
pronomininit	833	78,22
substantiivit	141	13,24
nollat	91	8,54
Yhteensä	1065	100,00

Taulukoissa 3 ja 4 tulee esille, että sekä *on-* että *ona*-pronominin vastineena on suurimmaksi osaksi käytetty jotakin pronominia. *On-*pronominin vastineena pronomini on ollut peräti 88 %:ssa tapauksista. *Ona*-pronominin vastineena erilaiset pronomininit esiintyvät hieman harvemmin. Substantiiveja on käytetty huomattavasti useammin *ona*-pronominin kuin *on-*pronominin vastineena, mikä selittää myös *ona*-pronominien pronominivastineiden pienempää prosenttiosuutta. Substantiivien suuremman osuuden oletan johtuvan siitä, että naiset ovat teoksessa sivuroolissa tai taustalla, ja siksi heihin on suurimmassa osassa teosta selkeämpää viitata selittävällä vastineella, kuten erisnimellä tai muulla substantiivilla samalla, kun päähenkilöön viitataan esimerkiksi *hän*-pronominilla. Esimerkissä (9) ja sen käänköksissä (10)–(12) on tyypillinen tilanne, jossa mieheen viitataan *hän*-pronominilla ja puheena olevaan naiseen jollakin substantiivilla.

- (9) **Он** подумал, что одевается **она** и причесывается, чтобы казаться красивой, а читает для того, чтобы казаться умной. (Севов)
- (10) **Нан** ajatteli, että **Nadeshda Feodorovna** pukeutui ja piti huolta hiuslaitteestaan näyttääkseen kauniilta ja luki näyttääkseen viisaalta. (Mannstén)
- (11) **Нан** ajatteli, että **Nadežda Feodorovna** pukeutui ja kampaui vain esiintyäkseen kauniina ja luki yksinomaan sen vuoksi, että olisi näyttänyt viisaalta. (Konkka)
- (12) **Нан** ajatteli, että **nainen** pukeutui ja kampsu hiuksensa näyttääkseen kauniilta, ja luki, jotta näyttäisi viisaalta. (Heino)

Kolmas käänkösvastineryhmä on niin kutsuttu nollaedustus, jonka prosenttiosuudet *on-* ja *ona*-pronominilla ovat samansuuntaisia (7,07 % ja 8,54 %). Huomattavaa kuitenkin on, että nolaa on käytetty *on-*pronominin vastineena useammin kuin substantiivia, kun taas *ona*-pronominin kohdalla on päinvastoin eli substantiivi on toiseksi käytetyin käänkösvastine.

Seuraavissa luvuissa tarkastelen lähemmin erilaisia tutkimusaineistossa esille tulleita *on-* ja *ona*-pronominien käänkösvastineryhmiä, eli pronomineja, substantiiveja ja nollaedustuksia.

Havainnollistan erilaisten käänkösvastineiden esiintymistä taulukkojen lisäksi kuhunkin tilanteeseen sopivin esimerkein, joista samalla on nähtävissä, miten eri kääntäjät ovat kulloisessakin tilanteessa toimineet. Kääntäjien ja käännösten mahdollisia eroja ja yhtäläisyyksiä tarkastelen vielä erikseen omassa luvussaan (3.4).

3.3.3.1 Pronominivastineet

Kuten jo edellä tuli esille (taulukot 3 ja 4), *OH*- ja *OHA*-pronominien käänkösvastineina on kaikkein eniten käytetty pronomineja. Taulukkoon 5 on koottu *OH*-pronominin kaikki pronominivastineet sekä niiden esiintymät ja taulukkoon 6 vastaavat tiedot *OHA*-pronominin pronominivastineista.

Taulukko 5. *OH*-pronominin pronominivastineet

<i>OH</i>-pronominin pronominivastineet	Esiintymät (kolmessa käänköksessä)	%
<i>hän</i>	2289	97,90
<i>tämä</i>	39	1,67
<i>joka</i>	4	0,17
<i>toinen toista</i>	3	0,13
<i>se</i>	2	0,09
<i>toinen</i>	1	0,04
Yhteensä	2338	100,00

Taulukko 6. *OHA*-pronominin pronominivastineet

<i>OHA</i>-pronominin pronominivastineet	Esiintymät (kolmessa käänköksessä)	%
<i>hän</i>	791	94,96
<i>tämä</i>	32	3,84
<i>minä</i>	4	0,48
<i>se</i>	2	0,24
<i>itse</i>	1	0,12
<i>joka</i>	1	0,12
<i>toinen</i>	1	0,12
<i>toinen toista</i>	1	0,12
Yhteensä	833	100,00

Hän-pronomini on säilynyt Kaksintaistelun käänöksissä sekä *он*- että *она*-pronominin käänösvastineena varsin hyvin, sillä sen edustus on täysin ylivoimainen muihin pronomineihin verrattuna. Voi siis todeta, että *он/она*-pronomini on useimmiten käännetty suoralla käänösvastineellaan. Huolimatta varsin laajasta käyttöasteestaan *hän*-pronominin referentti selviää useimmiten helposti kontekstin avulla, eikä epäselvyyttä tule edes siitä, kumpaan sukupuoleen sillä viitataan. Viittaus kolmannen persoonan pronomiinilla edellä mainittuun tarkoitteeseen eli prototyypinen anafora nähdään seuraavissa esimerkeissä (13)–(16), joissa referentti on ilmaistu virkkeen alussa erisnimellä, ja tähän on muissa kohdin viitattu *hän*-pronomiinilla – tosin Mannstén on luottanut ensimmäisen viittauksen kattavan koko tilanteen ja jättänyt toisen viittauksen pois.

- (13) Надежда Федоровна прочла письмо, и показалось **ей**, что потолок опустился и стены подошли близко к **ней**. (Čehov)
- (14) Nadeshda Feodorovna luki kirjeen, ja **hänestä** näytti ikäänkuin katto olisi painunut ja seinät siirtyneet lähemmäksi. (Mannstén)
- (15) Nadežda Feodorovna luki kirjeen, ja **hänestä** näytti kuin katto olisi vajonnut alemmaksi ja huoneen seinät ruvenneet lähenemään **häntä**. (Konkka)
- (16) Nadežda Fjodorovna luki kirjeen ja **hänestä** tuntui, että katto painui alas ja seinät tulivat **häntä** lähemmäksi. (Heino)

Hän-pronominia on käytetty varsinkin lyhyissä ja yksinkertaisissa virkkeissä, joissa viittaussuhde on selkeä: *затем он встал* on saanut kaikissa käänöksissä vastineen *sitten hän nousi*. Tällaisissa tapauksissa kääntäjät ovat useimmiten päätyneet vähintäänkin samantyyppisiin käänösratkaisuihin, kuten edellä olevissa käänöskatkelmissa (14)–(16). Kuitenkin saman asian voi ilmaista monella tavalla, ja siksi eri käänöksissä voi nähdä hyvinkin erimuotoisia ratkaisuja, vaikka *он/она*-pronominin vastineena olisikin säilynyt *hän*.

- (17) **Ему** было нестерпимо душно, и сильно стучало сердце. (Čehov)
- (18) **Hänen** olonsa oli sietämättömän tukahuttava, ja sydän jyskytti hirmuisesti. (Mannstén)
- (19) **Hänestä** tuntui sietämättömän tukahduttavalta, sydän jyskytti kovasti. (Konkka)
- (20) **Häntä** tukahdutti sietämättömästi, ja hänen sydämensä takoi voimakkaasti. (Heino)

Hän-pronominia on käytetty hieman enemmän *он*-pronominin vastineena monestakin syystä. Teoksen päähenkilö on mies, sivuhenkilöinä on enemmän miehiä kuin naisia, he keskustelevat ja heistä puhutaan tai kerrotaan tekstissä enemmän kuin muutamasta sivuhenkilön roolissa olevasta naisesta. Kuitenkin Nadežda Fëdorovna on muita naisia suuremmassa roolissa

eläessään kunnianttomassa suhteessa päähenkilö Lajevskin kanssa, ja on siksi usein keskustelun kohteena. Lajevskin pohtiessa suhdettaan naiseen, johon alkutekstissä viitataan *она*-pronominilla, on lukijalle aiemmin kerrotun perusteella selvää, keneen käännöksissä (22)–(24) *hän*-pronominilla viitataan.

- (21) **Она** одинока, работать не умеет, денег нет ни у меня, ни у нее... (Čehov)
- (22) **Hän** on yksinäinen, ei osaa tehdä työtä, rahoja ei ole minulla eikä **hänellä**... (Mannstén)
- (23) **Hän** on yksinäinen, ei osaa tehdä työtä, rahaa ei ole kopeekkaakaan sen enempää minulla kuin **hänellä**... (Konkka)
- (24) **Hän** on yksinäinen, hän ei kykene työntekoon, rahaa ei ole sen enempää minulla kuin **hänelläkään**... (Heino)

Myös monimutkaisemmissa virkerakenteissa *hän* on ollut suosittu käännösvastine. Usein näissä tilanteissa on puhunut tai on ollut puheen kohteena pitkään sama henkilö, jolloin lukijalle on selvää, kenestä on kyse. Toisaalta sekä *он*- että *она*-pronomini on hyvin usein korvattu käännöksissä *hän*-pronominilla, vaikka korrelaatti olisi hyvin kaukanakin. Pitkissä kerrontajaksoissa, joissa puhutaan yhdestä ja samasta henkilöstä, on useimmiten selvää, keneen pronomineilla viitataan. Pronominin korrelaatti ei siis aina löydy edellisestä lauseesta tai edes virkkeestä, vaan voi olla vaikkapa edellisessä puheenvuorossa tai kappaleessa. Toisaalta niin alkutekstin kuin käännöksenkin lukijalta vaaditaan myös päättelykykyä ja tarkkuutta. Kun Lajevski on pitkään selostanut von Korenin tekemisiä, on selvää, että seuraavassakin puheenvuorossa *hän* viittaa samaiseen mieheen, vaikka johtolauseessa *hän* viittaakin puhujaan eli Lajevskiin.

- (25) -И идеалы у **него** деспотические, - сказал **он**, смеясь и закусывая персиком. (Čehov)
- (26) -**Hänen** ihanteensakin ovat despoottiset, - sanoi **hän** nauraen ja haukaten persikkaa. (Mannstén)
- (27) -**Hänen** ihanteensakin ovat despoottisia, **hän** jatkoi nauraen ja puraisten persikkaa. (Konkka)
- (28) -Ja **hänen** ihanteensakin ovat despoottiset, **hän** sanoi nauraen ja haukaten persikkaa. (Heino)

Kielten rakenteiden erilaisuuden vuoksi venäjän *он/она*-pronomini on saanut käännöksissä vastineekseen monenlaisia rakenteita. Eräs huomionarvoinen tapaus on omistamista ilmaiseva *hän*-pronominin genetiivimuoto, esimerkiksi *hänen silmänsä* -tyyppisissä tapauksissa. Etenkin venäjän *у него/нее*-rakenne on usein kääntynyt juuri kyseisen genetiivimuodon avulla, vaikka

suora käänнос olisikin *hänellä on*. Myös muunlaisia *он/она*-pronominin sisältäviä rakenteita käännettäessä genetiivimuodon käyttö on luontevaa, kuten esimerkiksi tuntemusta ilmaisevan datiivi-ilmaisun kohdalla.

- (29) От купанья и кофе **ему** не стало лучше. (Čehov)
- (30) Kylpy ja kahvi eivät tehneet **hänen** oloaan paremmaksi. (Mannstén)
- (31) Uinti meressä ja kupillinen kahvia eivät kohentaneet **hänen** vointiaan. (Konkka)
- (32) Uiminen ja kahvi eivät tehneet **hänen** oloaan sen paremmaksi. (Heino)

Muita pronomineja on käytetty *он/она*-pronominien vastineina *hän*-pronomiiniin verrattuna erittäin vähän. Eniten niistä on käytetty demonstratiivipronominia *tämä*, joka on kuitenkin yleisempi *она*-pronominin vastineena. Alkutekstin tilanteissa, joissa on läsnä tai joissa puhutaan kahdesta eri henkilöstä, subjekti on useimmiten ilmaistu *hän*-pronominilla ja toisesta henkilöstä on selvyuden vuoksi käytetty esimerkiksi *tämä*-pronominia. Suomen kielessä voidaankin henkilöviittauksia selventää vaihtelemalla pronomineja *hän, se ja tämä*, koska näillä on henkilön etu- ja taka-alaisuuteen liittyviä eroja (Kuusi 2011, 42). Kersti Juva (2020, 284–285) pitää kuitenkin *tämä*-pronominia ongelmallisena, eikä se hänen mielestään sovi viittaamaan kerronnan sivuosassa olevaan henkilöön, sillä se on lähipiirin pronomini ja sitä käytetään usein väärin tai jopa turhaan. Se on kuitenkin paikallaan silloin, kun henkilö halutaan nostaa sivuosasta tasaveroiseksi edellä mainitun henkilön kanssa eikä *hän*-pronominin käy viittaussuhteiden muuttuessa epäselviksi. Lisäksi Juva (2020, 287) mainitsee, että erityisesti puhekielessä *tämä*-pronomini voi tuoda viittaukseen myös paheksuvan tai huvittuneen vivahteen. Käänöksissä (35) ja (36) *tämä*-pronomini puolustaa mielestäni hyvin paikkaansa, kun kerronnan kohteena oleva nainen on etualalla ja *tämä*-pronominilla viitataan juuri edellä mainittuun mieheen. Mannsténin suomennoksessa on kummastakin henkilöstä käytetty vain *hän*-pronominia, jolloin viittaussuhteet eivät mielestäni ole niin selkeitä.

- (33) В ее измене душа не участвовала; **она** продолжает любить Лаевского, и это видно из того, что **она** ревнует **его**, жалеет и скучает, когда **он** не бывает дома. (Čehov)
- (34) Siinä ei sielu ollut osallisena; **hän** rakastaa edelleen Lajevskia, mikä näkyy siitä, että **hän** on mustasukkainen **hänen** tähtensä, säälii ja ikävöi häntä, milloin **hän** ei ole kotona. (Mannstén)
- (35) Hänen sydämensä ei osallistunut uskottomuuteen; **hän** rakasti edelleenkin Lajevskia, minkä saattoi päätellä siitäkin, että **hän** oli **miehen** takia mustasukkainen, sääli häntä ja ikävöi silloin, kun **tämä** ei ollut kotona. (Konkka)

- (36) Hänen petokseensa ei sielu ollut osallistunut. **Hän** rakasti jatkuvasti Lajevskia, ja sen näki siitä, että **hän** oli **miehen** takia mustasukkainen, valitteli ja oli ikävissään, kun **tämä** ei ollut kotona. (Heino)

Muilla esille tulleilla pronominiavastineilla on todella vähäinen edustus – vain muutamia kertoja koko aineistossa. Näistä mielenkiintoisin ratkaisu on yhteensä viidessä kohdassa käytetty relatiivipronomini *joka*. Esimerkissä (38) alkutekstin pitkän virkerakenteen toisesta päälauseesta on käänöksessä tehty *joka*-pronomiinilla alkava sivulause, jossa pronomini viittaa selkeästi päälauseen lopussa mainittuun naituun naiseen. Saman katkelman muissa käänöksissä (39) ja (40) käytetyt pronominit *hän* ja *tämä* ovat käänöksinä suorempia mutta eivät niin selkeäviitteisiä vastineita. Etenkin Konkan käänöksessä lukija voi hetkellisesti erehtyä miettimään, keneen *hän* viittaa: siihen toiseen mieheen vai tämän vaimoon?

- (37) Кончив курс, он страстно полюбил теперешнюю свою... как ее?.. замужнюю, и должен был бежать с **нею** сюда на Кавказ, за идеалами якобы... (Čehov)
- (38) Päätettyään kurssin hän kiihkeästi rakastui nykyiseen ... miksi häntä sanoisi? ... naituun naiseensa, **jonka** kanssa hänen oli pakko paeta tänne Kaukaasiaan ihanteiden hakuun... (Mannstén)
- (39) Suoritettuaan loppututkinnot hän rakastui kiihkeästi nykyiseen ... mikä hänen nimensä onkaan? ... siihen toisen miehen vaimoon ja karkasi **hänen** kanssaan tänne Kaukasiaan, etsimään muka ihanteita... (Konkka)
- (40) Kurssin päätettyään hän rakastui intohimoisesti nykyiseen ... miten häntä nyt nimittäisin? ... aviovaimoonsa ja oli pakotettu pakenemaan **tämän** kanssa tänne Kaukaasiaan ikäänkuin joidenkin ihanteiden takia... (Heino)

Aineistossa esiintyy kaksi kertaa indefiniittipronomini *toinen*, joka merkitsee jompaakumpaa kahdesta puheena olevasta. Juva (2020, 284) mainitsee, että sillä on mahdollista viitata henkilöön puhujan itsensä vastakohtana. Ilmaisun *глядя ему в глаза* ('katsoen häntä silmiin') Konkka on kääntänyt *katsoen suoraan toisen silmiin*. Muissa käänöksissä on käytetty suoraa vastinetta eli *hän*-pronominia. Toisessa tilanteessa Mannstén (esimerkki (42)) on välttynyt toistamasta *hän*-pronominia käyttämällä pronominia *toinen*, jolla on eri referentti kuin ensin mainitulla *hän*-pronomiinilla, joka on itse asiassa Mannsténin oma lisäys samoin kuin Konkalla ja Heinolla *tämä*-pronomini (ks. myös luku 3.4).

- (41) Он молчал, думала она, значит, сердился на нее за то, что **она** молчит. (Čehov)
- (42) Lajevski ei puhu mitään, ajatteli Nadeshda Feodorovna, siis *hän* on äkeissään siitä, miksi **toinen** ei puhu mitään. (Mannstén)
- (43) Nadežda Feodorovna otaksui Lajevskin vaikenemisen johtuvan siitä, että *tämä* oli hänelle vihainen **hänen** omasta vaiteliaisuudestaan. (Konkka)

(44) Mies vaikeni, hän ajatteli, siis *tämä* oli suuttunut häneen siksi, että **häinkin** vaikeni. (Heino)

Vain neljä kertaa koko aineistossa esiintyy resiprookkipronomini *toinen toista*, joka on aina korrelaattinsa kanssa samassa lauseessa. Se vaikuttaa varsin kätevältä keinolta ilmaista suomeksi kahden henkilön välisiä suhteita tai toimintaa. Esimerkin (45) ilmaisu *с ним* ('hänen kanssaan') saa erilaisen vivahteen Mannsténin käännöksessä (46), jossa vain toinen henkilöistä tuntuu aktiiviselta näkijältä, kun taas muissa käännöksissä (47) ja (48) *toinen toista* -pronominin avulla henkilöiden samanarvoisuus tuntuu korostuvan. Toisaalta siinä poistuu myös sukupuolisuuden ilmaisemisen ongelma.

(45) Бог знает, может, больше уж никогда не увидишься **с ним**. (Čehov)

(46) Jumala tietää, ehket enää koskaan **häntä** näe. (Mannstén)

(47) Jumala yksin tietää, näettekö enää **toisianne** milloinkaan. (Konkka)

(48) Jumala ties, ehkä ette enää milloinkaan tapaa **toisianne**. (Heino)

Myös demonstratiivipronomini *se* on päässyt *он/она*-pronominin vastineeksi, tosin koko aineistossa vain neljä kertaa. Yhdessä tilanteessa *se*-pronominin referentti jää Mannsténin käännöksessä epäselväksi, vaikka kahdessa muussa käännöksessä samassa tilanteessa *он*-pronominin vastineena on selkeästi *hän* viitaten Lajevskiin. Toisessa tilanteessa kääntäjät viittaavat eri tavoin piruun: yksi *hän*-sanalla, toinen *se*-sanalla ja kolmas kiertää tilanteen nollaedustuksella. *Она*-pronominin vastineena *se* on tilanteessa, jossa puhuja yrittää keventää aiemmin sanomaansa käyttäen mahdollisesta vähemmän kauniista ja nuoresta kumppanista hieman ironista ilmaisua *старая ведьма* ('vanha noita'), johon kaksi kääntäjistä viittaa osuvasti *se*-pronominilla. Juva (2020, 272–274) kritisoikin sitä, että *se/ne*-pronomineja ei ole kirjakielessä hyväksytty viittaamaan ihmiseen, vaikka suomen kielessä on yleisempää ja varsin normaalia käyttää puhetilanteessa henkilöstä kyseisiä pronomineja ja etenkin tilanteissa, joissa tunteet tulevat enemmän esille. Lisäksi liian kirjallinen ilmaisu *hän*-pronomineineen voi etäännyttää henkilöt lukijan kokemusmaailmasta.

Vain kerran on käytetty *она*-pronominin vastineena refleksiivipronominia *itse*. Alkutekstin ilmaisu *для неё* ('häntä varten') on saanut Konkan käännöksessä vastineekseen ilmaisun *itselleen*. Mannstén on kääntänyt samaisen kohdan suoraan *hän*-pronominilla, mutta Heino on tehostanut viittausta lisäämällä *hän*-pronominin yhteyteen *itse*-pronominin.

- (49) Чтобы не продолжать этой жизни, позорной **для нее** и оскорбительной для Лаевского, она решила уехать. Она будет с плачем умолять его, чтобы он отпустил ее, и если он будет противиться, то она уйдет от него тайно. (Čehov)
- (50) Estääkseen tämän elämän jatkumista, se kun oli **hänelle** häpeällinen sekä Lajevskia kohtaan loukkaava, hän päätti matkustaa pois, itkien rukoilla Lajevskia päästämään hänet, ja jos tämä rupeisi estelemään, salaa karata. (Mannstén)
- (51) Jottei jatkaisi tällaista, **itselleen** häpeällistä ja Lajevskille loukkaavaa elämää hän päätti matkustaa pois. Hän tulisi rukoilemaan Lajevskia itkien, että tämä päästäisi hänet menemään, mutta jos hän asettuisi vastarintaan, hän lähtisi salaa. (Konkka)
- (52) Jottei hänen tarvitsisi jatkaa tätä elämää, joka oli häpeäksi **hänelle** *itselleen* ja loukkasi Lajevskia, hän oli päättänyt matkustaa pois. Itkien hän rukoilisi, että Lajevski päästäisi hänet, ja jos tämä vastustaisi, hän pakenisi salaa. (Heino)

Erityinen tapaus on kerronnan näkökulman vaihtaminen, joissa *она*-pronomini on saanut vastineekseen *minä*-pronominin. Kuusen (2011, 264) mukaan syynä minämuodon käyttämiseen subjektiin viittaavan kolmannen persoonan muodon tilalla olisi eksplisiittistämistarve, jonka ainakin osittain aiheuttaa suomen pronominijärjestelmä. Kun kertojan vapaa epäsuora esitys muuttuu henkilön omaksi puheeksi eli suoraksi esitykseksi ja kertojan ääni katoaa, syntyy vaikutelma, että henkilön omat sanat kuuluvat selvemmin ilman välikäsiä (Kuusi 2014, 139). Kaksintaistelun alkutekstissä kertoja selostaa kolmannessa persoonassa Nadežda Fëdorovnan tuntemuksia, jolloin kuuluu vain kertojan ääni. Käännöksissä kerronta on hetkellisesti muutettu suoran lainauksen avulla henkilön omaksi ajatteluksi, kuin sisäiseksi puheeksi, vaikka johtolauseissa kertoja onkin edelleen läsnä. Mannsténin käännöksessä (54) puhuja viittaa kuitenkin itseensä *hän*-pronominilla, jonka referentti ei ole aivan selkeä, mutta Konkka ja Heino ovat samassa tilanteessa päätyneet *minä*-pronominin avulla välittämään lukijalle selkeästi kokevan henkilön ajatuksia. (Ks. myös esim. (91).)

- (53) Если Кирилин, думала она, сделает что-нибудь дурное, то в этом будет виноват не он, а **она** одна. (Čehov)
- (54) ”Jos Kirilin,” ajatteli hän, ”nyt aikoo tehdä jotakin huonoa, ei siihen suypää ole Kirilin, vaan **hän** itse. – –” (Mannstén)
- (55) ”Jos Kirilin”, hän ajatteli, ”tekee jotakin paha, suypää siihen ei ole hän vaan **minä** yksin.” (Konkka)
- (56) ”Jos Kirilin, hän ajatteli, tekee jotakin paha, niin siihen ei ole suypää hän vaan **minä** yksin. – –” (Heino)

Kaiken kaikkiaan *hän*-pronominin osuus Kaksintaistelun käännöksissä *он/она*-pronominien vastineina on todella suuri. Tästä laajasta käytöstä saadaan vielä parempi kuva, kun vertaillaan tutkimusaineistossa esiintyvien *hän*-pronominien suhteellista frekvenssilukua ParRus- ja

ParFin -korpuksista (Mikhailov & Härme, 2015) saatiin *hän*-pronominin frekvensseihin (taulukko 7). *Hän*-pronominin frekvenssiluku on tässä tutkimusaineistossa huomattavasti suurempi kuin muun suomennetun kaunokirjallisuuden frekvenssiluku ja yli kolmasosan suurempi verrattuna alun perin suomeksi kirjoitettujen tekstien frekvenssilukuun. Tutkimusaineiston *hän*-pronominien suuri esiintyvyys on tietenkin suoraa seurausta siitä, että Tšehov on jo alkutekstissään käyttänyt *oh/oha*-pronomineja varsin laajasti muihin kaunokirjallisiin teksteihin verrattuna (taulukko 2 luvussa 3.3.2), mutta kääntäjät ovat myös varsin uskollisesti seuranneet alkutekstiä ja vieraannuttavaa käännösstrategiaa noudattaen käyttäneet pääosin *hän*-pronominia *oh/oha*-pronominien vastineina. *Hän*-pronominin huomattavasti korkeampi frekvenssi käännössuomessa verrattuna alkuperäissuomeen tukee myös yleisellä tasolla ajatusta kaunokirjallisuuden käännösten vieraannuttavasta käännösstrategiasta.

Taulukko 7. *Hän*-pronominin frekvenssilukuja eri aineistoissa

Aineisto	Esiintymät	F (ipm)
tutkimusaineisto, Kaksintaistelu	4205	47754,24
ParRus, käännössuomi	144852	38488,50
ParFin, alkuperäissuomi	42269	27156,49

3.3.3.2 Substantiivivastineet

Toisinaan alkutekstin yksikön kolmannen persoonan pronomini saa vastineekseen substantiivin. Pronomineihin verrattuna substantiivien osuus kaikista käännösvastineista ei ole kovin suuri, mutta ne muodostavat silti varsin mielenkiintoisen käännösvastineryhmän. Syy niiden käyttöön on nähdäkseni pelkästään viittaussuhteiden selventäminen tai se, että alkutekstin sukua ilmaisevan pronominin suora käännösvastine ei kerro kohdetekstin lukijalle henkilön sukupuolta. Taulukoista 3 ja 4 nähtiin, että *oha*-pronominin vastineena erilaisten substantiivien osuus on 13,24 % ja *oh*-pronominin vastineena vain 4,57 %. Taulukoissa 8 ja 9 on esillä kummankin pronominin erilaisten substantiivivastineiden määrät ja osuudet.

Taulukko 8. OH-pronominin substantiivivastineet

OH-pronominin substantiivivastineet	Esiintymät (kolmessa käännöksessä)	%
erisnimi	92	76,03
<i>mies</i>	22	18,18
<i>välskäri</i>	1	0,83
<i>tulija</i>	1	0,83
<i>virkatoveri</i>	1	0,83
<i>miesparka</i>	1	0,83
<i>ystävä</i>	1	0,83
<i>poliisikomisario</i>	1	0,83
<i>tiedemies</i>	1	0,83
Yhteensä	121	100,00

Taulukko 9. Oha-pronominin substantiivivastineet

Oha-pronominin substantiivivastineet	Esiintymät (kolmessa käännöksessä)	%
erisnimi	73	51,77
<i>nainen</i>	47	33,33
<i>rouva</i>	6	4,26
<i>vaimo</i>	3	2,13
<i>naikkonen</i>	3	2,13
<i>emäntä</i>	3	2,13
<i>sairas</i>	2	1,42
<i>hyljätty</i>	1	0,71
<i>potilas</i>	1	0,71
<i>vieras</i>	1	0,71
<i>naisparka</i>	1	0,71
Yhteensä	141	100,00

Substantiiveista erisnimet nousevat *OH/OHA*-pronominien käännösvastineina ylitse muiden. Erisnimellä viittaaminen on selkeä ja samalla neutraali tapa viitata tarkoitteeseen. Miestä tarkoittavina käännösvastineina erisnimillä on yli 76 %:n osuus, mutta naisiin viittaavien erisnimien osuus substantiiveista on vain 51 %. Alkutekstin *OH/OHA*-pronominien viitatessa erityisesti taka-alaiseen henkilöön ne on voitu korvata käännöksessä paitsi aiemmin tarkastelun kohteena olleella *tämä*-pronominilla myös erisnimellä tai muulla substantiivilla.

Kun *OH*-pronominin vastineena on käytetty erisnimeä, on useimmiten viitattu Lajevskiin ja nimenomaan pelkällä sukunimellä. *OHA*-pronominin vastineena erisnimellä on pääosin viitattu

Nadežda Fëdorovnaan, josta on suurimmaksi osaksi käytetty etu- ja isännimeä ja sen lisäksi muutamia kertoja pelkkää etunimeä. Tällainen erisnimien käytön ero eri sukupuolten välillä pistää aluksi silmään, mutta näin toimiessaan kääntäjät ovat kuitenkin seuranneet alkutekstin tyyliä, jossa erisnimiä on käytetty perinteiseen venäläiseen tapaan mieskeskeisesti mutta kenties naiseutta korostaen, mikä muutenkin näkyy kielen ilmaisuissa ja käytössä (Mustajoki 2012, 57–60). Esimerkissä (60) Heino on päätenyt askeleen verran etäännyttävämpään tai – mistä näkökulmasta katsotaan – modernimpaan versioon ja käyttänyt pronominiin vastineina yleisnimiä *nainen* ja *mies*. Samalla on huomattava, että kääntäjät ovat translitteroineet erisnimiä eri tavoin, mikä näkyy erityisesti soinnillisten äänteiden kohdalla ja on ollut tavallista varsinkin varhaisemmissa käänöksissä (Jänis & Pesonen 2007, 195).

- (57) Раньше **она** ответила бы ему: " займись " или: " ты, я вижу, хочешь из меня кухарку сделать ", но теперь только робко взглянула на **него** и покраснела. (Čehov)
- (58) Ennen **Nadeshda Feodorovna** olisi hänelle vastannut: " ota vaan ", tai: " tahdot näköjään tehdä minusta piian ", mutta nyt hän vain arasti katsahti **Lajevskiin** ja punastui. (Mannstén)
- (59) Aikaisemmin **Nadežda Feodorovna** olisi hänelle vastannut: " Ota vain ". Tai: " Sinä, mikäli huomaan, haluat tehdä minusta köksän ", mutta nyt hän ainoastaan katsahti arasti **Lajevskiin** ja punastui. (Konkka)
- (60) Aikaisemmin **nainen** olisi vastannut hänelle: " Sen kun aloitat vain ", tai: " Sinä ilmeisesti aiot tehdä minusta keittäjäntären ", mutta nyt hän vain arasti katsahti **mieheen** ja punastui. (Heino)

Usein *он-* tai *она-*pronomini on käännetty erisnimellä nimenomaan virkkeen alussa, jolloin lukija ei vielä ole saanut vihjeitä, kuka puhuu tai kenestä puhutaan. Pronominin toistuessa esimerkiksi virkkeen loppuosassa *hän-*pronomini toimii luontevana käänöksenä. Usein *он/она-*pronominit saavat erisnimivastineen tilanteessa, jossa samasta henkilöstä on puhuttu tai tämä on puhunut jo edellä ja tähän on viitattu useita kertoja *hän-*pronomiinilla, mutta ikään kuin varmistaakseen viittauksen oikean tulkinnan kääntäjä mainitsee välillä henkilön erisnimen, kuten esimerkeissä (62) ja (63).

- (61) – Вообще пикник удался, - сказал **он**, помолчав. (Čehov)
- (62) – Kekkerit ovat onnistuneet ylimalkaan hyvin, - sanoi **Atshmianov** hetkisen vaitiolon jälkeen. (Mannstén)
- (63) – Huviretki on onnistunut, sanoi **Atšmianov** oltuaan hetkisen vaiti. (Konkka)
- (64) – Picnic näyttää onnistuneen kaiken kaikkiaan, **mies** sanoi hetken vaitiolon jälkeen. (Heino)

Он-pronominin vastineena on erisnimen lisäksi käytetty kahdeksaa muuta substantiivivia. Miehiin on viitattu 22 kertaa sanalla *mies*, mutta muita seitsemää substantiivivia, kuten *virkatoveri*, *miesparka* ja *ystävä*, on käytetty *он*-pronominin vastineena vain yhden kerran kutakin. *Она*-pronominin vastineeksi sen sijaan on löytynyt erisnimen lisäksi 10 erilaista substantiivivia, joita on käytetty enemmän ja monipuolisemmin. Naisiin on viitattu erisnimellä huomattavasti vähemmän kuin miehiin, ja niiden sijaan onkin käytetty enemmän sanoja *nainen* (47 kertaa) ja *rouva* (6 kertaa). Tuttavalliset *vaimo* ja *emäntä* on mainittu kolme kertaa. *Nainen*-sana tuntuu tuovan käännökseen paheksuvaa tunnelmaa tai asennetta, ja Mannstén on valinnut kaksi kertaa käännösvastineeksi vielä tuomitsevamman *naikkosen* (ks. esim. 78). *Nainen*-sanan sävy korostuu mielestäni myös siksi, että sitä on käytetty huomattavasti enemmän kuin *mies*-sanaa, joka ei luo samanlaista asenteellista ilmapiiriä. Seuraavassa katkelmassa (65) mielipiteensä von Korenille ilmaisee Samoilenko, jonka käyttämä *она*-pronomini on saanut jokaisessa käännöksessä erilaisen ja erisävyisen vastineen. Lisäksi Heinolle on tässä toveruuden suhteen sattunut käännösvirhe.

- (65) Ты сердит на него за что-то, ну и на **нее** за компанию. (Čehov)
- (66) Olet suuttunut mieheen jostakin, ja summamutikassa saa **naisparkakin** kyytiä. (Mannstén)
- (67) Sinä olet suutuksissa jostakin Lajevskille, saman tien myös **Nadežda Feodorovnelle**. (Konkka)
- (68) Sinä olet suuttunut mieheen jostakin syystä ja **naiseen** siitä syystä, että tämä on hänen toverinsa. (Heino)

Substantiivit ovat oikeastaan ainoa keino tuoda suomeksi esille henkilön sukupuoli. Kuitenkin erityisesti muiden substantiivien kuin erisnimien käyttö on yllättävän pienessä roolissa. *Он*-pronominin vastineina niiden osuus kaikista substantiiveista on vain noin 24 % ja *она*-pronominien vastineina niitä on hieman alle puolet kaikista substantiivivastineista. Koska käännöksessä on toisinaan välttämätöntä tuoda esille tai varmistaa jollakin tavalla, keneen tai kumpaan sukupuoleen viitataan, eikä suomen *hän*-pronomini sitä ilmaise, yleisnimet olisivat helppo keino ratkaista ongelma. Kuitenkin ne kertovat referenteistään jotain enemmän: ne kuvailevat, ilmaisevat suhtautumista tai asennetta. Pelkkä *hän* on neutraali ja sitä käyttämällä kääntäjä välttää ottamasta kantaa, miten esimerkiksi puhuja suhtautuu puheena olevaan, mutta yleisnimisubstantiivit, kuten *tiedemies* ja *virkatoveri* kertovat kunnioituksesta tai *sairas* ja *naisparka* ehkä säälistä. Erilaisten ja erisävyisten substantiivien käyttöön vaikuttaa liittyvän siis myös se, kuka teoksen henkilöistä puhuu ja kenelle tai miten joku puhuu. Kuitenkin herää

kysymys, onko substantiivivastineen sisältämä informaatio kääntäjän omaa tulkintaa vai sisältyykö sävy jollakin tavalla jo alkutekstiin. Kääntäjän tekemät tulkinnat ja sanavalinnat vaikuttavat myös lukijan asenteeseen ja tulkintaan.

3.3.3.3 Nollavastineet

Nolla pronominin käännösvastineena tarkoittaa sitä, että käännösvastine syystä tai toisesta puuttuu käännöksestä. Taulukoista 3 ja 4 (luvussa 3.3.3) havaittiin, että *OH-* ja *OHa-*pronominin nollavastineiden osuuksissa ei ole kovinkaan suurta eroa (7,07 % ja 8,54 %). *OH-*pronominin käännösvastineena nolla on toiseksi yleisin pronominin jälkeen, eli sitä on käytetty enemmän kuin substantiiveja. *OHa-*pronominin vastineena nolla on kolmanneksi käytetyin pronominin ja substantiivien jälkeen.

Pronominien erilaisten nollaedustuksien tarkka ryhmittely on ongelmallista. Aina ei ole selvää, onko kyseessä pelkkä pronominin poisto, nolla-anafora vai jonkinlainen parafraasi. Kun pronomini jätetään mainitsematta, erilaisten tulkintojen välinen raja on häilyvä etenkin silloin, kun nolla on muussa kuin subjektin asemassa, kuten objektina esimerkiksi tunneverbien yhteydessä (*asia pelottaa Ø:a*), tai habitiiadverbiaalina, joka tyypillisesti ilmaisee omistajaa tai kokijaa tuntemusta ilmaisevissa lauseissa, kuten *Ø:lle tuli rauhallinen olo*. (VISK §1359, §1360, §1362.) Toisinaan pronominin nollaedustus voi lähestyä myös nollapersoonaa, jolloin viittaussuhde referenttiin katoaa, ja ilmaisun voi helposti tulkita tarkoittavan yleisesti ketä tahansa. *Toinen toista* -pronominin voi tulkitä parafrasiksi varsinkin silloin, kun predikaattiverbin persoona vaihtuu monikolliseksi kuten aiemmissa esimerkeissä (47) ja (48). Heinon käännöksessä *itkien hän rukoilisi* toiminta vaikuttaa kohdistuvan objektin asemassa olevaan nollapersoonaan, vaikka alkutekstissä ihmistarkoitteinen objekti on selvästi ilmaistu pronominilla: *она будет с плачем умолять его* ('hän aikoo itkien rukoilla **häntä**').

Selkein nollatapaus on tilanteessa, jossa kokonainen tekstin osa, kuten kokonainen virke, on jätetty jostain syystä kääntämättä. Tällaisia tapauksia koko aineistossa on vain muutamia eikä niiden osuus ole merkittävä. Varsin luovan ratkaisun on esimerkiksi tehnyt Heino jättämällä sekä pronominisubjektin että predikaatin pois ilmaisun *Да, правда, он умер* käännöksestä: *Kyllä se on totta*. Kääntämättä on muutamia kertoja jätetty myös suoran esityksen johtolause, jolloin tilanteessa sama henkilö on puhunut ja häneen on viitattu jo edellä, eikä johtolauseen

pois jättäminen aiheuta lukijalle epäselvyyttä puhujasta. Usein pelkkä pronomini on yksinkertaisesti jätetty kääntämättä, kuten esimerkeissä (70) ja (71), mikä voi ymmärtämisen kannalta olla jopa selkeämpi ratkaisu etenkin, jos virkkeessä on useita sekä mieheen että naiseen viittaavia pronomineja. Käännöksessä (72) alkutekstin ilmaisu *она ждет от него* ('hän odottaa häneltä') viittaussuhteet jäävät suorassa käännöksessä epäselviksi, ja ilmaisu vaikuttaa jopa epäsuomalaiselta toisin kuin nollaedustuksen valinta.

- (69) Он понял, что она ждет от **него** объяснения; но объясняться было бы скучно, бесполезно и утомительно, и на душе было тяжело оттого, что он не удержался и сказал ей грубость. (Čehov)
- (70) Lajevski ymmärsi hänen odottavan **Ø** selitystä; mutta selityksen antaminen olisi ollut ikävää, hyödytöntä ja väsyttävää, ja sydäntä ahdisti tieto siitä, ettei hän ollut hillinnyt itseään, vaan oli sanonut hänelle raakuuden. (Mannstén)
- (71) Lajevski ymmärsi, että hän odotti **Ø** selityksiä; mutta selittäminen olisi ollut ikävystyttävää, hyödytöntä ja väsyttävää; sisimmässä tuntui raskaalta muutenkin sen vuoksi, ettei hän ollut hillinnyt itseään vaan puhunut karkeasti. (Konkka)
- (72) Mies käsitti, että hän odotti **häneltä** selitystä, mutta välienselvittely olisi ollut ikävää, hyödytöntä ja väsyttävää, ja hänen mieltään painoi se, että hän oli menettänyt itsehillintänsä ja sanonut karkeuden naiselle. (Heino).

Nolla-anafora on ilmiö, jossa edellä mainittuun tuttuun referenttiin viitattaessa pronomini jätetään mainitsematta. Kun samaan yhdyslauseen alkuosassa tai keskustelussa vierusparin etujäsenessä mainittuun kolmannen persoonan tarkoitteeseen viitataan uudelleen yli lause- tai puhujanvaihdosrajan, pronominin toisto ei ole tarpeellista etenkään elollisiin tarkoitteisiin viitattaessa. (VISK §1431.) Turhan toiston välttäminen tekee käännöksestä sujuvampaa. Juva (2020, 342–353) mainitsee, että tekstiin jäävien pronominiin merkitys erottuu paremmin, kun jätetään pois turhat pronominit, joita hän kutsuu semanttiseksi hälyksi. Seuraavissa esimerkeissä Mannsténin ja Heinoon käännöksessä viidestä pronominista kaksi on jäänyt pois ja Konkkan käännöksestä yksi. Kaikki alkutekstin esimerkin (73) pronominit kuitenkin viittaavat samaan referenttiin eli Lajevskiin, joten sekaannuksen vaaraa ei tällä kertaa ole.

- (73) То **ему** снится, что **его** женят на луне, то будто зовут **его** в полицию и приказывают **ему** там, чтобы **он** жил с гитарой... (Čehov)
- (74) Milloin **hän** näkee unta, että **hänet** naitettiin kuussa, milloin taas sattuu, että **hänet** kutsutaan poliisikamariin ja **Ø** käsketään ottamaan kitara elämänkumppanikseen ... (Mannstén)
- (75) Milloin **hän** uneksii, että **hän** on vihittäväänä puussa, milloin **hänet** kutsutaan poliisikamarille ja annetaan **Ø** määräys, että **hänen** on avioiduttava kitaran kanssa... (Konkka)

- (76) **Hän** näkee välistä unta, että **hänet** naitetaan kuulle, välistä taas, että **hänet** muka kutsuttiin poliisiasemalle ja **Ø** käskettiin siellä **Ø** elää kitaran kanssa... (Heino)

Usein *он/она*-pronominit saavat nollaedustuksen myös erilaisten joustavien ratkaisujen kuten parafraasien avulla. Parafraasi on kääntämisen keino, jossa alkutekstin ilmaisuja ei käännetä suoraan, vaan asia ilmaistaan toisin sanoin. Kääntäjä voi siis tehdä erilaisia ja eriasteisia luovia ratkaisuja alkutekstin merkitystä muuttamatta. (Tieteen termipankki: s.v. parafraasi.) Ingo (1990, 81) ei pidä parafrastista käännöstä hyvänä, koska se ei enää ole tyyliään alkutekstiä vastaava. Lisäksi parafraasit pyrkivät usein liialliseen selittelyyn ja siten venyvät pitkiksi. Seuraavassa vain Heino on säilyttänyt alkutekstin ilmaisun *с ним* ('hänen kanssaan') suoran käännöksen, ja muut kääntäjät ovat tehneet omanlaisiaan joustavia ratkaisuja, joissa pienoinen tyyliero alkutekstiin verrattuna on mielestäni havaittavissa.

- (77) А она с **ним** поедет или как? (Čehov)
(78) Ja lähtekö naikkonen mukaan, vai kuinka? (Mannstén)
(79) Entä se nainen, matkustaako hänkin, vai kuinka? (Konkka)
(80) Ja rouva matkustaa **hänen** kanssaan, vai kuinka? (Heino)

Selkeitä parafraaseja ovat nollatapaukset, joissa lauseen syntaksi muuttuu. Esimerkiksi alkutekstin ilmaisu *он разлюбил ее* on saanut Heinon käännöksessä vastineen *hänen rakkautensa lopahtaa*, ja Mannstén on päätenyt kääntämään ilmaisun *уехать от него* parafraasilla *matkustaa tiehensä*. Molemmissa ajatus vastaa hyvin alkuperäistä, vaikka ilmaisut ovatkin rakenteiltaan aivan erilaisia. Parafraasien käytössä on kuitenkin vaara, että alkutekstin merkitys muuttuu oleellisesti tai ainakin hämärtyy. Näin on käynyt mielestäni tilanteessa, jossa Samoilenko on kysynyt Lajevskilta, elääkö tämän äiti, ja kääntäjät ovat tulkinneet Lajevskin vastauksen melko vapaasti.

- (81) Да, но мы с **ней** разошлись. (Čehov)
(82) Elää, mutta me olemme huonoissa väleissä. (Mannstén)
(83) On, mutta emme ole yhteydessä toisiimme. (Konkka)
(84) Elää, mutta olen **hänen** kanssaan epäsovussa. (Heino)

Erityinen pronominin nollaedustuksen keino on mielestäni omistusliite. Yksinkertaisimmillaan omistusliite toimii esimerkiksi ilmaisun *к нему* käännöksessä *luokseen*, jossa pronomini kuulostaisi turhalta tai toisi viittaussuhteeseen jopa väärinkäsityksen vaaran: tuleeko joku

puhujan vai jonkun toisen henkilön luokse? Toisaalta lauseen pronominisubjekti saadaan usein häivytettyä lauseenvastikkeen avulla, ja siten käännöksestä tulee luontevampi, kuten esimerkissä (86). Jantunen & Eskola (2002, 190) ovat havainneet, että esimerkiksi referatiivirakennetta (*lukevan*) käytetään kuitenkin erityisen vähän venäjistä suomeen käännetyissä teksteissä, koska vastaavaa rakennetta ei ole venäjän kielessä. Puurtinen (2006, 220) huomauttaa, että lauseenvastikkeen voidaan tulkita vaikuttavan lauseiden väliseen suhteeseen implisiittistään, mutta vastaava sivulause eksplisiittistäisi suhdetta konjunktion avulla. Näin näyttäisi käyneen Heinon suorassa käännöksessä (88), jossa on myös väärinkäsityksen vaara toisin kuin vaikkapa Konkan ratkaisussa valita toistuvan *hän*-pronominin tilalle nolla.

- (85) Ему казалось, что **он** виноват перед Надеждой Федоровной и перед ее мужем...
(Čehov)
- (86) Hän tunsii olevansa syyllinen Nadeshda Feodorovnan ja tämän miehen edessä...
(Mannstén)
- (87) Hänestä tuntui, että **Ø** oli rikkonut Nadežda Feodorovnaa ja tämän miestä vastaan...
(Konkka)
- (88) Hänestä näytti, että **hän** oli syyllinen Nadežda Fjodorovnan ja tämän aviomiehen edessä...
(Heino)

Toisinaan yhdyslauseissa ja muissa tekstuaalisesti yhteen kuuluvissa jaksoissa muodostuu niin sanottuja nollien ketjuja. Kun nollasubjekttilauseen kanssa samassa yhteydessä esiintyy muita avoimia nollaedustuksia, ne muodostavat referentiaaliset ketjun, jossa kaikki nollat viittaavat samaan tarkoitteeseen ja voivat olla missä tahansa lauseenjäsentehtävässä, kuten esimerkeissä (73)–(76). (VISK §1358.) Kuitenkin tämän tutkimuksen alkutekstistä löytyy mainittujen samaviitteisten nollaketjujen lisäksi mielenkiintoisia ja kääntäjän näkökulmasta hankalia nollaketjuja, joissa viitataan kahteen eri tarkoitteeseen, ja vieläpä eri sukupuoliin. Venäjän kielen *он*- ja *она*-pronominit toimivat tällaisessa viittausketjussa ongelmitta, mutta käännöksessä on syytä käyttää keinoja, joiden avulla käännöksen lukija saa viittausuhteista oikean kuvan. Esimerkissä (89) on samaan virkkeeseen mahtunut yhteensä kymmenen *он/она*-pronominia, mutta käännöksissä (90)–(92) *hän*-pronomineja on huomattavasti vähemmän – vain 4 tai 5 kertaa. Osalla pronomineista on nollaedustus. Mannstén ja Heino ovat *hän*-pronominin tilalla käyttäneet sekä *mies*-sanaa että *tämä*-pronominia, ja Mannstén kertaalleen myös erisnimeä. Konkka on jälleen muuttanut kertojan ja henkilön diskurssia antamalla tilanteen päähenkilön puhua omasta näkökulmastaan.

- (89) Одурманенная своими желаниями, **она** стала улыбаться совершенно незнакомому человеку только потому, вероятно, что **он** статен и высок ростом, в два свидания **он** наскучил **ей**, и **она** бросила **его**, и разве поэтому, - думала **она** теперь, - **он** не имеет права поступить с **нею**, как **ему** угодно? (Čechov)
- (90) ” – – Halujensa huumaamana **hän** oli alkanut hymyillä ventovieraalle luultavasti vain siitä syystä, että **tämä** oli komea, kookas varreltaan, kahden kohtauksen jälkeen **Ø** kyllästynyt koko **mieheen** ja **Ø** hyljännyt **hänet**. Eikö siis”, ajatteli **hän** nyt, ”**Kiniinillä** ollut oikeutta menetellä **häntä** kohtaan aivan miten **Ø** tahtoi?” (Mannstén)
- (91) ” – – Omien halujeni päihdyttämänä rupesin hymyilemään täysin tuntemattomalle ihmiselle ainoastaan sen vuoksi, todennäköisesti, että **hän** on ryhdikäs ja pitkä, mutta jo kahden tapaamisen jälkeen **hän** alkoi ikävystyttää **Ø**, ja **minä** hylkäsin **hänet**; eikö **hänellä** ole siis nyt oikeutta kohdella **minua** siten kuin **Ø** tahtoo?” (Konkka)
- (92) ” – – Himojensa huumaamana **hän** oli alkanut hymyillä ja tuntemattomalle miehelle, luultavasti vain siksi, että **tämä** oli komea ja pitkä varreltaan, kahden tapaamisen jälkeen **hän** oli jo **mieheen** kyllästynyt ja **hän** oli jättänyt **tämän**, ja eikö juuri siksi, **hän** ajatteli nyt, **mies** ollutkin menettänyt oikeutensa kohdella **häntä** miten tahansa **Ø**?” (Heino)

3.4 Eroja kääntäjien ja käännosten välillä

Eri aikoina tehtyjen käännosten oletetaan jollakin tavalla olevan kytköksissä omaan aikaansa. Kunakin aikana ovat voimassa omat norminsa ja odotuksensa, jotka vaikuttavat enemmän tai vähemmän kääntäjän toimintaan. Tutkimusaineiston eri käännoksiin kohdistuvien konkordanssihakujen avulla saadaan tuloksia, jotka kertovat eri kääntäjien tekemistä käännostratkaisuista *он/она*-pronominien kohdalla. Taulukossa 10 näkyvät kunkin kääntäjän käyttämien käännosvastineiden määrät ja frekvenssit ryhmittäin erikseen *он*- ja *она*-pronominille sekä niille yhteensä.

Taulukon 10 prosentiosuuksien perusteella kääntäjät ovat kaiken kaikkiaan olleet oletettua uskollisempia alkutekstille *он*- ja *она*-pronominia kääntäessään, sillä käännosvastineina on kaikissa käännoksissä käytetty hyvin laajasti pronomineja. Kuitenkin Heino on käyttänyt pronomineja eniten – *он*-pronominin vastineena jopa yli 90-prosenttisesti. Toisaalta kaikkien kääntäjien kohdalla selvästi jatkuu jo aiemmin esille tullut linja, että *он*-pronominin vastineina pronomineja on käytetty useammin kuin *она*-pronominin vastineina. Mannsténilla ja Konkalla pronominien ja muiden käännosvastineiden suhde on suunnilleen sama, mutta Heinolla pronominien suurempi edustus näkyy substantiivien ja nollien selvästi pienempinä osuuksina.

Taulukko 10. Eri kääntäjien käännösvastineet käännösvastineryhmittäin.

<i>OH</i>	Mannstén		Konkka		Heino	
	Esiintymät	%	Esiintymät	%	Esiintymät	%
pronominit	764	86,62	753	85,37	821	93,08
substantiivit	38	4,31	52	5,90	31	3,52
nollat	80	9,07	77	8,73	30	3,40
Yhteensä	882	100,00	882	100,00	882	100,00
<i>OHA</i>	Esiintymät	%	Esiintymät	%	Esiintymät	%
pronominit	264	74,37	262	73,80	307	86,48
substantiivit	51	14,37	52	14,65	38	10,70
nollat	40	11,26	41	11,55	10	2,82
Yhteensä	355	100,00	355	100,00	355	100,00
<i>OH ja OHA yht.</i>	Esiintymät	%	Esiintymät	%	Esiintymät	%
pronominit	1028	83,10	1015	82,05	1128	91,19
substantiivit	89	7,20	104	8,41	69	5,58
nollat	120	9,70	118	9,54	40	3,23
Yhteensä	1237	100,00	1237	100,00	1237	100,00

Pronominivastineista *hän* on säilynyt erittäin hyvin *OH/OHA*-pronominien käännösvastineena: taulukoiden 11 ja 12 luvut osoittavat, että kaikissa käänöksissä sillä on yli 94-prosenttinen edustus. Mannsténin käänöksessä sen käyttötaajuus on suurin, yli 99 %. Vähiten sitä on käyttänyt Konkka *oha*-pronominin vastineena, vajaa 94 %. Toiseksi eniten on käytetty *tämä*-pronominia, jonka osuus kuitenkin jää kaikissa käänöksissä sekä *oh*- että *oha*-pronominin vastineena alle viiden prosentin. Tämä on hieman yllättävää, kun ajatellaan *tämä*-pronominin mainiota käyttömahdollisuutta viittaamaan taka-alaisena olevaan henkilöön, kun *hän*-pronomini on jo käytössä viitaten etualaiseen henkilöön. Muita pronomineja, kuten *itse*, *se* ja *toinen* on käytetty vain yksittäisinä tapauksina.

Taulukko 11. *OH*-pronominin pronomini-vastineet eri kääntäjillä

<i>OH</i> -pronominin pronomini-vastineet	Mannstén		Konkka		Heino	
	Es.	%	Es.	%	Es.	%
<i>hän</i>	757	99,08	735	97,61	797	97,08
<i>tämä</i>	4	0,52	15	1,99	20	2,44
<i>joka</i>	2	0,26			2	0,24
<i>toinen toista</i>			2	0,27	1	0,12
<i>se</i>	1	0,13			1	0,12
<i>toinen</i>			1	0,13		
Yhteensä	764	100,00	753	100,00	821	100,00

Taulukko 12. *Она*-pronominin pronomini-vastineet eri kääntäjillä

<i>Она</i> -pronominin pronomini-vastineet	Mannstén		Konkka		Heino	
	Es.	%	Es.	%	Es.	%
<i>hän</i>	254	96,21	245	93,51	292	95,11
<i>tämä</i>	7	2,65	12	4,58	13	4,23
<i>minä</i>			3	1,15	1	0,33
<i>se</i>	1	0,38			1	0,33
<i>itse</i>			1	0,38		
<i>joka</i>	1	0,38				
<i>toinen</i>	1	0,38				
<i>toinen toista</i>			1	0,38		
Yhteensä	264	100,00	262	100,00	307	100,00

Hän-pronomini on siis kaikissa käännöksissä säilynyt huomattavan hyvin *он*- ja *она*-pronominien vastineena. Usein kääntäjät ovat varsinkin lyhyissä lauseissa ja selkeissä tilanteissa käyttäneet pronominin osalta hyvin samankaltaisia rakenteellisia ratkaisuja. Johtolauseissa *он*- ja *она*-pronominin vastineena on useimmiten säilynyt *hän*. Ilmaisuihin *с ней* on pääosin käännetty suoralla vastineella *hänen kanssaan* ja ilmaisu *относиться к нему* on saanut vastineen *suhtautua häneen*. Tietenkin kääntäjien tekemät muut valinnat, esimerkiksi ilmaisuun valittu verbi ja sen asettamat rektiovaatimukset, ovat vaikuttaneet ilmaisun lopulliseen muotoon (esimerkiksi *ему было стыдно* on käännetty joko *hän häpesi* tai *häntä hävetti*), mutta *hän* on usein kaikesta huolimatta säilynyt. Toisinaan kääntäjät ovat kuitenkin käyttäneet myös toisistaan eroten luovempaa otetta, kuten seuraavissa käännöksissä (94)–(96), joissa kaikissa käännöksissä diakoniin itseensä viittaava *он*-pronomini on saanut erilaisen käännösratkaisun.

- (93) Кербалай хорошо говорил по-русски, но дьякон думал, что татарин скорее поймет его, если **он** будет говорить с ним на ломаном русском языке. (Čehov)
- (94) Kербалай osasi hyvin venäjää, mutta diakoni luuli, että tataari paremmin ymmärtää, jos **Ø** puhuttelee häntä murtaen venäjänkieltä. (Mannstén)
- (95) Kербалай puhui hyvin venäjää, mutta diakoni otaksui, että tataari ymmärtäisi häntä paremmin, mikäli hänelle *puhuttaisiin* murteellisella venäjän kielellä. (Konkka)
- (96) Kербалай osasi hyvin venäjää, mutta diakoni arveli, että tataari ymmärtäisi häntä paremmin, jos **hän** puhuisi tälle murteellista venäjää. (Heino)

Sekä Mannstén että Konkka ovat käyttäneet seuraavaksi eniten *он*-pronominin vastineena nollaedustusta ja substantiiveja kaikkein vähiten. *Она*-pronominin vastineina heillä on toiseksi

eniten substantiiveja. Näiden frekvenssien suhteet ovat vieläpä hyvin samansuuntaisia: *oh*-pronominin nollaedustus on hieman alle 10 % ja substantiiveilla neljästä viiteen prosenttia. *Oha*-pronominin vastineena nollaedustuksen ja substantiivien ero ei ole heillä näin suuri, vaan sekä Mannstén että Konkka ovat käyttäneet substantiiveja 14 % ja nollaa 11 %.

Heinon teksti eroaa kahdesta vanhemmasta käännöksestä usealla tavalla. Siinä on käytetty sekä *oh*- että *oha*-pronominin vastineina substantiiveja useammin kuin nollaa. Kuitenkin *oh*-pronominin kohdalla niiden käyttöasteen ero on hyvin pieni, mutta *oha*-pronominin vastineena substantiivi (10,7 %) on huomattavasti useammin kuin nolla (2,82 %). Siitä huolimatta Heino on käyttänyt substantiiveja prosentuaalisesti jonkin verran vähemmän *oha*-pronominin vastineena kuin Mannstén ja Konkka. Heinon käännöksessä nollien käyttö yhteensä *oh/oha*-pronominien vastineena (3,23 %) on hämmästyttävän vähäistä, mikä tietenkin yhdessä substantiivien vähäisen edustuksen kanssa selittää pronominien suurta osuutta.

Heino eroaa muista kääntäjistä myös siinä, että hän on käyttänyt erisnimeä *oha*-pronominin vastineena silmiinpistävän harvoin. Muissa käännöksissä erisnimi on sekä *oh*- että *oha*-pronominin käännösvastineena substantiiveista suosituin. Heinokin käyttää erisnimeä *oh*-pronominin vastineena eniten substantiiveista, mutta kuitenkin selkeästi vähemmän kuin Mannstén ja Konkka. Mannstén on käyttänyt *oh*-pronominin vastineena erisnimien lisäksi kolmea muuta substantiivia yhteensä vain viisi kertaa. Konkan substantiivivalikoima on hieman monipuolisempi. Huomiota herättää jälleen Heino, joka on käyttänyt erisnimien lisäksi vain substantiivia *mies* ja huomattavasti useammin kuin muut kääntäjät. Taulukoista 13 ja 14 nähdään *oh/oha*-pronominien erilaisten substantiivivastineiden määrät ja osuudet eri kääntäjillä.

Heino on jatkanut muista eriävää linjaa *oha*-pronominia kääntäessään: *nainen*-sana esiintyy hänen käännöksessään huomattavan usein, 27 kertaa, eli 71 % kaikista hänen käyttämistä substantiivivastineistaan. Sen lisäksi hän käyttää kuusi kertaa sanaa *rouva*, jota muut kääntäjät eivät ole käyttäneet lainkaan. Erisnimeä hän on käyttänyt *oha*-pronominin vastineena vain neljä kertaa, kun taas Mannstén ja Konkka suosivat jälleen erisnimiä.

Taulukko 13. *Oh*-pronominin substantiivivastineet eri kääntäjillä

<i>Oh</i> -pronominin substantiivivastineet	Mannstén		Konkka		Heino	
	Es.	%	Es.	%	Es.	%
<i>erisnimi</i>	33	86,84	40	76,92	19	61,29
<i>mies</i>	3	7,89	7	13,46	12	38,71
<i>väliskäri</i>	1	2,63				
<i>tulija</i>			1	1,92		
<i>virkatoveri</i>			1	1,92		
<i>miesparka</i>	1	2,63				
<i>ystävä</i>			1	1,92		
<i>poliisikomisario</i>			1	1,92		
<i>tiedemies</i>			1	1,92		
Yhteensä	38	100,00	52	100,00	31	100,00

Taulukko 14. *Oha*-pronominin substantiivivastineet eri kääntäjillä

<i>Oha</i> -pronominin substantiivivastineet	Mannstén		Konkka		Heino	
	Es.	%	Es.	%	Es.	%
<i>erisnimi</i>	34	66,67	35	67,31	4	10,53
<i>nainen</i>	9	17,65	11	21,15	27	71,05
<i>rouva</i>					6	15,79
<i>vaimo</i>	1	1,96	2	3,85		
<i>naikkonen</i>	3	5,88				
<i>emäntä</i>	1	1,96	2	3,85		
<i>sairas</i>			1	1,92	1	2,63
<i>hyljätty</i>	1	1,96				
<i>potilas</i>	1	1,96				
<i>vieras</i>			1	1,92		
<i>naisparka</i>	1	1,96				
Yhteensä	51	100,00	52	100,00	38	100,00

Mannstén ja Konkka käyttävät myös *nainen*-sanaa huomattavan usein ja runsaammin kuin mies sanaa *oh*-pronominin vastineena, mutta eivät läheskään siinä määrin kuin Heino. *Nainen*-sanana huomiota herättävän laajalla käytöllä Heino tuntuu ikään kuin ottavan kantaa Nadežda Fëdorovnan toimintaan, vaikka suurempi ja neutraalimpikin käännösvastine olisi mahdollinen.

(97) ...всё, что **она** говорила и делала... (Čehov)

(98) ...kaikki, mitä **tämä** sanoi tai teki... (Mannstén)

(99) ...kaikki, mitä **Nadežda Feodorovna** puhui ja teki... (Konkka)

(100) ...kaikki, mitä **nainen** sanoi tai teki... (Heino)

Esitettyjen lukujen sekä aiempien esimerkkien valossa voi todeta, että kääntäjät ovat tehneet pienoisromaanin *oh-* ja *oha-*pronomineja kääntäessään pääosin hyvin samansuuntaisia ratkaisuja. *Hän*-pronomini on säilynyt vastineena hyvin laajasti, ja muita vastineita on käytetty vain tarvittaessa ja hyvin vähäisesti. Pienehköjä eroja on vastineiden prosentuaalisissa osuuksissa sekä käytetyissä ilmaisuissa ja rakenteissa, joita on nähtävissä erityisesti pitkissä ja monimutkaisissa virkerakenteissa, joissa alkutekstissä on useita *oh/oha-*pronomineja. Heinoon käännös eroaa muista havaittavasti: hän on säilyttänyt pronomineja enemmän kuin muut kääntäjät, ja toisaalta on tehnyt substantiivivastineiden osalta muita erikoisempia ratkaisuja. Mielestäni eri käännösvastineryhmien erot eri kääntäjillä eivät kuitenkaan ole kovin merkittäviä. Lukujen perusteella voi tehdä johtopäätöksen, että Heino on muita kääntäjiä enemmän säilyttänyt käännöksessään pronomineja, mutta tästä ei voi päätellä, onko se ollut tietoista toimintaa.

Paitsi että kääntäjät ovat mielestäni hyvin säilyttäneet alkutekstin *oh/oha-*pronominin vastineena pronomineja ja erityisesti *hän*-pronominia, on huomattava, että he ovat tarvittaessa lisänneet tekstiin uusia pronomineja, joita ei ole alkutekstissä ollut. Vaikka sekä suomessa että venäjässä kolmannen persoonan pronominin voi joissakin tilanteissa jättää pois viittaussuhteiden tai tekstin tulkinnan siitä kärsimättä, vastaavasti joihinkin ilmauksiin esimerkiksi virkerakenteen oleellisesti muuttuessa on ollut syytä lisätä subjekti. Erityisesti näin on alkutekstin pitkissä virkkeissä, joita kääntäjät ovat toisinaan katkoneet lyhyemmiksi. Toisaalta lyhyehkökin alkutekstin katkelma voi olla rakenteeltaan niin monimutkainen, että se vaatii lisäyksiä. Aiemmissä esimerkeissä (41)–(44) alkutekstin ilmaisu *сердился на нее* ('oli vihainen hänelle') on kaikissa käännöksissä saanut uuden subjektin pronominista *hän* tai *tämä*, joka viittaa ensin mainittuun Lajevskiin, ja näin uusi subjekti selkeyttää katkelman melkoista pronominikaaosta. Mannstén ja Konkka ovat selkeyttäneet tilannetta vaihtamalla virkkeen alkuun pronominien tilalle erisnimet, ja Heino on korvannut vain alussa olleen *oh-*pronominin sanalla *mies*.

Kääntäjälle erityisen haasteellisia ovat tilanteet, joissa alkutekstissä on samassa yhteydessä mainittu sekä *oh-* että *oha-*pronomini, joita usein ei voi viittaussuhteiden kärsimättä kääntää suoralla vastineella *hän*. Usein subjekti on käännetty *hän*-pronominilla ja sivuosassa olevaan henkilöön on viitattu erisnimellä tai muulla pronominilla – tai toisinpäin, mutta pronominin

sisältävä ilmaisu on voitu korvata myös aivan muunlaisella ilmaisulla, ja tällöin kääntäjät ovat usein tehneet hyvinkin erilaisia ratkaisuja, kuten aiemmassa esimerkeissä (89)–(92). Lisäksi on mielenkiintoista, että tekstin samasta kappaleesta poimituissa esimerkeissä (53)–(56) kaikki kääntäjät ovat selkeyttäneet viittaussuhteita kertojan ja henkilön diskurssin muutoksella ja vieläpä hyvin samantyyppisesti.

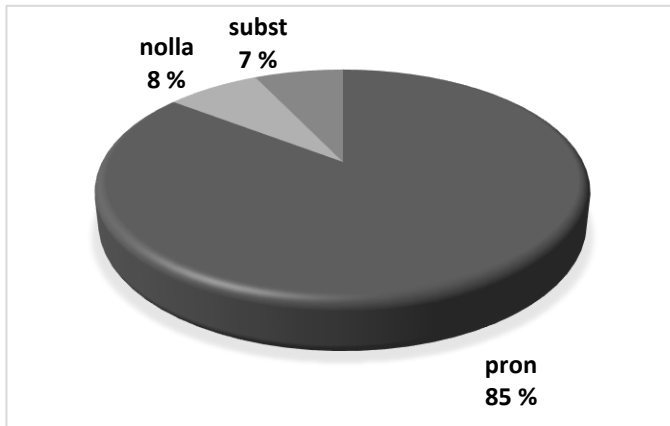
Eryityisesti kohdissa, joissa pronomineilla viitataan sekä mieheen että naiseen, kääntäjät ovat usein varsin tarpeellisesti selventäneet käännöksen viittaussuhteita käyttämällä varsinkin erisnimiä käännösvastineina. Seuraavissa esimerkeissä (102) ja (103) Mannstén ja Konkka ovat käyttäneet *он*-pronominin vastineena erisnimeä, jotta viittaussuhde Lajevskiin on selvä eikä lukija tulkitse viittauksen kohdistuvan tilanteessa myös mainittuun Kiriliniin. Heino sen sijaan on todennut *tämä*-pronominin viittaavan riittävän selkeästi, että korttia pelasi nimenomaan viimeksi mainittu Lajevski. *Hän*-pronomini voisi ehkä luoda epätietoisuutta tulkintaan, mutta Mannsténin ja Konkkan ratkaisunkin voi mielestäni kyseenalaistaa: ovatko he tässä tilanteessa selkeyttäneet viittaussuhdetta turhaan, kun sama henkilö on juuri edellä nimeltä mainittu, vai olisiko *tämä*-pronomini ollut riittävä kompromissiratkaisu?

- (101) В-третьих, **она** уже два раза, в отсутствие Лаевского, принимала у себя Кирилина, полицейского пристава: раз утром, когда Лаевский уходил купаться, и в другой раз в полночь, когда **он** играл в карты. (Čehov)
- (102) Kolmanneksi, **hän** oli jo kahdesti, Lajevskin poissaollessa, kotonansa ottanut vastaan poliisiupseeri Kirilinin: kerran aamulla Lajevskin ollessa uimassa, ja toisen kerran puoliyön aikaan, **Lajevskin** pelatessa korttia. (Mannstén)
- (103) Kolmanneksi, **hän** oli jo kaksi kertaa Lajevskin poissaollessa päästänyt luokseen Kirilinin, poliisikomisarion: kerran aamulla, jolloin Lajevski viipyi uimassa, toisella kerralla puoliyön aikana, jolloin **Lajevski** pelasi korttia. (Konkka)
- (104) Kolmanneksi **hän** oli jo kahdesti Lajevskin poissaollessa ottanut vastaan luonaan Kirilinin, poliisitarkastajan. Kerran aamulla, kun Lajevski oli mennyt uimaan, ja toisen kerran yöllä, kun **tämä** oli ollut pelaamassa korttia. (Heino)

3.5 Yhteenvetoa

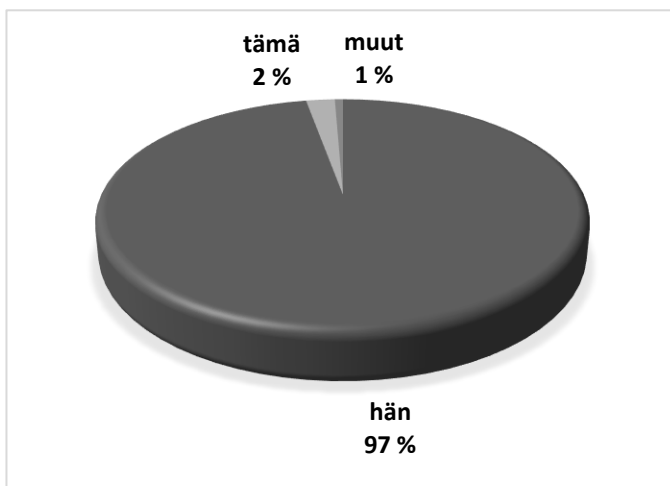
Tutkimusaineiston konkordanssianalyysi antaa yksityiskohtaisen kuvan siitä, millaisia käännösratkaisuja Tšehovin Kaksintaistelu-pienoisromaanin kääntäjät ovat tehneet *он*- ja *она*-pronominia kääntäessään. Samalla se tuotti runsaasti kvantitatiivista tietoa *он*- ja *она*-pronomien käännösvastineiden määristä sekä prosentuaalisista osuuksista. Pronomineja on

käytetty *oh-* ja *oha-*pronominien käänkösvastineina selkeästi eniten (85 %). Seuraavaksi eniten on käytetty nolledustusta (8 %) ja substantiiveja kaikkein vähiten (7 %). Erilaisten käänkösvastineryhmien suhteita havainnollistaa kuva 1.

Kuva 1. *Oh-* ja *oha-*pronominien erilaisten käänkösvastineiden osuudet.

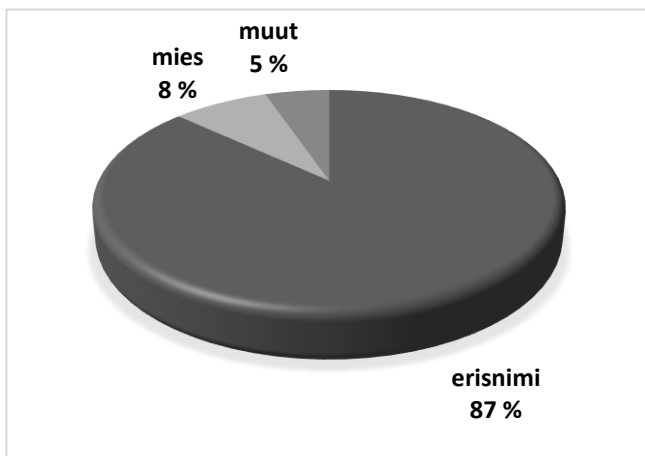
Pronominivastineista *hän* on *oh/oha-*pronominin käänkösvastineena ehdoton ykkönen 97 %:n osuudellaan. Kuva 2 kertoo *hän*-pronominin vahvasta asemasta sekä *tämä*-pronominin ja muiden pronominien hyvin vähäisestä käytöstä. Vaikka *hän*-pronomini on erittäin laajasti säilynyt, substantiivien ja nollien edustus kertoo käänköksissä jonkin verran tapahtuneen myös muutoksia.

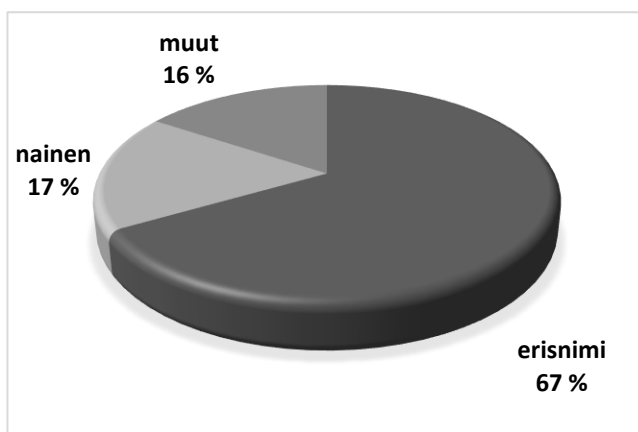
Kuva 2. *Oh-* ja *oha-*pronominien erilaisten pronominvastineiden osuudet.

Substantiivivastineista erisnimet ovat suosituimpia. *Oh-*pronominin vastineena substantiivina on käytetty 87 %:ssa tapauksista ja *oha-*pronominin vastineena 67 %:ssa. Seuraavaksi

käytetyimmät substantiivivastineet ovat *mies* (8 %) ja *nainen* (17 %). Kuvista 3 ja 4 näkyvät erisnimien suuret osuudet sekä *oh-* että *oha-*pronominin substantiivivastineena.

Kuva 3. *Oh-*pronominien substantiivivastineiden osuudet.

Kuva 4. *Oha-*pronominien substantiivivastineiden osuudet.

Aiemmin esitetyissä esimerkeissä on nähtävissä, että pronominien runsaus ja suomen *hän-*pronominin sukupuolettomuus yhdistettynä pitkiin virkerakenteisiin saattavat aiheuttaa viittaussuhteiden sekavuutta. Erityisesti esimerkit (89)–(92) kaikkine monimutkaisine viittaussuhteineen antavat hyvän kuvan pronominien suuresta roolista tekstin ymmärrettävyyden kannalta. Tämän vuoksi joissakin tilanteissa kääntäjien on välttämätöntä viittaussuhteiden selventämiseksi käyttää *oh-* tai *oha-*pronominin käännösvastineena jotakin

muuta ilmaisu kuin *hän*-pronominia, mutta edellä esitettyjen taulukoiden ja kuvien perusteella tällaiset tilanteet ovat kuitenkin tutkimusaineistossa todella harvassa. Samaiset esimerkit kertovat myös siitä, millaista taiturointia ja tarkkaavaisuutta kääntäjältä vaaditaan, jotta tekstin viittaussuhteet pysyvät oikeina ja ymmärrettävinä, kun pronomineja on tekstissä käytetty runsaasti.

4 PÄÄTELMÄT

Tämän työn tarkoituksena on ollut selvittää, tapahtuuko käännöstekstin koheesiossa ja koherenssissa muutoksia eksplisiittistämisen vaikutuksesta. Kognitiivisen kielentutkimuksen periaatteen mukaisesti kieltä on tarkasteltu käytön näkökulmasta ja tiettyjä piirteitä tarkastelemalla on voitu tehdä havaintoja tekstin koheesion vahvistumisesta ja koherenssin säilymisestä. Ilmiötä on tarkasteltu *oh-* ja *oha-*pronominien käännösvastineiden avulla: millaisia käännösvastineita kääntäjät ovat käyttäneet käännöksissä, ja tapahtuuko sen myötä eksplisiittistämistä. Lähtökohtana oli hypoteesi tekstin eksplisiittistamisesta pronominien viittaussuhteiden selkeyttämisen vuoksi. Lisäksi tavoitteena on ollut tarkastella uudelleenkiääntämisen näkökulmasta, millaisia eroja on eriaikaisissa ja eri kääntäjien tekemissä käännöksissä. Korpusaineisto on tarjonnut erinomaisen mahdollisuuden sekä kvantitatiivisten että kvalitatiivisten havaintojen tekemiseen pronominien käytöstä alku- ja kohdeteksteissä konkordanssianalyysin avulla.

Tämän tutkimuksen tulokset tukevat jonkin verran alussa esitettyä hypoteesia käännösten eksplisiittistamisesta. *Oh/oha-*pronominin käännösvastineina on *hän-*pronominin ohella käytetty muita tarkentavia ilmaisuja, joiden osuudet kaikista käännösvastineista ovat kuitenkin verrattain pieniä. Oletuksena oli, että *hän-*pronomini olisi huomattavan usein korvattu muilla selittävillä ilmaisuilla, jotka olisivat tuoneet käännökseen runsaasti universaalihypoteesin mukaista eksplisiittisyyttä. *Hän-*pronomini on kuitenkin säilynyt käännöksissä varsin runsaasti, joten tältä osin tulokset eivät tue hypoteesia. Konkordanssianalyysin perusteella käännöksissä ei tapahdu pronominien ja niiden viittaussuhteiden kohdalla niin paljon tai niin merkittäviä muutoksia, että käännösuniversaalien mukaista eksplisiittistämistä voisi sanoa tapahtuvan laajasti, vaikka toisaalta vähäisetkin muutokset tuovat käännökseen lisää eksplisiittisyyttä. Muiden vastineiden vähäinen käyttö osoittaa mielestäni sen, että kääntäjät eivät vaikuta tahattomasti eksplisiittistäneen tekstiä, vaan ovat käyttäneet muita vastineita pääosin vain tarvittaessa, mikäli viittaussuhteet eivät muuten olisi selviä. Vähäisestä eksplisiittistämistä seuraa vähäistä koheesion vahvistumista.

Konkordanssianalyysi siis osoittaa, että Kaksintaistelu-pienoisromaanin käännöksissä *oh/oha-*pronominien vastineena on suurimmaksi osaksi käytetty suomen *hän-*pronominia. Pronomini toimii kognitiivisen kieliopin periaatteen mukaisesti ankkurina, joka yhdistää asioita toisiinsa

ja saa tarkan merkityksensä vasta kontekstissaan. Kun puhetilanteessa on enemmän kuin yksi henkilö, käänöksissä on tarpeen mukaan viitattu toiseen henkilöön muulla pronominilla, erisnimellä tai muulla substantiivilla. *Hän*-pronomini samoin kuin erisnimet ja eniten käytetyt yleisnimet vaikuttavat olevan kognitiivisen kieliopin mukaisen prototyypin asemassa. Tarkentavia käänösvastineita on käytetty nimenomaan tilanteissa, joissa alkutekstissä on samassa yhteydessä sekä *oh-* että *oha-*pronomini, jolloin pelkkä *hän*-pronomini ei käänöksessä välttämättä riitä kertomaan, ketä tarkoitetaan tai kun käänösvastine ei ilmaise jossakin tilanteessa olennaista tietoa henkilön sukupuolesta. Toisinaan pronomini on voinut saada nollaedustuksen, eli se on voinut jäädä pois tai se on korvattu jollakin muulla luontevalla rakenteella. Nollaedustus on enemmänkin osoitus käänösten implisiittistamisestä, koska lukija joutuu tekstiyhteydestä päättämään, keneen nollaedustus viittaa. Toisaalta kääntäjät ovat myös alkutekstin pitkän virkkeen hajottamisen vuoksi lisänneet *hän*-pronomineja esimerkiksi uuden virkkeen subjektiksi, mikä tuo tekstiin eksplisiittisyyttä ja vahvistaa koheesiota.

Hän-pronominin suuri osuus erilaisista käänösvastineista osoittaa kaikkien kolmen käänöksen olevan uskollisia alkutekstille, mikä taas kertoo kaikkien kääntäjien valinnee vieraannuttamisen johtavaksi käänösstrategiaksi. Kääntäjät ovat säilyttäneet alkutekstin rakenteita, mikä on johtanut *hän*-pronominin laajaan käyttöön ja joissakin tilanteissa jopa turhaan kasautumiseen. Vieraannuttamisen vuoksi eksplisiittistämistä on tapahtunut odotettua vähemmän. Usein ensimmäistä käänöstä pidetään kotouttavana eli kohdekulttuuriin sopeuttavana ja uudelleenkäännöksiä vieraannuttavampina, mutta Kaksintaistelun *oh/oha-*pronomien käänösvastineiden osalta ensimmäinen käänös ei merkittävästi eroa uudelleenkäännöksistä. Tämän tutkimuksen perusteella on kuitenkin vaikea päätellä, miksi näin on tapahtunut: ovatko kääntäjät olleet tietoisia muiden kuin pronominvastineiden mahdollisesta eksplisiittistävästä vaikutuksesta vai ovatko he vain noudattaneet vaatimusta alkutekstin ja kohdetekstin mahdollisimman tarkasta vastaavuudesta? Mielestäni joissakin tilanteissa olisi kuitenkin ollut suotavaa kotouttaa käänöstä hieman enemmän käyttämällä muita käänösvastineita *hän*-pronominin tilalla, sillä kääntäjät eivät ole aivan kaikilta osin onnistuneet välittämään viittaussuhteita mahdollisimman selkeästi. Juva (2020, 74) mainitsee sanajärjestyksestä puhuessaan, että suomen kielen monet ilmaisukeinot jäävät käyttämättä, jos kääntäjä noudattaa aina alkutekstin sanajärjестystä. Mielestäni samaa ajatusta voi soveltaa pronomien kääntämisessä, sillä liian tarkka ja suora käänös voi tuottaa vieraan kuuloista ja epätäsmällistä kieltä. Käänöksen eksplisiittistämisen välttäminen viittaussuhteiden selkeyden

kustannuksella ei siis tuota lukijan kannalta hyvää lopputulosta. Kuten Juvakin (mts. 15) mainitsee, alkutekstin rakenteita ei voi aina seurata, jos haluaa viestin menevän perille.

Kääntäjien tekemät käännösratkaisut ovat yllättävän samantyyppisiä, vaikka erojakin löytyy. Näin ollen aika ei ole mielestäni merkittävä tekijä pronominiinien käännösstrategioiden valinnassa. *Hän*-pronominiin osalta Mannsténin käännös on kaikkein vahvimmin vieraannuttava sekä *oh-* että *oha-*pronominiin kohdalla, vaikka erot muihin eivät ole suuria. Siitä huolimatta mielestäni kaikissa kolmessa käännöksessä kuuluu jopa *hän*-pronominiin osalta kääntäjän oma ääni, sillä Mannstén myötäilee alkutekstiä eniten, Konkalla *oha*-pronomini on saanut vähiten vastineekseen *hän*-pronominiin, ja Heinolla on *hän*-pronominiin esiintymiä määrällisesti kaikkein eniten. Kaikki käännösvastineryhmät huomioon ottaen Heino on vieraannuttanut eniten ja Konkka vähiten, sillä substantiivien ja nollavastineiden osuus kaikista käännösvastineista on hänellä hieman suurempi kuin muilla. Kaikissa käännöksissä on siis jonkin verran käytetty pronominiinien tilalla erisnimiä ja muita substantiiveja. Lisäksi Heinon käännöksessä on huomiota herättävän usein käytetty pronominiinien tilalla sanoja *mies* ja *nainen*, jolloin vastaavasti erisnimien osuus on hänen käännöksessään varsin vähäinen, erityisesti *oha*-pronominiin vastineena. *Nainen*-sanan käyttö tuo mielestäni joissakin tilanteissa esille paheksuvan asenteen puheena olevaa naista kohtaan, mitä en havainnut muissa käännöksissä. Tämän tutkimuksen perusteella ei kuitenkaan voi kuin arvailla, ovatko tähän Heinon tuomaan ääneen vaikuttaneet ajan normit, henkilökohtainen suhtautuminen vai jokin muu seikka. Muita substantiivivastineita kääntäjät ovat käyttäneet sekä määrällisesti että prosentuaalisesti hyvin vähän. Heidän kääntäjäkokemuksensa perusteella haluaisin ajatella, että he ovat tietoisesti välttäneet tuomasta henkilöiden kuvauksiin liian paljon omaa tulkintaansa erilaisten sävyjen muodossa.

Eniten eroja ja erilaisia ratkaisuja kääntäjien välillä on havaittavissa pitkissä ja monimutkaisissa virkerakenteissa ja etenkin tilanteissa, joissa alkutekstissä *oh-* ja *oha-*pronominit esiintyvät molemmat. Näissä *hän*-pronomini ei yleensä riitä, vaan viittaussuhteita on tekstin ymmärrettävyyden vuoksi selvennettävä eksplisiittistävillä ilmaisuilla, ja siten tekstin koheesio saa vahvistusta. *Hän*-pronominiin sisältävien ilmaisujen korvaaminen nimenomaan kohdekielelle ominaisemmilla rakenteilla on mielestäni tekstin sujuvuuden ja luontevuuden kannalta pelkästään hyvä ratkaisu. Joissakin tällaisissa tilanteissa kääntäjät olisivat jälleen voineet tarkentaa viittauksia enemmänkin, sillä viittaussuhteisiin on jäänyt epäselvyyttä tai jopa

väärinkäsityksen mahdollisuus. Ei ole tarkoituksenmukaista tekstin ymmärtämisen ja lukijan tekemän tulkinnan kannalta, että monimutkaisten rakenteiden runsaat pronomini viittaukset jäävät implisiittisiksi eikä koheesio vahvistu. Kääntäjän on oltava erityisen valpas tämänkaltaisissa tilanteissa ja pystyä asettumaan myös lukijan asemaan, sillä vaikka kääntäjä ymmärtäisi viittaussuhteet oikein alkutekstin perusteella, hänen on huomattava siirtää sama tieto jollakin tavalla myös kohdelukijalle.

Käännöksissä on siis tulosten mukaan jossakin määrin tapahtunut eksplisiittistämistä, ja siten tekstien koheesio on paikoitellen vahvistunut. Muut pronominit kuin *hän* sekä varsinkin erilaiset substantiivivastineet ovat selkeyttäneet tekstien viittaussuhteita, jolloin tekstit ovat niiltä osin luettavampia ja ymmärrettävämpiä. Tästä seuraava tekstin koherentti yhtenäisyys auttaa lukijaa muodostamaan mielekkään tulkinnan tekstistä. Lopullinen tulkinta on kuitenkin aina lukijan subjektiivinen kokemus, vaikka siihen osittain vaikuttavatkin kääntäjän toiminta ja hänen tekemänsä valinnat. Ammattitaitoinen kääntäjä osaa toimia samanaikaisesti alkutekstiä kunnioittaen ja kohdekielistä lukijaa ajatellen sekä etsiä sopivan tavan ratkaista kulloisenkin käännösongelman – koheesiota joko vahvistaen tai heikentäen.

En pyri arvioimaan kääntäjien onnistumisen tasoa Kaksintaistelun käännöksissä tai vertailemaan niiden hyvyttä tai huonoutta keskenään, vaikka joitakin havaintoja ja kommentteja erilaisista käännösratkaisuista olenkin tehnyt. Kuitenkin on mielenkiintoista, että merkittävä suomalainen kirjailija Mika Waltari (1980, 309) syyttää muistelmissaan, että heikkotasoiset suomennokset pilasivat häneltä Dostojevskin ja Tšehovin. Vasta luettuaan myöhemmin Ulla-Liisa Heinon uudelleen käännöksen Tšehovin Aro ja muita novelleja -teoksesta, jossa on mukana myös Kaksintaistelu, hän alkoi arvostaa Tšehovia tuntiessaan ”kuin olisi juonut raikasta vettä” ja huomanneensa tekstien olevan todellista taidetta. Eila Pennanen (Jänis 2007, 475) taas arvioi, että Konkan ja Heinon osuudet Paustovskin muistelmasarjan suomennoksissa ovat kovin erilaisia: Konkan kääntämä alkuosa on huolimaton siinä missä Heinon loppuosan teksti on täsmällisempää ja jäsenneltyä. Muutkin kriitikot ovat ilmaisseet ajatuksen, että vaikka Konkka on ansioitunut venäläisen kirjallisuuden kääntäjäksi, työn laatu ei ole aina ollut moitteetonta, eikä hänen suomennostyylinsä sovi kaikenlaiseen kirjallisuuteen (mts. 475–476). Mannsténin käännöstyöstä en ole nähnyt kommentteja, eikä edellä esitetyn perusteella voi päätellä mitään Kaksintaistelun käännösten onnistumisesta, mutta kommentit kertovat samoista suuntaviivoista kuin tämä tutkimus: eri

sukupolven kääntäjät tekevät työtään eri tavoin, eri lähtökohdista ja erilaisten normien vallitessa, ja siksi saavat aikaan erilaisia tulkintoja, tuloksia ja reaktioita, vaikka toisaalta jotain samaa niissä universaalihypoteesin mukaisesti onkin. Tällainen samankaltaisuus on esimerkiksi melkoisen yhtenäinen linja *hän*-pronominin käyttämisen suhteen *oh-* ja *oha*-pronominien käännösvastineina.

Kuten mainittu tutkimusten tulokset eivät osoita kovinkaan suuria eroja käännösten välillä. Ehkä eroja käännösstrategioissa tulisi näkyviin enemmän ja muutenkin tulokset olisivat toisenlaisia, jos tuorein käännös olisi tehty vasta 2000-luvun puolella. Kaksintaistelun kohdalla ei vielä toteudu uudelleenäännöskeskustelussa virinnyt sukupolviajattelu, jonka mukaan etenkin klassikoita olisi hyvä kääntää uudelleen noin 50 vuoden välein (esim. Koskinen & Paloposki 2015, 203). Aiheen tarkastelu uudelleenääntämisen näkökulmasta olisi kenties antoisampaa, jos käännösten aikaväli olisi pitempi, ja siten ajan vaikutus kieleen ja käännösten vaatimuksiin tulisi kenties paremmin esille. Uusia käännöksiä odotellessa voisi kuitenkin tutkia vastaavalla tavalla jotakin muuta kielen ilmiötä ja tarkastella sen vaikutuksia käännöksiin sekä vertailla niitä tämän tutkimuksen tuloksiin. Mielenkiintoista on nimenomaan kielen pienten yksiköiden merkityksellisyys.

Kääntämisessä monella asialla on merkitystä – esimerkiksi lukemisella, tulkinnalla, sanoilla, käännösstrategioilla, kääntäjällä ja hänen taidoillaan. Kujamäki (2007, 344) kuvaa näitä taitoja seuraavasti: vaaditaan ”herkkyyttä ja myötäelämisen kykyä, kykyä syventyä erilaisten ihmisten tajuntaan, runollista kykyä ja pettämätöntä tyylitajua, kahden kielen sanavaraston hallintaa ja poikkeuksellisen laajaa kulttuurintuntemusta”. Monella kääntäjällä näitä taitoja on luontaisesti, mutta kuitenkin jo kääntäjien koulutuksessa on syytä kiinnittää huomiota tietoisten ja tiedostamattomien ratkaisujen merkitykseen, sillä pienilläkin yksityiskohdilla, kuten pronominien kääntämisellä, voi olla lukijan kannalta merkittäviä seurauksia.

LÄHTEET

Aineistolähteet

Čehov, Anton 1891. *Duèl'*. Istočnik: A. P. Čehov. Polnoe sobranie sočinenij i pisem v 30-ti tomah. Sočineniâ. Tom 7. M., "Nauka", 1985. <https://ilibrary.ru/text/1339/index.html>

Tšehov, Anton 1921. *Kaksintaistelu*. Suomentanut Emil Mannstén. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto Oy. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/42116/pg42116.html>

Tšehov, Anton 1960. *Kaksintaistelu*. Suomentanut Juhani Konkka. Hämeenlinna: Karisto Oy.

Tšehov, Anton 1961. *Kaksintaistelu*. Suomentanut Ulla-Liisa Heino. Teoksessa Anton Tšehov, Suuret kertomukset 1. Helsinki: Otava.

Kirjallisuuslähteet

Alvstadt, Cecilia & Alexandra Assis Rosa. 2015. Voice in Retranslation. *Target* 27 (1), 3–24.

Baker, Mona 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. Teoksessa Mona Baker, Gill Francis, Elena Tognini-Bonelli (toim.), *Text and Technology. In Honour of John Sinclair*. Philadelphia: John Benjamins, 233–250.

Barhudarov, L. S. 1975. *Ázyk i perevod*. Moskva: Meždunarodnye otnošeniâ.

Blum-Kulka, Shoshana 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. Teoksessa Juliane House & Shoshana Blum-Kulka (toim.), *Interlingual and Intercultural Communication – Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 17–35.

Bublitz, Wolfram 1999. Introduction: Views of Coherence. Teoksessa Wolfram Bublitz, Uta Lenk & Eija Ventola, Coherence in spoken and written discourse how to create it and how to describe it: selected papers from the International Workshop on Coherence, Augsburg, 24.–7. April 1997. Amsterdam: John Benjamins, 1–7.

Chesterman, Andrew 2004. Beyond the Particular. Teoksessa Anna Mauranen & Pekka Kujamäki (toim.), *Translation Universals – Do they Exist*. Amsterdam: John Benjamins, 33–49.

Hakulinen, Auli & Fred Karlsson 1979. *Nyky-suomen lauseoppia*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 350. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Halliday, Michael A. K. & Ruqaiya Hasan 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.

- Halverson, Sandra 2003. The cognitive basis for translation universals. *Target* 15 (2), 197–241.
- Hermans, Theo 1996. The Translator's Voice in Translated Narrative. *Target* 8 (1), 23–48.
- Hiippala, Tuomo 2015. *Tekstilingvistiikkaa kääntäjille*.
<https://www.mv.helsinki.fi/home/thiippal/publications/2015-tekstilingvistiikkaa.pdf>
- Hosiaislouma, Yrjö 2003. *Kirjallisuuden sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Häkkinen, Kaisa 2007. *Kielitieteen perusteet*. 7. painos. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Härme, Juho & Mikhail Mikhailov 2016. From Russian to Finnish and back: compiling Russian–Finnish–Russian parallel corpora. Teoksessa Lubica Medvecká (toim.), *Translation from / into languages of limited diffusion 3*. Bratislava: The Slovak society of Translators of Scientific and Technical literature, 139–147.
- Ingo, Rune 1990. Lähtökielestä kohdekieleen. Johdatusta käännöstieteeseen. Porvoo: WSOY.
- Jaakola, Minna 2012. Kognitiivinen kielentutkimus. Teoksessa Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 169. Helsinki: Gaudeamus, 537–545.
- Jakobson, Roman 1959. On Linguistic Aspects of Translation. Teoksessa R. Brower (toim.), *On Translation*. Cambridge: Harvard University Press, 232–239.
<https://web.stanford.edu/~eckert/PDF/jakobson.pdf>
- Jantunen, Jarmo 2005. Käännös on aina käännös! – mielikuvia käännössuomesta. Teoksessa Leena Kuure, Elise Kärkkäinen & Maarit Saarenkunnas (toim.), *Kieli ja sosiaalinen toiminta – Language and Social Action*. AFinLA Yearbook. Publications de l'association finlandaise de linguistique appliquée 63, 209–230.
- Jantunen, Jarmo H & Sari Eskola, 2002. Käännössuomi kielivarianttina: syntaktisia ja leksikaalisia erityispiirteitä. *Virittäjä* 2/2002, 184–207.
- Jasnov, M. D. 2019. Perevod kak poliavtorstvo: k voprosu o pereperevodah. *Šagi / Steps*. 5:3, 206–215. http://shagi.ranepa.ru/files/shagi19_3/shagi19_3_12.pdf
- Juva, Kersti 2020. *Löytöretki suomeen*. 4., tarkistettu painos. Helsinki: SKS.
- Jänis, Marja 2007. Juhani Konkka (1904–1970). Teoksessa H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki, Outi Paloposki, Satu Höyhty & Anne-Maria Latikka (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia*. 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 473–476.
- Jänis, Marja & Pekka Pesonen 2007. Venäläinen kirjallisuus. Teoksessa H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki, Outi Paloposki, Satu Höyhty & Anne-Maria Latikka (toim.),

- Suomennoskirjallisuuden historia*. 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 189–205.
- Klaudy, Kinga 2009. Explication. Teoksessa Mona Baker & Gabriela Saldanha (toim.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 2.painos. London/New York, Routledge, 104–108.
- Klein, Yvonne 2012. Cohesion in English and German. Teoksessa Silvia Hansen-Schirra, Stella Neumann & Erich Steiner, *Cross-Linguistic Corpora for the Study of Translations. Insights from the Language Pair English-German*. Vol. 11. Berlin: De Gruyter, 161–172.
- Kujamäki, Pekka 2007. Mikael Agricola -palkitut suomentajat ja suomennokset yhteiskuvassa. Teoksessa H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki, Outi Paloposki, Satu Höyhty & Anne-Maria Latikka (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia*. 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 341–345.
- Koskinen, Kaisa & Outi Paloposki, 2010. Retranslation. Teoksessa Y. Gambier, & L. van Doorslaer (toim.), *Handbook of Translation Studies Vol I*. Amsterdam: John Benjamins, 294–298. <https://benjamins-com.libproxy.tuni.fi/online/hts/articles/ret1>
- Koskinen, Kaisa & Outi Paloposki, 2015. *Sata kirjaa, tuhat suomennosta: Kaunokirjallisuuden uudelleenkiääntäminen*. Helsinki: SKS.
- Koskinen, Kaisa & Outi Paloposki, 2019. New directions for retranslation research: lessons learned from the archaeology of retranlations in the finnish literary system. *Cadernos de Tradução*, 39(1), 23–44. <https://doi.org/10.5007/2175-7968.2019v39n1p23>
- Kušnina, Ljudmila, Galina Golubeva & Jelena Jugova 2016. Povtornyi perevod v sisteme perevodčeskogo diskursa. *Filologičeskie nauki. Voprosy teorii i praktiki*, 9:1/2016 Gramota, 111–114. https://www.gramota.net/articles/issn_1997-2911_2016_9-1_33.pdf
- Kuusi, Päivi 2011. *Miksi näkökulma muuttuu käänöksessä? Eksplisiittistämisen ja normaalistamisen selitysvoima ja seuraukset*. Väitöskirja. Acta Universitatis Tamperensis 1638. Tampere: Tampere University Press. <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8522-0>
- Kuusi, Päivi 2014. Kääntämisen universaaleja uudelleenkiäännöksissä. *MikaEL*. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu. Vol. 8., 134–148. https://www.sktl.fi/@Bin/533414/Kuusi_MikaEL2014.pdf
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Vol. 1, Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2007: Constructing the meanings of personal pronouns. Teoksessa G. Radden, K. Köpcke, T. Berg & P. Siemund (toim.), *Aspects of meaning construction*. John Benjamins, 171–188.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar: A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.

- Lâševskaâ, O. N. & Šarov, S. A. 2009. Častotnyj slovar' sovremennogo russkogo âzyka (na materialah Nacional'nogo korpusa russkogo âzyka) Moskva: Azbukovnik.
<http://dict.ruslang.ru/freq.php>
- Länsimäki, Maija 2002. Suomen yleisin sana. *Helsingin Sanomat*, Kieli-ikkuna, 2.4.2002.
https://www.kotus.fi/nyt/kolumnit_artikkelit_ja_esitelmat/kieli-ikkuna_%281996_2010%29/suomen_yleisin_sana
- Mikhailov, Mikhail 2021. Corpus-based analysis of Russian translations of *Animal Farm* by George Orwell. Teoksessa Meng Ji, Michael P. Oakes (toim.), *Corpus Exploration of Lexis and Discourse in Translation*. London: Routledge, 56–82.
- Mikhailov, Mikhail & Robert Cooper 2016. *Corpus Linguistics for Translation and Contrastive Studies: a guide for research*. London and New York: Routledge.
- Mikhailov, Mikhail & Härme, Juho 2015. Parallelnye korpusa hudožestvennyh tekstov v Tamperskom universitete. Teoksessa *Russkij âzyk za rubežom. Učebno-metodičeskij illüstrirovannyj žurnal*. Erikoisnumero/Specvypusk, 16–19.
- Mustajoki, Arto 2012. *Kevyt kosketus venäjän kieleen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Nuolijärvi, Pirkko & Tiittula Liisa 2013. Tarvitaanko uudelleenkäännöksiä? *Kielikello* 4/2013. <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=2655>.
- Oittinen, Riitta 1995. *Kääntäjän karnevaali*. Tampere: Tampere University Press.
- Onikki-Rantajääskö, Tiina 2010. Ronald W. Langacker ja kognitiivisen kielitieteen perusta. Teoksessa Pentti Haddington ja Jari Sivonen (toim.), *Kielentutkimuksen modernit klassikot. Kognitiivinen ja funktionaalinen kielitiede*. Helsinki: Gaudeamus, Helsinki University Press, 41–70.
- Pápai, Vilma 2004. Explicitation: A universal of translated text? Teoksessa Anna Mauranen & Pekka Kujamäki (toim.), *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 143–164.
- Puurtinen, Tiina 2006. Käännössuomen piirteitä lastenkirjallisuudessa. Teoksessa Anna Mauranen & Jarmo H. Jantunen (toim.), *Käännössuomeksi: tutkimuksia suomennosten kielestä*. 2. painos. Tampere: Tampere University Press, 211–223.
- Reiss, Katharina & Hans J. Vermeer 1986. *Mitä kääntäminen on. Teoriaa ja käytäntöä*. Lyhentäen suomentanut Pauli Roinila. Helsinki: Gaudeamus.
- Rusgram = Švedova, N. Ū. (gl. red.) 1980. *Ruskaâ Grammatika*. Akademiâ Nauk SSSR, Institut Russkogo Âzyka. M., Nauka. <http://rusgram.narod.ru/>
- Scarpa, Federica 2006. Corpus-based Quality-Assessment of Specialist Translation: Study Using Parallel and Comparable Corpora in English and Italian. Teoksessa Maurizio Gotti & Susan Šarčević (toim.), *Insights into Specialized Translation*. Bern: Peter Lang, 155–172.

- Szymor, Nina 2017. *Translation Universals: A Usage-Based Approach*. PhD thesis, University of Sheffield.
https://etheses.whiterose.ac.uk/18431/1/130126034_thesis_final.pdf
- Taivalkoski-Shilov, Kristiina 2010. "When two become one: Reported Discourse Viewed through a Translatological Perspective." Selected Papers of the CETRA Research Seminar in Translation Studies.
<https://www.arts.kuleuven.be/cetra/papers/files/kristiina-taivalkoski-shilov-when-two-become-one.pdf>
- Tieteen termipankki: hakusana *koheesio*. 2021. Verkkójulkaisu. Päivitetty 8.1.2022.
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:koheesio>
- Tieteen termipankki: hakusana *koherenssi*. 2021. Verkkójulkaisu. Päivitetty 8.1.2022.
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:koherenssi>
- Tieteen termipankki: hakusana *parafrasi*. 2021. Verkkójulkaisu. Päivitetty 6.2.2022.
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Käännöstiede:parafrasi>
- Tirkkonen-Condit, Sonja 2006. Häviävätkö uniikkiaineokset käännössuomesta? Teoksessa Anna Mauranen & Jarmo H. Jantunen (toim.), *Käännössuomeksi: tutkimuksia suomennosten kielestä*. 2. painos. Tampere: Tampere University Press, 123–137.
- Toury, Gideon 2004. Probabilistic explanations in translation studies. Welcome as they are, would they qualify as universals? Teoksessa Anna Mauranen & Pekka Kujamäki (toim.), *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: John Benjamins, 15–32.
- Waltari, Mika 1980. *Kirjailijan muistelmia*. Toimittanut Ritva Haavikko. Porvoo: WSOY.
- Vehmas-Lehto, Inkeri 1999. *Kopiointia vai kommunikointia. Johdatus käännösteoriaan*. 2. korjattu painos. Helsinki: Finn Lectura.
- VISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: SKS. Verkkoversio.
<http://scripta.kotus.fi/visk>

РЕФЕРАТ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ МЕСТОИМЕНИЙ *ОН* И *ОНА* И ИХ ВЛИЯНИЕ НА КОГЕЗИЮ ТЕКСТА

1 Введение

Структурные различия между языками создают интересные переводческие проблемы. Дословный перевод выражения *он любит её* ('hän rakastaa häntä') на финский язык становится двусмысленным, потому что местоимение *hän* не выражает пол человека. В этом случае перевод необходимо уточнять дополнительной информацией.

Переводческие решения влияют на целостность текста и, далее, на интерпретацию текста читателем. Цель переводчика – не только передать простые слова, но и создать единое целое, в которое он, сознательно или бессознательно, добавляет что-либо. Особое влияние на передачу информации оказывают местоимения, которые играют большую роль именно в нарративных текстах. Например, референтные отношения местоимений влияют на когезию (связность) и когерентность (целостность) текста. Дополнительная информация вносит в текст голос переводчика, который может конкретно проявляться, например, в виде экспликации или нормализации, повышающих понятность перевода (Kuusi 2011, 325).

В переводоведческих исследованиях отмечается, что на разных этапах переводческого процесса переводчик решает различные проблемы, выбирая подходящую переводческую стратегию в необходимой ситуации. Часто между языковыми единицами нет прямых соответствий, и поэтому переводчику приходится что-либо добавлять, объяснять или удалять. С данным вопросом связаны стратегии доместикации и форенизации, которые часто упоминаются при обсуждении проблематики повторного Ман (Bublitz 1999, 2).

В некоторых источниках отмечается, что одним из языковых факторов, влияющих на когерентность текста, является когезия. Языковые элементы, создающие когезию, действуют как связующие механизмы языка и создают референтные отношения между

предложениями. На практике недостаточность когезии проявляется в том, что какую-либо часть текста невозможно понять, если мы не знаем, что было сказано ранее (Hakulinen & Karlsson 1979, 59, 312; VISK §1177; Tieteen termipankki: s.v. koheesio). Рассматриваемое в данной работе местоимение *hän* является одним из языковых элементов, создающих когезию.

В исследовательской литературе взаимосвязь между когезией и когерентностью остаётся неясной, и даже среди исследователей нет единого мнения об определении когерентности. По мнению Шошаны Блюма-Кульки (1986, 17) различие заключается в формальном выражении связей: в когезии связь между частями текста видна «простым глазом» и выражается языковыми элементами, в то время как когерентность связана со скрытыми смыслами текста, которые становятся заметны только в процессе интерпретации текста читателем. Несмотря на различия во взглядах исследователей, существует общее мнение о том, как предложения образуют связи в тексте, как читатель понимает эти связи и, в конечном итоге, интерпретирует текст (Häkkinen 2007, 185). В данной работе когезия рассматривается как один из факторов, оказывающих существенное влияние на когерентность.

Ивонн Кляйн (2012) рассматривает референтные связи, сравнивая использование личных местоимений английского и немецкого языка. Автор называет все отклонения от оригинального текста в переведенном тексте термином «перенос», которые она делит на три группы: перевод местоимения другим местоимением, существительным или исключение его из перевода (Klein 2012, 161–164). В данной работе я разделяю переводные эквиваленты местоимений *он/она* таким же образом: местоимения, существительные и нулевые эквиваленты.

Одной из важнейших характеристик переведенных текстов, как и других текстов, является их понятность. По словам Пяйви Кууси понятность зависит от достаточности когезии и, следовательно, от осмысленной интерпретации, то есть от когерентности. Переводческие решения существенно влияют на когезию текста. Решения, принимаемые переводчиком, позволяют заполнять пробелы в тексте за читателя перевода, причём читателю больше не приходится интерпретировать все имплицитные значения текста (Kuusi 2011, 317).

Согласно Кууси (2011, 314), экспликация перевода ведет к усилению видимой когезии и одновременно к уменьшению интерпретируемости. Когда переводчик меняет определенные имплицитные альтернативы интерпретации на эксплицитные, он уменьшает потребность читателя в интерпретации, и одновременно контролирует и ограничивает возможности читателя для интерпретации. Однако, иногда экспликация перевода необходима, иначе факты, которые должны быть недвусмысленными и беспроблемными, станут слишком трудными для интерпретации или даже непонятными (Kuusi 2011, 317, 324).

2.2 Экспликация в переводах

Повторный перевод (или переперевод) художественного произведения – это перевод отдельного исходного текста два или более раз на один и тот же целевой язык (Koskinen & Paloposki 2010, 294). Одной из тем переводоведческих исследований являются так называемые универсалии перевода, то есть общие черты, свойственные от природы всем переводам (Szymor 2017, 11). Кууси констатирует, что общие черты, характеризующие переводы в целом, это, например, экспликация, нормализация и упрощение. Экспликация означает непосредственное, а не косвенное выражение смысла. При нормализации на перевод влияют конвенции целевого языка. Упрощение приводит к тому, что язык переводов становится более легким по сравнению с исходными текстами (Kuusi 2011, 129–130; Kuusi 2014, 134–135).

Экспликация означает то, что какой-либо факт сообщается в исходном тексте имплицитно, а в переводе об этом говорится непосредственно или сообщается дополнительная информация, отсутствующая в исходном тексте (Kuusi 2014, 138). Идею экспликации в качестве универсальной гипотезы первой высказала Блум-Кулька (1986), которая объясняет экспликацию тем, что в переводном тексте бывает различные заметные переходы по сравнению с исходным текстом. По словам автора, переводы более эксплицитны, чем исходные тексты, несмотря на языковые и текстуальные различия, существующие между исходным и целевым языками. Отправной точкой является переводческая интерпретация, и этот сложный процесс интерпретации вызывает эксплицитный характер переводов (Blum-Kulka 1986, 19, 21). Когда перевод, по словам Кууси, содержит больше информации, чем исходный текст, или поясняет

имплицитную информацию исходного текста, это является именно следствием переводческих интерпретаций. Примером такого изменения может быть, например, замена личного местоимения именем собственным: переводчик, осуществляя замену, выполняет интерпретацию, сообщая, к кому, по его мнению, относится местоимение (Kuusi 2011, 165). С помощью экспликации переводчик стремится пояснить текст, чтобы читателю было легче его интерпретировать.

Среди исследователей существует разные понимания того, принимают ли переводчики свои решения сознательно или бессознательно. Кууси (2011, 29) не верит, что переводчики намеренно уточняют перевод, особенно если они знают о влиянии изменений на перевод. Однако, знание универсальных признаков могло бы помогать переводчику избегать лишних изменений, а также использовать их в адекватных ситуациях (там же, 144, 178). В данной работе экспликация не является первичным объектом исследования, а является средством понять и объяснить изменения в переводах, а также рассмотреть последствия этих изменений в когезии и когерентности текста.

2.3 Местоимения и когнитивная грамматика

Местоимения играют важную роль в сохранении когезии текста, в передаче точки зрения рассказчика и лица в дискурсе. Кроме того, с помощью местоимений создаются референтные связи, позволяющие читателю понимать текст хорошо и сделать правильную интерпретацию. Дейктичность или анафоричность местоимений создают ситуацию, в которой предполагается, что читатель текста знает, к кому или чему относится местоимение. Если этого не происходит, то в тексте появляется проблема с референтной связью, которая может быть связана с изменением в переводческом процессе.

Финское местоимение *hän* выступает в качестве самостоятельного номинативного выражения и анафорически относится к говорящему (VISK § 716, §1405). Оно приобретает свое значение только через внутритекстовые анафорические референтные отношения (VISK §1405, Nakulinen & Karlsson 1979, 79). По мнению Кууси, правильное употребление анафорических местоимений требует от переводчика точности, чтобы сохранить понятность текста и правильные референтные отношения. Темой многих

исследований является перевод английских местоимений *he* и *she* на финский язык. Когда ссылка на лицо в исходном тексте понятна, а в переводе нет, переводчик должен уточнить ссылку другими средствами. Однако, компенсационные средства могут изменить описание положения дел исходного текста (Kuusi 2011, 122).

Согласно Русской грамматике, личное местоимение русского языка «он имеет морфологическую категорию рода, выраженную тремя рядами падежных форм – он, она и оно». Существенное отличие от финского местоимения *hän* состоит в том, что в русском языке местоимение третьего лица единственного числа, он или она, выбирается в зависимости от пола лица, которое оно обозначает. Кроме того, местоимения могут также относиться к референтам, выраженным неодушевленными существительными мужского или женского рода (Rusgram §1271–§1274). Как местоимение *hän*, так и местоимения он/она играют важную роль в создании единства текста через анафорические референтные отношения (Rusgram §2877).

Ссылки местоимений он/она к неодушевленным референтам мужского или женского рода, а также местоимение среднего рода оно, соответствующее финскому указательному местоимению *se*, в данной работе не рассматриваются. Притяжательные местоимения *его* и *ее* также не включены в данную работу. Грамматические различия местоимений 3-го лица между русским и финским языками могут вызвать трудности у переводчика.

Одна из задач переводчика – найти наиболее подходящие и функциональные переводческие эквиваленты для исходного текста. Различия между исходным и целевым языками могут влиять на то, что прямая переводческая эквивалентность не всегда возможна, и вместо этого используются разные методы перевода, например, когда слово исходного языка заменяется другим словом, кроме его прямого эквивалента (Vehmas-Lehto 1999, 38–42). Прямой эквивалент русских местоимений он/она – финское *hän*, но часто он не приемлем, потому что финское местоимение не выражает пола референта, и поэтому перевод приходится каким-либо образом уточнять. Переводчик стоит, в первую очередь, перед выбором между имплицитным или эксплицитным выражением.

Оникки-Рантаяскё и Яакола пишут, что когнитивные исследования языка рассматривают язык с точки зрения значения и использования. Взгляд на язык связан в

этой теории с использованием языка; это динамическое решение проблем. Предметом исследования часто является особенность языка или грамматическое явление, с помощью которого можно делать наблюдения в текстах. Например, когерентность текста можно изучать, рассматривая использование определенных грамматических структур (Onikki-Rantajääskö 2010, 50; Jaakola 2012, 537–538).

Согласно когнитивной грамматике, разработанной Рональдом В. Лангакером (2008, 3) на основе когнитивной лингвистики, грамматика не может быть представлена как чисто формальная система, оторванная от лексической системы. Отправной точкой когнитивных исследований языка является изучение структур языка с точки зрения значения и использования (Jaakola 2012, 537). На практике это, например, то, как слова или предложения выражают определенную идею или создают определенные типы эффектов. Таким образом, от того, какие слова переводчик выбирает, зависит, как читатель перевода поймет текст, и какое впечатление он или она получит о тексте. Когнитивная грамматика Лангакера (2007, 173, 176) включает в себя идею о том, что личные местоимения занимают особое место в так называемом «заземлении» (grounding), то есть какими средствами говорящие связывают отдельные языковые элементы с речевой ситуацией. Коммуникативное взаимодействие является успешным, если говорящие (или читатели) одинаково интерпретируют, например, референт местоимения.

3 Материал и метод

Исследовательский материал работы – повесть Антона Чехова Дуэль (1891) и три его перевода, сделанные в разное время: перевод Эмиля Маннстена 1921 года, перевод Юхани Конкки 1960 года и перевод Уллы-Лиисы Хейно 1961 года. Объектом исследования являются эквиваленты местоимений *он* и *она*, указывающие на человека в данных переводах. Из материала составлен двуязычный корпус, с помощью которого рассматриваются решения переводчиков, то есть, какие они используют переводные эквиваленты для местоимений *он/она*. Материал добавлен в параллельный корпус ParRus, поиск по которому осуществляется с помощью веб-инструмента Texthammer (Mikhailov & Härme, 2015).

Для исследования материала используется метод анализа конкорданса (Mikhailov & Cooper 2016, 48–51), в ходе анализа изучаются различные переводческие стратегии для выбора соответствий местоимениями *он/она*. На основе поиска соответствий я классифицирую различные переводческие решения, исследую различия и сходства в использовании различных переводных эквивалентов и делаю выводы, связанные с вопросами исследования. Я рассматриваю и группирую разные эквиваленты местоимений *он/она* в зависимости от того, сохранено ли местоимение *hän* в переводе, является ли эквивалентом другое местоимение, существительное, изменена ли грамматическая конструкция, или местоимение вообще опущено. Я делаю наблюдения также за тем, как пол человека, выраженный местоимениями *он* и *она*, передается на финском языке.

Корпусный материал дает как качественную, так и количественную информацию о переводческих стратегиях для местоимений *он/она* в переводах разных времён. Материал корпуса используется для сравнения решений переводчиков в разных ситуациях и для получения информации об использовании разных переводческих стратегий в разных переводах. Результаты анализа представлены в таблицах, кроме того, приводятся примеры различных переводческих решений.

4 Основные результаты

4.1 Анализ конкорданса на местоимения *он/она* в исходном тексте

Главный герой повести Антона Чехова – мужчина, как и большинство из второстепенных персонажей, и поэтому понятно, что местоимение *он* употребляется чаще, чем *она*. В повести местоимение *он* встречается 882 раза, а местоимение *она* – 355 раз. Таким образом, материал состоит из 1 237 примеров употребления местоимений, эквиваленты которых рассматриваются в данной работе. Относительная частота местоимений *он* и *она* в исследовательском материале довольно высока по сравнению с данными «Нового частотного словаря русской лексики» (Ляшевская & Шаров, 2009).

В исходном тексте встречаются длинные диалоги, в которых говорится только об одном человеке (о главном герое, Лаевском), и он многократно упоминается с употреблением

только местоимения *он*. С другой стороны, в некоторых местах оба местоимения, *он* и *она*, использовались довольно широко.

Благодаря категории рода русского языка оба местоимения могут употребляться в одном и том же контексте, в абзаце или предложении, без уточнения в референтных отношениях. Однако, иногда даже читатель исходного текста должен читать внимательно, чтобы правильно понять референтные отношения, хотя он может сделать выводы на основании того, что было сказано ранее – кто теряет свою жизнь и кто будет виноват: *Он убьёт его!* ('*hän tappaa hänet*').

4.2. Переводные эквиваленты местоимений *он* и *она*

Различные переводные эквиваленты местоимений *он* и *она* исследовательского материала разбиты на три группы: местоимения, существительные и нулевые эквиваленты. В полученном параллельном конкордансе чаще всего эквивалентом местоимений *он* и *она* в переводах являются местоимения (85 %). Вторая по величине группа нулевые эквиваленты (8 %) и реже всего используются существительные (7 %). Доли эквивалентов показаны на рисунке 1.

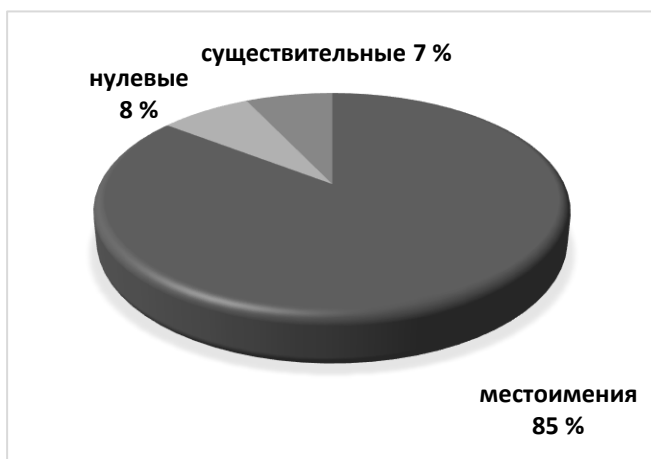

Рисунок 1. Доли различных эквивалентов местоимений *он* и *она*.

Самым общеупотребительным является местоимение *hän*, доля которого из всех эквивалентных местоимений составляет 97 %. Рисунок 2 показывает сильную позицию местоимения *hän*, и одновременно очень низкое использование местоимения *tämä* ('этот/эта') и других местоимений.

Рисунок 2. Доли различных местоименных эквивалентов местоимений *он* и *она*.

В качестве эквивалентов местоимений *он* и *она* по большей части использовались различные местоимения, но только как эквивалент местоимения *он* немного больше (*он*: 88,36 % – *она*: 78,22 %). А существительные значительно чаще использовались в качестве эквивалента местоимения *она*, чем местоимения *он* (*он*: 4,57 % – *она*: 13,24 %). В долях нулевых эквивалентов нет большой разницы (*он*: 7,07 % – *она*: 8,54 %).

Местоимение *hän* очень широко сохранилось в переводах повести как переводной эквивалент местоимений *он* и *она*, и используется намного чаще, чем другие местоимения. Таким образом, можно отметить, что местоимение *он/она* чаще всего переводится своим прямым переводным эквивалентом. Несмотря на широкое использование местоимения *hän*, референт его обычно легко понимается по контексту и не возникает неясности, к кому оно относится. Местоимение *hän* особенно часто используется в коротких и простых предложениях, в которых референтная связь ясна, например, выражение *затем он встал* получило в каждом переводе эквивалент *sitten hän nousi*. В таких случаях переводчики чаще всего применяли похожие переводческие решения.

По сравнению с местоимением *hän* другие местоимения использовались очень редко как эквиваленты местоимений *он/она*. Наиболее часто использовалось указательное местоимение *tämā* ('этот/эта'), которое, однако, является более употребительным эквивалентом местоимения *она*. В ситуациях, в которых присутствуют два лица или говорят о двух разных лицах, подлежащее чаще всего выражается местоимением *hän*, а

другое лицо для ясности обозначается местоимением *tämä*. Другие местоименные эквиваленты, например, *joka* ('который'), *toinen* ('другой'), *toinen toista* ('друг друга'), *itse* ('сам') имеют очень низкую репрезентативность, то есть они используются только несколько раз по всему материалу.

Иногда местоимение *он* или *она* исходного текста переводится существительным. По сравнению с местоименными эквивалентами доля существительных не очень велика, но они все же составляют довольно интересную группу переводческих эквивалентов. Причиной их использования, на мой взгляд, является просто уточнение референтных отношений или тот факт, что *hän*, финский прямой эквивалент местоимения *он* или *она* не выражает пол человека, к которому оно относится. Из существительных как переводные эквиваленты местоимений *он/она* чаще используются имена собственные. Использование имени собственного является ясным и, в то же время, нейтральным способом указывать на референта. Имена собственные являются эквивалентами местоимения *он* 76 % и местоимения *она* только 51 % из всех существительных.

Кроме имени собственного как эквивалента соответствия местоимения *он* использовалось еще восемь имён нарицательных. Например, слово *mies* ('мужчина') использовалось 22 раза, семь других нарицательных существительных, таких как *virkatoveri* ('коллега'), *miesparka* ('бедный мужчина') и *ystävä* ('друг'), использовались каждое только по одному разу. В качестве эквивалента местоимения *она* использовалось 10 различных нарицательных имён, которые использовались больше и более многообразно. При референции женских персонажей гораздо реже использовались их имена, чем для мужских персонажей, вместо этого использовались нарицательные существительные, например, *nainen* ('женщина') – 47 раз и *rouva* ('госпожа') – 6 раз. Часто употребительное слово *nainen* ('женщина') приносит неодобрительное настроение или отношение к переводу.

Некоторые нарицательные существительные, например *mies* и его синонимы, в самом деле, – единственный способ определить пол человека в финском языке, и несмотря на это, использование имен существительных – и именно нарицательных имён – играет удивительно небольшую роль в переводе. С другой стороны, нарицательные имена больше рассказывают о своих референтах, так как они точнее описывают и выражают

отношение. Одно лишь местоимение *hän* является нейтральным, и используя его, переводчик избегает выразить свое мнение о человеке, о котором идёт речь.

Нулевой эквивалент местоимения означает, что переводной эквивалент отсутствует в переводе по той или иной причине. В долях нулевых эквивалентов местоимений *он* и *она* нет большой разницы. Классификация различных нулевых эквивалентов местоимений проблематична, так как не всегда легко определить их, иногда это просто опущение местоимения, нулевая анафора или какой-либо парафраз. Граница между различными интерпретациями является неопределенной, особенно когда нулевой эквивалент не находится в позиции субъекта.

Самый ясный нулевой случай – это ситуация, когда часть текста, например целое предложение, по какой-либо причине осталась непереуведенной, но таких случаев во всем материале всего несколько. Например, довольно своеобразным является перевод Хейно *Kyllä se on totta.* ('Да, это верно.') с исходным текстом *Да, правда, он умер.* Часто местоимение просто опускается, и такое решение может облегчать понимание текста, особенно если предложение содержит несколько местоимений *он* и *она*.

По «Финской грамматике» нулевая анафора – это явление, при котором местоимение опускается при обращении к упомянутому выше референту. Когда одно и то же лицо, упомянутое выше, снова упоминается за пределами предложения или при смене говорящего, нет необходимости повторять местоимение (VISK §1431). Нулевые анафоры особенно часто используются в длинных и сложных предложениях или структурах. Отсутствие ненужных повторов делает перевод более гладким.

- (1) То **ему** снится, что **его** женят на луне, то будто зовут **его** в полицию и приказывают **ему** там, чтобы **он** жил с гитарой... (Čehov)
- (2) Milloin **hän** näkee unta, että **hänet** naitettiin kuussa, milloin taas sattuu, että **hänet** kutsutaan poliisikamariin ja **Ø** käsketään ottamaan kitara elämänkumppanikseen ... (Mannstén)
- (3) Milloin **hän** uneksii, että **hän** on vihittäväänä puussa, milloin **hänet** kutsutaan poliisikamarille ja annetaan **Ø** määräys, että **hänen** on avioiduttava kitaran kanssa... (Konkka)
- (4) **Hän** näkee välistä unta, että **hänet** naitetaan kuulle, välistä taas, että **hänet** muka kutsuttiin poliisiasemalle ja **Ø** käskettiin siellä **Ø** elää kitaran kanssa... (Heino)

Часто местоимения *он* и *она* получают нулевой эквивалент через различные парафразы. Например, выражение исходного текста *он разлюбит ее* Хейно переводила *hänen rakkautensa lopahtaa* ('его любовь закончится'), и выражения *уехать от него* получил парафразный эквивалент *matkustaa tiehensä* ('путешествовать своим путем') в переводе Маннстена. В обоих случаях мысль перевода очень похожа на оригинал, хотя выражения совершенно различные по структуре.

4.3 Различия между переводами

В целом, результаты анализа конкорданса указывают на то, что все переводчики с уважением относились к оригинальному тексту при переводе местоимений *он* и *она*, так как местоимение *hän* сохранилось широко во всех переводах. Чаще всего это местоимение встречается в переводе Хейно, для местоимения *он* местоименные эквиваленты составляют даже более 90 %. С другой стороны, все переводы объединяет то, что местоимения чаще использовались как эквиваленты местоимения *он*, чем как эквиваленты местоимения *она*.

Из местоименных эквивалентов местоимение *hän* является наиболее распространенным, во всех переводах оно составляет более 94 %. В переводе Маннстена доля местоимения *hän* самая большая, 99 % от всех эквивалентов местоимения *он*. Конкка меньше всего использовал местоимение *hän* как эквивалент местоимения *она*, менее 94 %. Вторым по частоте является местоимение *tämä*, на долю которого приходится менее 5 % всех местоимений *он* и *она* во всех переводах.

Вторая по величине группа эквивалентов местоимения *он* – нулевые эквиваленты и у Маннстена и Конкки, а наименьшая группа – существительные. Эквивалентов местоимения *она* имён существительных у них больше. Перевод Хейно отличается от двух более старых переводов, так как она использует больше существительных, чем нулевых эквивалентов при переводе местоимений *он* и *она*. Всё это показано в таблице 1.

Таблица 1. Все переводные эквиваленты местоимений *он* и *она*.

<i>ОН</i>	Маннстен		Конкка		Хейно	
	КОЛ-ВО	%	КОЛ-ВО	%	КОЛ-ВО	%
местоимения	764	86,62	753	85,37	821	93,08
существительные	38	4,31	52	5,90	31	3,52
нулевые	80	9,07	77	8,73	30	3,40
Всего	882	100,00	882	100,00	882	100,00
<i>ОНА</i>	КОЛ-ВО	%	КОЛ-ВО	%	КОЛ-ВО	%
местоимения	264	74,37	262	73,80	307	86,48
существительные	51	14,37	52	14,65	38	10,70
нулевые	40	11,26	41	11,55	10	2,82
Всего	355	100,00	355	100,00	355	100,00
<i>ОН</i> и <i>ОНА</i>	КОЛ-ВО	%	КОЛ-ВО	%	КОЛ-ВО	%
всего						
местоимения	1028	83,10	1015	82,05	1128	91,19
существительные	89	7,20	104	8,41	69	5,58
нулевые	120	9,70	118	9,54	40	3,23
Всего	1237	100,00	1237	100,00	1237	100,00

Перевод Хейно также отличается от перевода других переводчиков тем, что из нарицательных существительных она использовала как эквивалент местоимения *он* только слово *mies* ('мужчина'). В таблицах 2 и 3 показаны все эквиваленты существительных каждого переводчика.

Таблица 2. Эквиваленты существительных местоимения *он*.

Эквиваленты существительных местоимения <i>он</i>	Маннстен		Конкка		Хейно	
	КОЛ-ВО	%	КОЛ-ВО	%	КОЛ-ВО	%
имя собственное	33	86,84	40	76,92	19	61,29
<i>mies</i> ('мужчина')	3	7,89	7	13,46	12	38,71
<i>välskäri</i> ('фельдшер')	1	2,63				
<i>tulija</i> ('приходящий')			1	1,92		
<i>virkatoveri</i> ('коллега')			1	1,92		
<i>miesparka</i> ('бедный мужчина')	1	2,63				
<i>ystävä</i> ('друг')			1	1,92		
<i>poliisikomisario</i> ('комиссар полиции')			1	1,92		
<i>tiedemies</i> ('ученый')			1	1,92		
Всего	38	100,00	52	100,00	31	100,00

Таблица 3. Эквиваленты существительных местоимения *она*.

Эквиваленты существительных местоимения <i>она</i>	Маннстен		Конкка		Хейно	
	кол-во	%	кол-во	%	кол-во	%
имя собственное	34	66,67	35	67,31	4	10,53
<i>nainen</i> ('женщина')	9	17,65	11	21,15	27	71,05
<i>rouva</i> ('госпожа')					6	15,79
<i>vaimo</i> ('жена')	1	1,96	2	3,85		
<i>naikkonen</i> ('бабёнка')	3	5,88				
<i>emäntä</i> ('хозяйка')	1	1,96	2	3,85		
<i>sairas</i> ('больная')			1	1,92	1	2,63
<i>hyljätty</i> ('брошенная')	1	1,96				
<i>potilas</i> ('пациент')	1	1,96				
<i>vieras</i> ('гость')			1	1,92		
<i>naisparkka</i> ('бедная женщина')	1	1,96				
Всего	51	100,00	52	100,00	38	100,00

Хейно продолжает другую линию при переводе местоимения *она*. Она очень редко использовала имена собственные как эквивалент местоимения *она*. Слово *nainen* ('женщина') она использует значительно чаще, 27 раз, или 71 % всех её эквивалентов имён существительных. Кроме того, шесть раз она использует слово *rouva* ('госпожа'), которое вообще не использовалось другими переводчиками. Имя собственное она использовала только четыре раза как эквивалент местоимения *она*, в то время как Маннстен и Конкка чаще используют их. Например, в примерах (1)–(4).

- (1) Раньше **она** ответила бы ему: " займись" или: " ты, я вижу, хочешь из меня кухарку сделать", но теперь только робко взглянула на **него** и покраснела. (Čehov)
- (2) Ennen **Nadeshda Feodorovna** olisi hänelle vastannut: " ota vaan", tai: " tahdot näköjään tehdä minusta piian", mutta nyt hän vain arasti katsahti **Lajevskiin** ja punastui. (Mannstén)
- (3) Aikaisemmin **Nadežda Feodorovna** olisi hänelle vastannut: " Ota vain". Tai: " Sinä, mikäli huomaan, haluat tehdä minusta köksän", mutta nyt hän ainoastaan katsahti arasti **Lajevskiin** ja punastui. (Konkka)
- (4) Aikaisemmin **nainen** olisi vastannut hänelle: " Sen kun aloitat vain", tai: " Sinä ilmeisesti aiot tehdä minusta keittäjättären", mutta nyt hän vain arasti katsahti **mieheen** ja punastui. (Heino)

Суммируя данные наблюдения, можно констатировать, что переводчики в основном принимали похожие решения при переводе местоимений *он* и *она*. Местоимение *hän* как

эквивалент местоимений *он* и *она* очень широко сохранилось, а другие эквиваленты использовались только в случае необходимости и очень редко. Существуют небольшие различия в процентных долях эквивалентов, а также в используемых выражениях и конструкциях, которое особенно заметно в структурах длинных и сложных предложений с несколькими местоимениями *он* и *она* в исходном тексте.

5 Выводы

Результаты этого исследования в некоторой степени подтверждают выдвинутую в начале гипотезу об экспликации переводов. Кроме местоимения *hän* как переводных эквивалентов местоимения *он/она* использовались и уточняющие выражения, но их доли относительно невелики. Также я предполагаю, что вместо местоимения *hän* достаточно часто использовались бы другие выражения, которые вносили бы больше ясности в перевод согласно гипотезе об универсалиях. Однако, местоимение *hän* довольно широко сохранилось в переводах, поэтому результаты не подтверждают гипотезу со своей стороны. Даже небольшие изменения в переводе вносят эксплицирующие черты в перевод, но нельзя сказать, что экспликация широко распространена.

В переводах повести «Дуэль» местоимение *hän* в основном использовалось как эквивалент местоимений *он* или *она*. Согласно принципу когнитивной грамматики, местоимение *hän* действует как якорь, соединяющий вещи, и приобретает свое точное значение только в своем контексте. Более конкретные переводные эквиваленты использовались в ситуациях, в которых местоимения *он* и *она* находятся в одном и том же контексте в исходном тексте, и, особенно если в данных случаях местоимение *hän* в переводе точно не указывает, о ком говорят, или не выражает релевантную информацию о поле человека. Иногда решения переводчиков более имплицитные, например, нулевой эквивалент местоимения *он/она*, так как читатель сам должен сделать вывод из контекста, к кому относится референт. С другой стороны, переводчики добавляли в перевод местоимения, например в результате разделения длинного предложения, и это эксплицирует текст и укрепляет когезию.

Большая доля местоимения *hän* указывает на относительно прямой перевод, который свидетельствует о том, что все переводчики разных времён выбрали стратегию фореизации. Однако в некоторых ситуациях, по моему мнению, имело бы смысл чаще

использовать другие эквиваленты вместо местоимения *hän*, поскольку переводчики не смогли максимально четко передать референтные отношения. Таким образом, исключение экспликационных переводных решений за счет ясности референтных отношений не дает хорошего результата при чтении перевода читателем.

В целом, в результате экспликации когезия была усилена в некоторых частях переводов. Из данного следует, что когерентность сохраняется и помогает читателю сформировать осмысленную интерпретацию текста. Конечно, интерпретация является субъективным опытом, хотя является отчасти результатом действий переводчика. Профессиональный переводчик способен действовать с уважением к исходному тексту, а также найти подходящий способ решить текущие переводческие задачи – усилить или ослабить когезию. Понимание различных аспектов перевода, например, знание о последствиях переводческих решений при выборе соответствий для местоимений может иметь важное значение для читателя.